

fites

núm I • any 2000

SUMARI

Presentació	3
Editorial	4
Els Museus d'Eivissa i Formentera: valor i ús pedagògic Vicent Marí Costa	6
El inicio de la Arqueología en Ibiza y Formentera (I) Jordi H. Fernández Gómez	16
Faules de la historiografia ebusitana: sobre una falsa inscripció i un suposat temple dedicat al déu Mercuri a Eivissa Benjamí Costa Ribas	26
El islam en les Pitiüses, un tiempo con principio y final. Yabisa y Faramantina en la Historiografía Antoni Ferrer Abárzuza	34
El naixement d'una societat: les Pitiüses al segle XIII Ernest Prats García	41
Novetats bibliogràfiques	45
Una ullada a internet	51
Informació de l'AAMAEF La Asociación d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera: Nueve años de historia Ana Mezquida Orti	53
Relació de socis	56

FITES núm. 1 • any 2000

EDITA: Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera
Via Romana,31 • 07800 Eivissa
Tel. 971 30 17 71 • Fax 971 30 32 63

**CONSELL
DE REDACCIÓ:** Jordi H. Fernández Gómez
Antoni Ferrer Abárzuza
Vicent Marí Costa
Ernest Prats García

**SECRETARIA
DE REDACCIÓ:** Ana Mezquida Orti

DIRECTOR: Benjamí Costa Ribas

**DISSENY I
DIAGRAMACIÓ:** Carmen Barrés

IMPRÈS A: Impremta Ibosim S.L.
Pere Francès, 20-22 • Eivissa

DIPÒSIT LEGAL: I-284-2000
600 pts • 3,61 €

Aquesta publicació ha rebut un ajut econòmic de

Consell Insular
d'Eivissa i Formentera
Conselleria de Cultura

Presentació

Com a President de l'Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, avui és per a mi un gran goig poder-vos presentar el primer número de *FITES*, revista que edita la nostra associació. Disposar d'una publicació periòdica era un desig llargament sentit pels membres de la nostra entitat, gairebé des de que començarem les nostres activitats, ja fa quasi una dècada. No ha estat una tasca senzilla, però per fi avui la revista és ja una joiosa realitat.

S'ha de dir que no hem pretès fer una publicació massa tancada en naltros mateixos, només per al consum intern de la nostra associació. Aquesta funció ja la compleix el *Full Informatiu* que des de fa més de dos anys s'envia trimestralment als nostres socis. *FITES* constitueix una iniciativa de més ample abast, que neix de la consciència de que a Eivissa i Formentera cal augmentar els esforços per a la divulgació del coneixement del nostre passat històric, de les seues restes materials i expressions immaterials – que constitueixen allò que anomenam patrimoni –, i d'aquelles institucions dedicades a conservar-les, estudiar-les i transmetre-les, que són els museus.

En aquest sentit, *FITES*, dins d'aquest ample espectre temàtic de la història, el patrimoni i els museus de les Pitiüses, vol ser una publicació del més ample interès possible. Vol, per tant, ser una revista fonamentalment divulgativa, adreçada no tant als investigadors, que ja compten amb publicacions especialitzades, sinó sobretot a aquell lector interessat, que no és un expert coneixedor del tema, però hi té interès o simplement curiositat. Un altre vessant que volem cobrir és l'informatiu; per això incloem una secció dedicada a comentar les principals novetats bibliogràfiques que apareguin publicades cada any; i també, conscients de la importància que van assolint en el nostre món les noves tecnologies, una altra secció que recull algunes pàgines d'Internet sobre arqueologia, museus, patrimoni, etc., que creiem que poden ser d'interès per als nostres lectors.

Dins l'àmbit temàtic esmentat, esperam i desitjam ocupar un espai propi en el panorama de l'oferta editorial pitiüsa. Vull remarcar, però, que sortim amb la voluntat de sumar i mai de restar. En la defensa del patrimoni i de la cultura en general, així com en l'esforç per a la difusió del seu coneixement, la nostra veu farà sempre costat a la d'altres publicacions que ens han precedit i que mereixen la nostra més alta consideració i estima, com són la revista *Eivissa* o el *Pitiús*, entre d'altres. Però el que de cap manera mai no farem serà competir o rivalitzar amb cap d'elles.

FITES neix amb una periodicitat anual. A tots ens agradaria que poguéssim aparèixer amb una freqüència major, però les disponibilitats actuals aconsellen començar el camí de manera modesta. El que sí mirarem és de tenir la màxima cura en la qualitat dels continguts.

FITES vol ser, també, una revista de tots i oberta a tothom. Des d'ara, per tant, les seues pàgines resten a disposició de tots aquells investigadors que treballen sobre temes de les Pitiüses per a que puguin divulgar la seva labor, així com a totes aquelles persones que vulguin opinar sobre qualsevol tema dels que s'ocupa la revista. Precisament, vull fer una crida, tant als nostres socis com a tot el públic interessat, sol·licitant que ens remeteu cartes o escrits expressant els vostres punts de vista; perquè una de les seccions fixes que voldríem incloure en la revista a partir del següent número, si obtenim la resposta desitjada, és justament la d'opinió.

Per últim, no vull acabar sense unes paraules d'agraïment per a totes aquelles persones que amb el seu esforç han fet possible l'aparició de la revista, així com per al Consell Insular d'Eivissa i Formentera que ha contribuït a sufragar-ne les despeses. Amb el desig que aquest camí que ara començam a fer sigui llarg i profitós, a tots moltes gràcies. ●

Joan Costa Ferrer
President de l'AAMAEF

Editorial

Fita és aquell senyal clavat a terra –sovint una pedra– que assenyal·la un límit a l'espai, el d'una contrada o el d'una distància a recórrer. Els fets de la història i els béns d'un patrimoni poden esdevenir també fites que marquen el recorregut d'una comunitat en un territori determinat, que assenyalen d'allà on venim i que indiquen allà on podem anar. Per això, l'Associació d'Amics del Museu Arqueològic ha volgut crear aquesta revista, dedicada a temes d'arqueologia, història, patrimoni i museus d'Eivissa i Formentera, i n'ha triat aquest títol, que ens ha semblat tan suggerent i tan significatiu d'allò que pretenem: Mirar cap enrere per saber quin rumb hem de prendre per anar endavant.

El passat pertany a una dimensió temporal diferent a la nostra, que la precedeix. Però ni el passat és aliè a la nostra realitat ni nosaltres som aliens d'aquest passat, en som conseqüència; en som, de fet, el seu darrer producte. Conèixer-lo és conèixer-nos. Per aquesta raó, la història d'allà on hem nascut, d'allà on vivim i on treballem, la podem sentir com a més pròxima i com a veritablement nostra; perquè tots i cadascun dels membres de la comunitat ens hi podem identificar i ens podem sentir part d'ella. Qualsevol de nosaltres -encara que no sigui un investigador ni tan sols un estudiós- serà sempre més capaç de copsar un sentit a la història de la pròpia terra -fins i tot la d'èpoques llunyanes en el temps- i d'entendre el significat de les seves restes amb les que convivim -malgrat que sovint ens passin desapercebudes de tan pròximes que les tenim-, que no el de la història d'antics regnes, de països llunyans ni de monuments que, per espectaculars que siguin, no són res nostre. Perquè -cal reiterar-ho- som producte de la nostra pròpia història; som el resultat del nostre propi passat. I és per això que, en la voluntat de conèixer i comprendre la nostra pròpia realitat, aquesta revista restringeix els seu àmbit temàtic bàsic a les illes Pitiüses.

No obstant això, s'ha de remarcar que cal no acostar-nos al passat només des del caire emo-

tiu. El sentiment ha d'anar precedit per la raó crítica. Perquè quant més críticament coneguem aquest passat, més nostre el farem. I per això ens cal la objectivitat. Ara bé, objectivitat no significa que hàgim de mantenir un asèptic allunyament intel·lectual i que no puguem implicar-nos en la valoració dels fets que analitzem.

La consciència del nostre passat és una capacitat exclusiva de l'espècie humana. Ja des del Paleolític l'home ha volgut explicar-se els seus orígens, i durant mil·lennis ho ha fet per mitjà d'explicacions metafísiques i religioses. Les científiques, o sigui aquelles fonamentades en teories degudament contrastades, són una adquisició molt recent. Creiem que en un medi social com el nostre, on totes les coses semblen cada vegada més efímeres, l'estudi del passat ha de contribuir a crear en la societat actual una consciència crítica que ajudi a formar uns individus més madurs, capaços de desenvolupar un millor enteniment de les complexes realitats actuals. La comprensió del passat i de la seva interrelació amb el present ha de servir, per tant, per a un millor coneixement de les realitats socials presents i pretèrites. Resulta, per això, terriblement desencoratjador i preocupant veure el pes cada vegada menor que la història i la resta de ciències socials tenen en els actuals programes d'estudi, tant en l'educació bàsica

com en la secundària. I això sense voler entrar ara a analitzar els creixents intents "unificadors" i "harmonitzadors" d'una història entesa des del centralisme com única i monolítica, envers de plural, diversa i molt més rica.

Som conscients que el passat no pot reviu- re's i que això ni tan sols no és una possibilitat desitjable. Estam convençuts que pretendre que qualsevol temps passat va ser millor és caure en un perillós parany involucionista; però també tenim molt clar que el passat pot jugar un paper molt valuós en el present, no només com a aprenentatge i comprensió de la nostra realitat actual, sinó sobretot aportant els seus valors positius perquè, harmonitzats en la realitat contemporània, contribueixin a millorar el futur. Per això, doncs, perquè volem integrar els valors del passat no com a quelcom mort i estàtic, sinó com a quelcom viu en el present, ens plantegem l'esforç per la conservació del patrimoni cultural d'Eivissa i Formentera, com una manera de mantenir i preservar la pròpia autenticitat i singularitat cultural. Creiem que d'aquesta manera es pot contribuir al manteniment i consolidació d'uns valors que, lluny de suposar un llastre, poden esdevenir enormement positius per al desenvolupament actual, de manera que suposin una millora qualitativament important per al conjunt de la nostra societat. Però, perquè això no sigui una utòpica declaració de bones intencions, la primera necessitat és investigar el passat, analitzar-lo, conèixer-lo, i revaloritzar-lo traient-ne les conclusions adients.

En relació amb això, un aspecte que volem posar de manifest és la vocació divulgativa d'aquesta revista, però sense que això suposi la més mínima renúncia al rigor i al nivell que és exigible a tota publicació seriosa. No és que pensem que entretenir sigui un objectiu dolent; però, evidentment, no és la nostra meta fer cap mena de sucedani de les novel·les o narracions històriques per tal d'omplir unes hores de lleure al lector. A més d'entretenir, fins i tot d'agradar, volem interessar i sobretot, en la mesura en que siguem capaços, volem provocar la reflexió. Perquè –ja ho hem dit– som dels que creiem que el coneixement del passat ha de servir per a quelcom més que per a passar l'estona.

En aquesta tasca no som pioners. Hi ha hagut algun precedent molt valuós que ara volem recordar amb profund reconeixement. A l'inici del segle, Josep Clapés, militar professional, amb la col·laboració d'un petit grup d'amics, va

impulsar una meritòria publicació que va rebre el títol de "Los Archivos de Ibiza". Es tractava d'una revista inicialment mensual, que va aparèixer l'abril del 1902 i que, segons manifestava el seu editor, es publicava per donar a conèixer dades inèdites, extretes sobretot de la documentació conservada als arxius eivissencs, aleshores gairebé inexplorats, fornint elements per "aixecar l'edifici de la nostra història". Al tombant del segle XX, la investigació pitiüsa ha bastit ja uns sòlids fonaments, tot i que resta encara molt a fer fins tenir l'edifici amb prou alçada. No obstant això, més que aportar matèria primera per a noves investigacions, el que pretenem fer, fonamentalment, és informar, plantejar temes per a la reflexió i divulgar els coneixements assolits, posant a l'abast del públic els resultats d'estudis científics ja donats a conèixer en publicacions especialitzades. En una paraula, socialitzar el coneixement de la nostra història, perquè aquest transcendeixi a tots els ciutadans d'Eivissa i Formentera.●

Els museus d'Eivissa i Formentera: *valor i ús pedagògic*

Vicent Marí Costa

RESUMEN: Valor y uso pedagógico en los museos no quiere ser un recetario de fórmulas magistrales o una crítica de la situación museística en nuestro entorno. Se intenta retomar el diálogo entre la investigación museística, los *curricula* escolares y los deseos de conocimiento del público. Se trata de ayudar a comprender y transmitir el interés por la conservación del patrimonio.

RÉSUMÉ: Valeur et usage pédagogique aux musées ne veut pas être une pharmacopée de formules magistrales ou une critique de la situation des musées de notre environnement. On essaie de reprendre le dialogue entre la recherche muséologique, les *curricula* scolaires et les désires de connaissance du public. Il s'agit d'aider à comprendre et à transmettre l'intérêt pour la conservation du patrimoine.

“ Hem de començar a posar-nos d'acord sobre el sentit i els continguts mateixos del nostres ensenyaments (...) cal renovar per complet els continguts mateixos (...) cal canviar també els enfocaments per tal de fer-los rellevants a la comprensió dels problemes actuals del món ”

Josep Fontana

1. EL PASSAT I LA PEDAGOGIA

1.1. El passat en els nostres museus

L'arqueologia, l'antropologia, i la història de l'art han estat sempre poc donades a divulgar els seus coneixements i, sobretot, a l'ensenyament no universitari ja que és una àrea absolutament ignorada pels centres d'investigació. Per tant, pretendre una introducció del valor i ús pedagògic en els museus de les Pitiüses és començar una crònica turbulenta de *desamor*. Per aquesta raó, som molt conscient que les idees i reflexions que present constitueixen una visió *peculiar* i, per tant, s'intentarà argumentar que el passat més remot i també el més proper poden ser atractius, que ofereixen interessants valors educatius i que, de moltes maneres, aquests passats estan presents.

A altres països europeus, la presència de l'arqueologia, l'etnologia i l'art en els gabinets de difusió pedagògica té una certa tradició. Aquests casos ofereixen una bona oportunitat per aprendre. Sens dubte, els països que més interès han demostrat en el tema són Gran Bretanya i França amb un bon nombre d'estudis sobre el paper de l'arqueologia,

l'etnologia i l'art a l'ensenyament primari i secundari. L'interès s'ha dirigit cap una valoració dels nens sobre el coneixement del medi social, l'anàlisi de les seues dimensions pedagògiques i educatives i experiències pràctiques de simulació. Però la idea majoritària del col·lectiu dels professionals de la museologia és que estan massa ocupats inventariant, catalogant, investigant i fent exposicions o conferències, com per pensar en l'educació del públic. Encara avui, és freqüent escoltar que aquesta vessant educativa és per **“perdre el temps amb els nens”**. Per això, si es vol divulgar i protegir el patrimoni, s'han d'explorar els procediments per promocionar el seu coneixement públic, i, sens dubte, la introducció del patrimoni cultural a l'escola és on poden presentar-se una gran varietat d'activitats.

En el nostre país les experiències són relativament recents i més limitades, i en gran mesura tenen a veure amb l'atracció del patrimoni cultural i amb el fet que cada vegada són més els llicenciats de lletres (arqueòlegs, antropòlegs i llicenciats en art) que ensenyen història en els segments no universitaris.

La introducció del patrimoni cultural i la museologia a l'escola és molt recomanable per un conjunt de

valors educatius, que tenen especial rellevància amb l'objectiu central de l'educació avui dia:

- Aprendre com fer alguna cosa.
- No transmetre informació de fets, sinó com arribar a ells.
- Com organitzar les dades un cop descobertes.
- Com pot ser investigat el passat i el present.

Si partim d'aquest sistema procedimental es pot destacar el potencial educador que té el patrimoni i la museologia en aquest camp:

- La naturalesa interdisciplinària del patrimoni cultural i natural permet que sigui un medi per ensenyar altres matèries, per exemple, ciències naturals i física (geologia, biologia, ecologia, química), ciències socials (art, antropologia i geografia), matemàtiques (mesures, cartografia), llengua (lectura, vehicle de transmissió cultural), escriptura oral i dibuix, etc.
- Dins la història, pràcticament és l'únic període en què els nens poden manejar directament fonts, fonts materials, amb els avantatges que això suposa a l'hora de mostrar el procés del treball de l'historiador.
- La pràctica d'activitats manuals i exercicis desenvolupen habilitats del pensament i del raonament científic encaminades a la resolució de problemes. Per això, s'utilitzen inferències, hipòtesis, síntesis i anàlisis, contrastacions i la utilització d'informació concreta, abstracta, simbòlica, figurativa i numèrica.
- La conscienciació de respecte envers el patrimoni arqueològic, historicoartístic i antropològic, és inestimable per formar als futurs ciutadans i ciutadanes i també, malgrat en menor nombre - no convé oblidar-ho- als futurs gestors culturals i polítics.
- Les diferents cultures que es donen a diferents espais i amb unes estratègies també diferents ens poden ajudar a establir la necessitat d'una educació multicultural, basada amb la diversitat. Per tant, aquest tema transversal té la seua importància en un món cada cop més intolerant i racista.

Com a mínim, el patrimoni cultural pot generar una estima per la cultura, el medi ambient, el desenvolupament científic, i el que és més important, les relacions entre aquestes àrees. Quan s'investiga sobre el passat i el present existeix un atractiu i aquest component pot convertir els nens en *detectius en el temps*.

A més, el valor i ús pedagògic dels museus pot funcionar bé a l'ensenyament, perquè els nens creuen que aquests són *excitants i divertits*. Si a això afegim que anar a visitar el museu generalment porta els nens fora de l'aula - un aspecte al nostre favor - a visitar ruïnes i obres artístiques o realitzar alguna tasca investigadora, és segur que el primer contacte resultarà positiu.

En definitiva, el patrimoni cultural pot ser un instrument molt valuós en una educació multicultural, en la *transversalitat* educativa i en el *desenvolupament del raonament lògic i científic* dels nens. Per aquest motiu, la pedagogia museística mereix una presència més enllà de la simple utilització, complementària dels manuals d'història i/o com un respir del professorat.

A casa nostra han anat sortint iniciatives d'algunes institucions per apropar el patrimoni en general i, en alguns casos, l'arqueològic i artístic en particular, als ciutadans i a l'escola. Comptam amb una sèrie d'experiències que no han tengut una continuïtat suficient per haver generat gabinets didàctics per ajudar a programar les visites als ensenyants, siguin del nivell que siguin; aules-taller per rebre les escoles, maletes didàctiques, itineraris complementaris fora del museu... Sembla ésser que actualment la Conselleria d'Educació té una sèrie d'iniciatives encaminades a envernissar la demanda escolar per al coneixement del seu patrimoni i no podem fer una valoració d'aquest sistema fins no tenir tots els instruments que volen oferir al col·lectiu dels ensenyants.

Les institucions de les Illes Balears sembla que no tenen molt clar el paper que la museologia pot jugar a fi d'apropar-nos al coneixement del nostre passat i present, en especial per la gran quantitat de recursos que pot desplegar. No solament ens proporciona uns coneixements teòrics, sinó també unes actituds i uns valors que són importants de transmetre i fer assimilar des de les primeres etapes de l'ensenyament.

L'adopció del sistema museístic a l'ensenyament de les ciències socials com a eina pedagògica permet a l'alumnat participar en tot el procés de reconstrucció històrica, antropològica i artística des de la fase primera d'obtenció de dades fins a la seua interpretació final.

La reforma educativa marca uns eixos d'acció que inclouen uns continguts teòrics renovats, la introducció de noves tècniques d'estudi i la creació d'actituds; els tres objectius es poden fàcilment obtenir a través de l'estudi del patrimoni cultural i de la museologia.

És evident que l'ensenyament del patrimoni en els diversos nivells ha de passar ineludiblement a través dels museus i que, com més al dia estiguin en la presentació del seus fons i en les tècniques de difusió pedagògica, més gran serà l'èxit assolit en el nombre de visitants i en la transmissió de la seva riquesa material. Però no ens ha de contentar que els museus o institucions siguin la corretja de transmissió: el museu i el patrimoni ha d'entrar a les aules, perquè sinó correm el perill de ser un número a l'estadística dels visitants i per tant pels polítics. Més val qualitat que quantitat.

Per tant, de cara als nostres estudiants, l'experiència ha de significar que una noció abstracta, el patrimoni, s'hagi convertit en una realitat tangible i comprensible i modificable: l'alumnat aprendrà que existeix una responsabilitat en la conservació i protecció de les riqueses culturals de la nostre comunitat, país i món.

1.2. La presentació museològica: estructura i continguts:

En general els centres museístics descriuen i presenten el coneixement de les estructures bàsiques de la vida social, econòmica, política i cultural, i així donen pas a una successió completa i raonada de

les diverses fases i subfases de qualsevol poble, abraçant qüestions i conceptes que exigeixen una relativa abstracció: fonts, cronologia, cultura material, imatges, representacions pictòriques, etc. A vegades, aquests centres inclouen uns plafons que ajuden l'alumnat i la ciutadania a clarificar conceptes, així com un material complementari per poder seguir l'itinerari.

El mètode dels textos clau, amb el resum dels arguments més importants i la relació entre aquests i el recolzament gràfic, pareix la forma més idònia per afrontar la complexitat dels temes presentats dins els museus, que semblen *finestretes de programes* informàtics que serveixen només per atreure l'atenció del públic sense facilitar la participació interactiva del públic en general i de les escoles en particular. Per tant, aquest sistema d'exposició no passa de ser una simple acumulació de materials informatius.

En tractar itineraris guiats es busca tot un aparell gràfic, normalment restes materials, com si es tractés d'ens autònoms o com a complement del text escrit. Per exemple els diagrames, gràfics, quadres cronològics i culturals, o les formes peculiars i representatives de qualsevol poble són les principals figures-clau de les diferents sales que ocupen el recorregut. Les il·lustracions i el material del passat constitueixen una genealogia del present. Se selecciona i ordena de forma que condueixi en la seva seqüència fins arribar a la configuració del present, quasi sempre amb la finalitat, conscient o no, de justificar-lo. D'aquesta manera l'ensenyament del passat remot i present interessa a mesura en què pot ser visualitzat: *a major riquesa d'imatges o material major interès*.

Així no estranya que la representació d'artefactes de la *cultura material* amb un 45% de l'espai ocupat, per un 25% de *monuments* i un 15% de *mapes* siguin el tipus d'il·lustració més abundant. La reconstrucció d'escenes figurades o objectes arriba al 5%, però l'intent de fidelitat es tradueix en imatges interessants sobre la cultura material dels pobles estudiats.

La meua experiència a les aules m'ha portat a afirmar que l'alumnat, sempre segons els diferents nivells o cicles, és capaç d'entendre certs aspectes abstractes que expliquen els discursos museístics, i que entendre'ls facilita en la seva formació, sens dubte, la comprensió del món actual.

S'ha de cuidar molt, moltíssim, allò que es transmet a l'alumnat, tant perquè sigui de fàcil assimilació, com perquè sigui el més ajustat possible als resultats de la investigació actual.

1.3. L'ensenyament en els museus: tradició i innovació

Els museus que es destinen a l'estudi dels nostres pobles en totes les seves vessants, constitueixen un desmesurat intent de síntesi de la memòria col·lectiva a través de la seua escenificació material i pictòrica. Portar aquesta empresa a centenars o milers metres quadrats representa un treball molt complex,

pel qual, en certs moments, més que una síntesi s'hauria de parlar d'una ordenació sistemàtica de diferents fets degudament seriatos.

Encara se segueix un model educatiu tradicional en l'estructuració i la importància donada a cada època. És a dir, s'ha canviat el format, i en alguns casos s'han millorat els continguts, però existeix una percepció visual de l'alumnat, sense tenir en compte l'aspecte sensorial i vivencial.

Si examinam els nostres museus trobarem una solució: *es comprimeixen els continguts* amb el risc que això suposa de perdre claredat. Bona prova d'això serien les col·leccions o donacions: l'esforç que es fa per tractar d'incloure tota la informació sobre un tema determinat no sempre proporciona la perspectiva més adient. La compilació en un mateix espai d'informació produeix una falsa sensació d'estudiar un **passat i present pla**. I per complicar la troca, l'alumnat ha de fer front a l'ús indiscriminat dels nombrosos jaciments, quadres, material etnogràfic, etc. que aquests contenen. I si encara volem anar més lluny els museus ens poden oferir uns desajustaments entre el que es vol i el que s'ha d'explicar. El que se sol fer és apropar la història, l'art o la cultura tradicional en un passeig cultural: corredors, esglaons o pisos.

És necessari acabar en la història de **desamor** que viuen l'ensenyament i els centres museístics per millorar els continguts i la presentació del patrimoni. Per tant, cuidar el que es transmet a l'alumnat és tasca prioritària, perquè *en tots els plafons museístics, no hi ha textos innocents*.

També hi ha un tema important que no hem d'oblidar: consisteix en traduir un llenguatge científic a un llenguatge educatiu. I aquest tema es pot reconduir en propostes pedagògiques interdisciplinàries: no és el mateix ser un formador de l'ensenyament que un professional del món museològic. Normalment l'experiència d'un i de l'altre són indispensables. L'aprenentatge actiu es pot donar en els mateixos llocs: la recreació d'una excavació arqueològica mitjançant fotogrames, maquetes o simulació per ordinador, la visita organitzada a museus i jaciments com a activitats complementàries (però sense oblidar-nos que a aquests llocs s'hi ha d'anar per buscar respostes concretes) dels llibres de text, l'experimentació de tècniques pictòriques i modelatge d'argila, o les ressenyes filmogràfiques i altres documentals en vídeo apropiats constitueixen una cadena fonamental en aquest apropament "*actiu*" de l'alumnat al passat.

Si un dels objectius és educar per tal que el patrimoni cultural deixi d'estar sotmès a la ignorància i a la destrucció es tracta d'utilitzar els museus per esbrinar els processos, tècniques que hi ha més enllà d'un objecte material.

Però això no és tot, el problema no resideix en la incapacitat del registre informatiu sinó en la manera de formular, expressar i actualitzar els continguts a partir de les dades disponibles: la substitució de la tendència a creure que l'augment d'informació ajuda

a interpretar millor els temes pel convenciment de la necessitat, prèvia a qualsevol informació, d'establir només aquelles dades i conceptes essencials que poden ser assimilats per l'alumnat i capaços de resistir la contrastació de tota la informació existent. Això em fa recordar una vinyeta de Perich, reproduïda per Fontana que il·lustrava, en la boca d'un escolar, una reflexió sobre l'ensenyament de la Història, que també la podem fer servir per aquest tema: *"No ho entenc", planteja l'alumne; "a classe de Matemàtiques jo m'ho crec tot... Bé, doncs, m'exigeixen demostrar-ho. En canvi, la Història... el que m'exigeixen és que només ho cregui"*. Sembla ésser que aquest sistema continua estant vigent.

1.4. L'oferta pedagògica dels museus d'Eivissa i Formentera

L'oferta museística adreçada al públic ha de basarse, òbviament, en l'exposició permanent, composta per les col·leccions i pels recursos complementaris corresponents (textos, fotos, mapes, reproduccions, etc.). El discurs pedagògic de l'exposició s'ha de complementar i ampliar amb un conjunt de recursos, serveis i activitats suplementàries, elaborades i gestionades pel museu o per empreses externes, amb la missió de dinamitzar, rendibilitzar i "explotar" la mateixa exposició.

Si l'exposició permanent té un contingut pedagògic acceptable, aquests mitjans no han de millorar el seu discurs, sinó complementar-lo. En canvi, si l'exposició permanent és poc didàctica (o no hi ha possibilitat a curt termini de canviar-la, per exemple, per raons pressupostàries), els serveis i recursos podrien "salvar" l'exposició i donar-li un caràcter més entenedor.

Entre els recursos informatius complementaris i simultanis a la visita podem citar els de caire audiovisual, els jocs i simulacions informàtiques, la guia itinerària, les visites guiades o comentades (realment innecessàries si l'exposició és pedagògica), els fulls de sala, les unitats didàctiques i també, és clar, les exposicions temporals.

Finalment, les maletes didàctiques - itinerants - poden ésser utilitzades com d'ús posterior al museu. És el que "queda" de la visita, el "record". Podem citar les publicacions didàctiques, les reproduccions, kits diversos i objectes de *merchandising*, retallables, pins, etc.

Tot aquest conjunt de necessitats, recursos i serveis que hem anat veient, necessaris per dinamitzar l'exposició permanent de qualsevol museu o parc arqueològic, requereixen l'existència d'un departament especialitzat que en tenguí cura.

Cal evitar un divorci entre els departaments pedagògics i la resta del museu, perquè sobre la creació d'aquestes aules didàctiques els directores i conservadors han consentit per alliberar les sales dels grups escolars - unes hordes sorolloses i insensibles - de manera que no pertorbin els autèntics visitants,

autèntics perquè no estan obligats com els escolars. És per això que se'ls deriva cap als espais reservats per aïllar-los i perquè no molestin.

No oblidem que l'escolar és un públic *fàcil*, obligat, que manté una demanda segura, constant i previsible. Però el repte de tot museu és arribar al públic general, al públic adult - que moltes vegades en família - visita voluntàriament el museu. Per tant, s'han d'oferir també uns serveis complementaris més imaginatius i arriscats. Per això cal aprofundir els estudis de públic, no només fent enquestes i estadístiques al públic que ja visita el museu, sinó sobretot fent prospectiva de mercat per tal de definir els potencials clients i usuaris que el museu vol captar, i a qui haurà d'adaptar la seva oferta.

Cal que el museu surti de les seves quatre parets i militi fora, portant el museu allà on el públic es trobi.

1.5. La dinamització: l'aula taller com a *prohibit no tocar*.

És necessària l'elaboració d'un programa que combini propostes per al públic de fora, nacional i estranger amb el públic local, destinat a captar el sempre escèptic i apàtic públic eivissenc, que accepta i valora les seves instal·lacions museístiques, però que no les utilitza i, a vegades, ni les coneix. Per tant l'oferta museística intenta recolzar activitats de consum cultural en una ciutat que està necessitada d'elles.

El procés d'evolució que s'ha produït en l'educació cap a plantejaments de l'escola activa i la valoració de l'entorn, ha fet coincidir el món de l'escola i el dels museus en alguns dels seus objectius: per una banda, l'escola, amb la necessitat de trobar noves vies didàctiques per a l'aprenentatge de les diferents matèries; i per altra banda, els museus, amb l'interès de complir la seva funció social.

Per aquests motius, les ciències socials s'han plantejat alternatives que poden contribuir a fer més comprensibles els fets històrics: la valoració de l'entorn immediat, del més proper, implicant els alumnes en el coneixement directe, buscant l'observació directa (l'experimentació), afavorint el coneixement i no la memorització.

S'ha de partir de la idea de la necessitat d'implicar l'alumnat en el procés de l'aprenentatge, de manera que, a partir de la investigació, l'elecció i la participació, es pugui passar de la simple explicació i observació a l'activitat viscuda, i per tant, adquirir el coneixement.

Els objectius generals haurien d'anar per aquest camí: abraçar tot el marc de l'ensenyament no universitari; proposar activitats concretes, centrades en una temàtica o objectiu precís; disposar d'un grau elevat d'investigació que sigui participativa i que es pugui triar en el seu desenvolupament; permetre que siguin plantejats des de diferents punts de partida i, per tant, aplicables a matèries diverses (transversalitat) i incitar a l'interès pel patrimoni.

Alguns exemples de la dinamització podrien ésser els següents:

1. El joc com una estratègia per introduir les tècniques pictòriques.

2. El poder de les imatges i la seva utilització.

3. L'arqueologia i el seu mètode de treball, una introducció a la metodologia científica.

4. Itineraris, parcs arqueològics i viure el patrimoni.

1. Utilitzant el joc com a base, aquest taller té com a objectiu iniciar en el concepte de l'art a l'alumnat que entre les seves matèries d'estudi té la plàstica, però que no ha estat introduït en el concepte d'experimentar, sentir i viure la creació artística.

A Eivissa com a centre de moviments artístics és una realitat quotidiana pareix lògic que en l'estudi de les obres un s'interrogui sobre l'existència dels diversos corrents pictòrics. Una possible resposta la pot donar aquest tipus de taller.

Dirigit a grups d'educació preescolar, educació primària (cicle inicial i mitjà) i educació especial, el taller pot constar de quatre fases:

- Explicació d'un conte, amb l'ajuda d'una projecció de diapositives. El protagonista, un nen artista, ens explica la seua vida creativa i la seua relació amb la pintura des de la seua infància fins a l'edat adulta.
- Recorregut per les sales del museu a la recerca dels elements relacionats amb l'espontaneïtat, la lliure elecció temàtica. Per tot això s'utilitzarà un quadern i imatges amb diferents reproduccions dels elements originals exposats en el museu, que els nens han de trobar i identificar.
- Treball a l'aula-taller, on es col·loquen les imatges, un cop resoltos els enigmes, en les diferents escenes que se'ls proposa. Al mateix temps s'introdueix una sèrie de jocs practicats pel nostre amic artista.
- Visita d'una de les sales del MAC. Normalment escollirem la més significativa per a la seua comprensió.

L'experiència d'aquest tipus de taller pot demostrar que la introducció a la història d'art en edats primerenques és molt positiva. L'interès que suscita el coneixement de la composició pictòrica i de la seua realitat, al mateix temps fàcilment comparables, i la possibilitat de treballar aquests conceptes des de matèries diverses, fa que s'enriqueixi el procés d'aprenentatge.

2. El taller del poder de les imatges pretén apropar l'alumnat al món quotidià des d'un dels elements més característics: el retrat i les imatges.

Dirigit a grups d'educació primària, educació secundària i educació especial, té com a objectiu la introducció en el món de la cultura tradicional popular, a través de la imatge, per conèixer, sobretot, el seu valor comunicador en el món social i cultural d'una societat pràcticament desapareguda. Es planteja com a tema el poder de les imatges, tan proper a la nostra cultura.

El taller es pot estructurar de la següent manera:

- Introducció al món de la cultura tradicional.

Partint de la presència d'un fotògraf a l'Eivissa rural, es pot aprofitar per *fer un taller*: els materials, les eines, la indumentària, etc.

- Recorregut per les sales del Museu Etnològic en busca de les eines del passat recent. Els alumnes realitzen aquesta recerca per després fer una posada en comú.

- Fer un muntatge d'un *catàleg* de qualsevol aspecte del món tradicional. Tenint com a base la informació recollida, es pretén mostrar els diferents temes que deriven de les imatges: el perquè de la seua existència, el treball del pagès, el seu significat, el seu emplaçament, la pervivència del valor a través del temps...

- Realització d'un retrat *antic*. Es proposa que, en tota aquesta informació, l'alumnat realitzi la seua composició d'un retrat antic, utilitzant còpies fotogràfiques d'arxiu (fotocòpies dels diferents models, indumentària, símbols...).

- Emplaçament de la casa pàgessa. Acabats els retrats, aquests es poden situar a l'espai domèstic que correspondria i l'escena *recreada* agafant una planta d'una casa rural i el seu entorn.

La utilització d'aquest taller és diversa. Es pot parlar d'objectius diferents: l'estudi de la vida quotidiana, l'arquitectura i el poder de les imatges, etc.

3. Dirigits a l'alumnat d'educació primària (cicle superior), secundària i batxillerat, té com a objectiu: proporcionar un coneixement sobre què és l'arqueologia; fomentar l'interès pel nostre passat; conscienciar sobre les necessitats de valorar i protegir el nostre patrimoni i introduir en la metodologia científica aplicable a qualsevol matèria.

El desenvolupament del taller es pot realitzar com segueix:

- Projecció d'un vídeo sobre l'arqueologia, en què es faciliti la informació sobre els diferents processos i aspectes del treball arqueològic.

- Comentari dels panells informatius. El monitor introdueix les fonts d'informació amb què contarà l'alumne per a la realització de l'activitat. Serveis, també, per valorar els grups i els seus interessos.

- Excavació d'una estratigrafia simulada. Es poden utilitzar tres contenidors, un dels quals és transparent, a fi de veure l'estratigrafia. En aquests hi ha preparats tres jaciments, dels quals l'alumnat desconeix què es trobarà (com passa a l'arqueològic). Es procedeix a la seua excavació, utilitzant la mateixa metodologia que en una excavació real. Es realitza la documentació, l'elaboració de les fitxes, els dibuixos, la recollida de materials, les fotografies, etc. Tot això, permetrà estudiar tot el conjunt de dades per poder establir hipòtesis i arribar a conclusions.

Anàlisi de dades obtingudes. Fase de conclusió i de posada en comú de les dades obtingudes. Fase molt important, perquè es pot observar com, segons la qualitat de la investigació realitzada, les dades obtingudes i les conclusions poden variar.

Aquest aspecte, el rigor i la qualitat en el procés de la investigació és aplicable a qualsevol matèria.

4. Disminueixen les activitats fora de l'escola? La resposta és complexa. En els darrers anys s'ha notat un creixement indubtable en el nombre de sortides escolars efectuades dins l'horari lectiu. Aquest increment és la resposta dels professionals de l'ensenyament a la necessitat d'ensenyar en els escenaris naturals, ja sigui al museu, davant d'un monument, en un espai natural. Amb tot, hi ha un motiu per descoratjar els formadors d'ensenyament; es tracta de la situació del propi patrimoni. Ens referim a la inadequació d'allò que ofereixen els museus i conjunts monumentals i les necessitats de l'escola. No existeix una política coherent del Departament de Cultura i el d'Ensenyament que permeti articular un pla d'acostament d'aquest patrimoni a l'escola.

Els itineraris podrien articular-se sota dos elements:

a) La sortida que té com a objectiu prioritari la descoberta d'un element o d'un conjunt d'elements. En aquest cas els objectius són metodològics. El mestre vol que aprenguin a observar, fer recollides sistemàtiques, dibuixar estructures arquitectòniques, descriure un fenomen, etc. Naturalment aquestes visites han estat programades en funció d'una tasca prèvia feta a l'aula.

b) La sortida il·lustrativa. El mestre vol que el grup pugui veure elements que a ell li semblen importants. En general, es tracta de visites a museus, monuments, fàbriques, etc. El professor va preparat per explicar *in situ* allò que veuran. L'alumne no té una informació precisa prèvia. Hom espera que l'obtindrà al llarg de l'excursió. De fet s'espera motivar l'alumne amb la visita.

Conclusions? Sugariments?

Bé, d'entrada el professorat s'hauria de proposar fer aquelles sortides que tenen objectius específics i clars, amb continguts actitudinals o de qualsevol altra mena.

Així, en el cas del primer tipus de sortides, són pròpies de l'escola i, tal vegada, les que més funcionen. El mestre té elements per fer-ho bé i la tasca pot ser molt útil. El problema en aquest cas és el mateix que hi ha en una classe normal; existeix un grup d'alumnes motivats; un altre grup que segueix l'activitat i un tercer que en resta marginat i no fa gairebé res. Naturalment, si aquest tercer grup és nombrós, la sortida pot quedar certament compromesa.

Les sortides purament il·lustratives, ja que només són útils als alumnes prèviament motivats o interessats, no s'haurien de generalitzar a la totalitat del grup; senzillament aquells alumnes que no coneixen el que es vol anar a treballar no hi haurien d'anar.

De totes aquestes sortides o itineraris, les il·lustratives són les que únicament poden fer *el mestre o professor* amb recolzament material preparat des del museu. Per tant, creiem que mereixen molta més atenció. I com s'haurien de plantejar aquestes activitats? Per començar, cal dir, que l'activitat extraescolar ha de sorgir d'una necessitat de l'aula. El professor ha de poder plantejar un interrogant. Però també

hi pot existir una altra possibilitat: preparar la sortida amb alguns interrogants i la resposta la tenen fora de l'aula. El mestre haurà de preparar fitxes d'observació i un cop feta la sortida, a l'escola s'han de comentar les fitxes i treballar el tema.

2. EL PATRIMONI CULTURAL: LES SEUES POTENCIALITATS EDUCADORES.

De qui és el patrimoni? Qui posseeix o hauria de posseir el patrimoni? Aquestes preguntes es converteixen ràpidament en qüestions ètiques sobre el què és correcte o erroni, sobre l'acció adequada i la censurable.

El patrimoni és un gran negoci pel turisme i les sales de subhastes. Posseeix una enorme càrrega política, poderosa i significativa des del plànol ideològic, i el patrimoni, o el que queda d'ell, està sotmès a una destrucció cada vegada major.

Els museòlegs tenen el deure d'explicar què fan i per què. Això significa, sobretot, la publicació i difusió dels seus descobriments i estudis de forma que altres investigadors disposin dels resultats i el públic, que paga el treball, indirectament pugui disfrutar-los i comprendre'ls.

L'objectiu immediat de la majoria dels investigadors és donar respostes a preguntes específiques, i el propòsit fonamental del patrimoni cultural hauria de ser el següent: proporcionar a la gent en general una millor comprensió del passat i el present. Per tant, es requereix una hàbil popularització (i no vulgarització), però no tots els museòlegs estan preparats per dedicar-hi temps.

Moltes vegades, els museòlegs consideren els membres del públic- i els nens sobretot- com a simples obstacles per treballar dins del recinte. Malgrat que alguns professionals del patrimoni més comprensius s'adonen que el recolzament financer i de qualsevol altre tipus aconsegueix atreure l'interès públic organitzant fulles informatives, dies de portes obertes, presentacions dels resultats del treball *in situ*, quan s'ha completat la fase d'estudi.

Evidentment, sempre ha existit una àvida apetència per part del públic cap als museus. En certa manera, el passat ha estat una forma d'entreteniment des de les primeres col·leccions d'època romàntica durant el segle XIX (desenterrament de túmuls funeraris o adquisicions d'obres artístiques). L'oci podia adoptar ara una forma més científica i educativa, però si la museologia vol prosperar encara ha de competir amb atraccions populars vitals.

El professional del patrimoni cultural, evidentment, és el museòleg. Però aquest es considera primordialment - ell mateix es veu majoritàriament així - un investigador. Malgrat que s'han anat diversificant les seues funcions - sobretot cap a la gestió - no sembla que destaquin per la seua sensibilitat cap a la conservació i la difusió. Però l'arqueologia té unes enormes potencialitats educadores, que no necessàriament s'han de canalitzar únicament a través dels museus.

El procés de revalorització de la museologia com a disciplina científica no ha estat acompanyada d'una projecció ni d'una difusió a la societat suficient i adequada. Els museòlegs han desenvolupat el què (què és la museologia), el qui (quins professionals la practiquen), el com (amb quins mètodes), el perquè (quins objectius de recerca patrimonial persegueix), però no han sabut plantejar-se les preguntes per a qui? Per què serveix la museologia? A qui s'adreça? Qui en són els seus beneficiaris? Però la realitat pràctica és que aquest treball no arriba al gran públic. Perquè arribi cal difondre, cal divulgar. Només cal mirar les publicacions que fan els gestors del patrimoni per adonar-nos que no prioritzen la divulgació. O almenys no encerten amb la metodologia adequada per fer-ho.

Si la demanda de gestors de patrimoni és institucional i no social, cal preguntar-se: les quantitats econòmiques que es destinen als museus, quina rendibilitat social tenen? Com es justifiquen socialment? Què rep la societat a canvi dels impostos que inverteix en el patrimoni cultural?

De vegades pensem que aquest estat de coses és culpa de l'Administració, dels polítics. Diuen que manquen diners, que manquen places. Que no hi ha voluntat política per potenciar ni la investigació ni la difusió. Que els museus, és clar, no donen vots. Però sovint oblidem que els polítics són un reflex de la societat (aquesta els ha elegit), i si diem que la societat no està interessada ni conscienciada de la importància del patrimoni en general, és lògic pensar que els polítics - que emanen d'aquella - tampoc. La manca de voluntat social i la manca de voluntat política són dues cares d'una mateixa moneda. Si no hi ha demanda social, no hi ha oferta institucional.

- Els conservadors i gestors del patrimoni han de difondre el seu treball, a través dels museus, però també mitjançant altres suports i sistemes, com les publicacions, el medi escolar o la pròpia TV, utilitzant mecanismes àgils, directes, suggerents, didàctics, interactius, imaginatius i lúdics. És a dir, amb una metodologia estrictament pedagògica.
- Amb el patrimoni cultural es poden aprendre coses, adquirir coneixements sobre el nostre origen i comprendre millor la nostra realitat actual, i es pot fer de manera lúdica i divertida, gaudint del patrimoni i satisfent la curiositat de l'individu.
- La difusió del patrimoni s'adequa a una necessitat creixent en l'anomenada "*cultura de l'oci*", en la qual cada vegada la persona tindrà més temps per al lleure i la formació a causa de la reducció gradual de la jornada laboral.
- Demostrar la valoració social de la tasca augmentarà la receptivitat dels polítics envers el patrimoni. I tendrem legitimitat per presentar-los projectes potents de dinamització social del patrimoni.
- Trencar el cercle viciós produït per la manca d'interès social, la manca d'interès polític (institucional) i la manca d'interès del propis conservadors per socialitzar el seu treball, la qual cosa origina

l'esmentada manca d'imbricació social del patrimoni cultural.

3. LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONI. OBJECTIUS I METODOLOGIES.

Segons l'ICOM (Consell Internacional de Museus) la funció més important del museu és la difusió i és una institució oberta al públic al servei de la societat i del seu desenvolupament. Per tant, sobre els papers s'assumeix que la divulgació i la difusió del patrimoni i la seua rendibilització social és la principal prioritat dels museus.

Però la realitat, malgrat les bones intencions plasmades en la legislació estatal (Llei de Patrimoni Històric Espanyol de 1985) i autonòmica (l'aprovada pel Govern Balear el desembre de 1998 sobre el Patrimoni), no sempre és la que voldríem. Perquè estem obligats a recordar, assumint el risc de ser tòpics, que la majoria dels nostres museus són un autèntic pal. Aquesta situació està determinada per la manca de recursos tècnics, econòmics i, sobretot, l'escassetat de recursos humans amb la suficient sensibilitat i capacitat per renovar radicalment el discurs imperant dificulta notablement la superació dels vells conceptes museístics i la seua obertura a la societat.

El museu modern ha de tenir un tarannà creatiu, imaginatiu, informal, lúdic, participatiu, comunicatiu, amè, didàctic, inconformista, innovador i renovador, i ha de pretendre transmetre idees, conceptes, processos i emocions (amb béns culturals o amb reproduccions, i amb sistemes visuals i dinàmics), com també ha de posar de manifest la complexitat de la realitat i ha de projectar-se en el present. Per tant, el museu només complirà la seua funció social quan presenti les col·leccions de manera que els visitants s'hi puguin reconèixer i trobar-hi el que els preocupa.

El museu ha de suscitar preguntes, provocar discussions, suggerir raonaments, transmetre coneixements, despertar la curiositat i conrear l'admiració i el desig de saber més. Passar-s'ho bé mentres s'aprèn: heus aquí el repte principal.

El museu, com a institució amb finalitats pròpies i independents de l'escola no té perquè plantejar-se la lògica escolar en el discurs expositiu, però sí una adequació dels seus missatges a públics no especialistes. El gran avantatge educatiu dels museus és que permet, en un altre context, treballar continguts similars amb estratègies diferents.

Però hi ha un tema que resulta important per poder plantejar com tractarem els continguts d'una forma formal o informal. És a dir, segons un aprenentatge formal o informal s'afavorirà més uns continguts que altres. Però abans de seguir, aclarem el concepte d'aprenentatge formal o dirigista i, sobretot, constructivista i l'aprenentatge informal resulta més autoexploratori.

Els mecanismes comunicatius d'aquest darrer sistema són oberts, contextuals, estimulants i escenogràfics. L'entorn d'aquest aprenentatge busca una

experiència més real, més divertida i basada en la vivència personal més directa, desenvolupada a partir de missatges globals, significatius i menys analítics.

Tot això ens pot fer interrogar sobre la vinculació de la museologia i la didàctica. En principi, per definició la museologia és un espai bàsicament interdisciplinari, i en què el museòleg ha de buscar l'optimització en la diversificació i generalitat abans que en la superespecialització.

Un dels objectius de la didàctica de les ciències socials és donar a conèixer i fer comprensibles, a segments diferents de la població diversos objectes d'estudis històrics, geogràfics i socials. En aquest sentit, la museologia podria considerar-se com una de les múltiples possibilitats de concreció de la didàctica de les ciències socials, considerada com a disciplina científica, sempre que el seu objecte d'estudi sigui històric, geogràfic, històricoartístic o social.

Per poder realitzar aquest propòsit és imprescindible que la museologia com a sistema didàctic tenguí tres dimensions bàsiques: una d'investigació i reelaboració respecte a l'objecte d'estudi (no s'ha de limitar a transmetre els sabers d'altres disciplines o ciències) i amb un llenguatge comprensible per a tots els segments socials; altra és la formulació d'hipòtesis respecte a tècniques i mètodes idonis per fer-ho comprensible (buscar estratègies i tècniques comunicatives), i finalment la seua aplicació.

En resum, si el que es tracta de musealitzar està en relació amb fenòmens històrics, geogràfics i socials les relacions amb la didàctica de les ciències socials són indiscutibles.

El museu, instrument didàctic al servei de l'escola? El museu pot oferir serveis adequats a la infància i l'adolescència? Probablement per poder contestar aquestes preguntes hauríem de fer una enquesta a tots els infants i adolescents i potser tendríem moltes sorpreses. En primer lloc, tots podríem estar d'acord que la majoria de l'alumnat ESO té una capacitat d'imaginar; però això no és tot, ja que tenen una necessitat de formular judicis crítics i la capacitat d'emetre judicis, és a dir, a triar entre dos opcions o més de dos. Per tant, s'ha de deixar que aquesta nova facultat pugui sortir d'una forma lliure i si no ho feim, aleshores, estem creant ciutadans i ciutadanes que rebutjaran el museu, l'escola, etc.

Com hem anat dient anteriorment, la transmissió i conservació del patrimoni té com a finalitat la seua difusió. I els objectius de la difusió del patrimoni són educatius (la transmissió de coneixement històric) i lúdics (la transmissió de sensacions; el foment del gaudi, de la contemplació estètica i de la delectació a partir dels objectes patrimonials; així com l'oferiment d'una estona agradable divertida, relaxada, engrescadora i participativa). No cal dir que el segon objectiu és el més difícil. Hi ha també un tercer objectiu: la sensibilització social envers el patrimoni, envers la importància i la necessitat de la seua protecció i salvaguarda.

La metodologia a emprar és una: la pedagogia (al

marge del fet, irrellevant aquí, que la pedagogia és la ciència de l'educació i no un simple mètode d'ensenyament; però en el marc on ens movem, el del patrimoni, la pedagogia ens proporciona els mecanismes adients de formació íntegra).

Pel que fa als suports, espais o mitjans de difusió del patrimoni, el museu n'és un. No és l'únic, ni el més efectiu, ni el més important. Això sí, el que ho fa mitjançant els objectes originals o les *ruïnes* - béns mobles o immobles -, és a dir, mitjançant el patrimoni. En el museu, els objectes - encara que no solament els objectes - són els recursos de difusió (encara que hi ha institucions anomenades o considerades museu que difonen sense béns patrimonials). Però malgrat que els museus compten amb els objectes, és evident que hi ha altres mitjans com, per exemple, els mitjans audiovisuals, molt més eficaços a l'hora de difondre el patrimoni perquè tenen una repercussió massiva.

En els museus, l'objecte, la presència física de patrimoni, ja és un tret definidor de museu, sobretot quan parlem de patrimoni arqueològic. Aquest és primordial perquè té una càrrega fascinant per al públic, sobretot pel factor antiguitat. A l'hora de dissenyar una exposició, el pes de la peça pot complementar el discurs o bé anul·lar-lo. La peça arqueològica té grans avantatges i grans inconvenients. En primer lloc és molt abundant. Això pot permetre escollir. Però de vegades el resultat és que n'hi ha tantes que acaben omplint excessivament les vitrines. D'altra banda, el patrimoni arqueològic és molt repetitiu i presenta la dificultat de la necessitat d'explicar perquè servia cada objecte i de molts no se sap.

Cal subordinar l'objecte al missatge, al discurs que es vol transmetre. Per tant, l'objecte ha d'informar sobre fets, sobre processos, sobre idees.

Si s'actua a l'inrevés, es pot cometre l'error d'explicar la peça com a tal, o adaptar el discurs expositiu a una successió de peces escollides prèviament. És la peça el que s'ha d'adaptar al guió (i si no hi ha la peça adequada, es pot recórrer a les reproduccions o a les fotografies), i no el guió a les peces disponibles. La conseqüència seria el que tots podeu imaginar-vos: destacar la peça per la peça.

L'objecte de la difusió, del receptor de la informació que volem transmetre és el públic.

El públic escolar seria el tipus més genuí i més definit, al qual s'adrecen la majoria de les activitats i els serveis pedagògics dels museus i per tant els dediquen més atenció. Fins i tot molts museus limiten exclusivament a aquest sector l'atenció pedagògica. Aquesta situació és comprensible, perquè és un sector que formula una demanda regular i contínua de serveis pedagògics al museu.

I els alumnes, justament estan en període de formació i, per tant, són els més indicats per consumir recursos pedagògics. D'altra banda, és un segment molt apreciat pels gestors perquè fa pujar considerablement les estadístiques de visitants. Però aquesta excessiva atenció escolar pot comportar l'inconvenient de caure en l'error de marginar o de deixar de

banda el públic general. Aquest té una importància qualitativa major, perquè és un públic voluntari, no induït o obligat com l'escolar. Òbviament, el públic en general és molt difícil de dinamitzar però caldria esmentar un tipus de públic al qual tal vegada caldria dedicar-hi una atenció especial. Ens referim a les famílies i grups d'amics. En aquests grups s'estableix

una interessant relació de diàleg, de confrontació, de preguntes-respostes i d'instrucció (sobretot entre pares i fills, que intercanvien coneixements). **Es comparteix la informació.** Els pares aprenen i ensenyen, al mateix temps, els fills. I al mateix temps es produeix un fenomen de relaxació, de passar-s'ho bé, d'anar a passar el dia, de relacionar-se.●

BIBLIOGRAFIA

ALONSO FERNÁNDEZ, L. (1999):
Introducción a la nueva museología.
Alianza Editorial. Madrid

BALLART, J. (1997):
El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso.
Editorial Ariel. Barcelona.

CARRETERO, A. (1994):
El Museo Nacional de Antropología: nos/otros.
Anuales del Museo Nacional de Antropología, I: 209-248.

ITURRATE, G.-BARDAVIO, A.- BOU, N.; PÉREZ, X. (1996):
Les fonts en les ciències socials. Instruments per a l'estudi de les societats.
Editorial Graó. Barcelona.

MACARRÓN, A. M^a.; - GONZÁLEZ, A. (1998):
La conservación y la restauración en el siglo XX.
Editorial Tecnos. Madrid.

MARI, V.; VALLÈS, R. (2000) - en premsa-:
Conèixer Eivissa. Les utopies del passat.
Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Eivissa.

MENÉNDEZ, I.;- XAVIER, F. -eds- (1998):
II Jornades d'Arqueologia i Pedagogia (Barcelona, 1996)
Museu Arqueològic de Catalunya. Barcelona.

MORALES, M.; - VENTALLÓ, M^a.E.; - TONUCCI, F. (1996):
Barcelona amb ulls de nen. Edicions Pau. Barcelona

Patrimoine et développement culturel. (Paris: Palais du Luxemburg, 21-22 novembre 1990. Rencontre Départements et Culture). Ministère de la Culture, de la Communication et des Grands Travaux.

PARQUES (1993):
Seminario de Parques Arqueológicos. Días 13,14 y 15 de Diciembre.
Madrid, 1989. Ministerio de Cultura. Madrid.

QUEROL, M^a. A.; - MARTÍNEZ, B. (1996):
La gestión del Patrimonio Arqueológico en España.
Alianza Universidad. Madrid.

RUIZ, E.; - DELGADO, P.A. (1993):
Museu d'Art Contemporani. Quadern de Treball 3.
Col·lecció Vila a l'escola. Eivissa.

Δ El passat recent: conèixer els mecanismes d'una societat tradicional.

Δ Les ciutats i el seu entorn com una tasca investigadora: descobrir el passat.

El inicio de la Arqueología en Ibiza y Formentera(I)

Jordi H. Fernández

RESUM: L'esforç d'un grup d'aficionats a l'arqueologia que l'any 1903 fundaren la Sociedad Arqueológica Ebusitana, va aconseguir reunir una important col·lecció arqueològica, la qual va ser donada a l'Estat per a que, en endavant, restés sota la seva tutela. El procés, però, va ser llarg i complex, no exempt de problemes i petites rancúnies, i de comportaments no sempre ben interpretats pels membres que constituïren la benemèrita Sociedad Arqueológica. Però va ser mercès a aquesta entitat i al despreniment dels seus socis que avui comptem amb el Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. En aquest i en successius capítols contarem el procés de creació del museu i la seva evolució durant aquest segle que ja s'acaba.

SUMMARY: The effort of an enthusiastic group of people fond of Archaeology, who founded the Sociedad Arqueológica Ebusitana in 1903, managed to gather an important collection of archaeological items, which was donated to the Spanish State to remain under its care. The process was long and complex, including problems and quarrels, as well as behaviour not always well understood by the members of the Archaeological Society. But it was thanks to this Society and the generosity of its members that today we have the Archaeological Museum of Ibiza and Formentera. The process of the Museum's foundation and its development during this century which is now finishing, will be related in this paper and in the following papers.

LA SOCIEDAD ARQUEOLÓGICA EBUSITANA Y LA CREACIÓN DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO (1903 - 1907)

El inicio de la arqueología en Ibiza y Formentera comienza relativamente pronto, a principios del presente siglo, en el año 1903, si bien con anterioridad ya se tenían noticias del hallazgo de diversos materiales de índole arqueológica que en unos casos fueron publicados en obras de carácter general como es el caso de las estatuas y las lápidas en la obra del Archiduque Luis Salvador (1890) y en otros en obras de investigación, como los trabajos de epigrafía de Hübner (1869-1892 y 1888) o los estudios sobre la numismática ebusitana, lo que denota el hallazgo de importantes series de numerario (Saulcy, 1843; Judas, 1860; Heiss, 1870; Campaner, 1868, 1876 y 1879; Fajarnés, 1895-1896; 1986 a y b; 1889-1890).

Probablemente uno de los testimonios más antiguos a la aparición de restos arqueológicos, lo encontramos en *la Resumpta Historica, Corographica y Coronologica* obra del P. Cayetano de Mallorca publicada en 1751, quien se basa en un manuscrito de 1620 de Fray Vicente Nicolás, Prior del Convento de los Dominicos. En ella se hace referencia a la existencia de dos lápidas colocadas sobre sendas columnas

en la Plaza de la Catedral una de ellas falsa, que fueron mandadas retirar y destruir por el visitador real el Obispo de Aragón D. Juan Estelich en 1614. De igual manera señala que cuando se realizaron los cimientos de la fortificación renacentista en la zona del Baluarte de Santa Lucía, se localizaron restos de antiguas construcciones, sepulturas, cisternas y aljibes ...*cavados en peña viva de mucha antigüedad, y de artificio propio de aquellos tiempos....* También alude al hallazgo de las ruinas de un templo del dios Mercurio, *edificado por los cartagineses, cuyas memorias ha consumido el tiempo.* Precisamente el hallazgo de cisternas de época púnica tardía con materiales fechados en el cambio de Era, fue atestiguado arqueológicamente hace unos años con motivo de las obras de acondicionamiento del Baluarte de Santa Lucía.

También Fidel Fita en 1907 publica *Ibiza Arqueológica e Histórica en 1791*, en donde recoge las Adiciones a la Relación de Iviza del Ilmo. Sr. Don Manuel de Abad, primer Obispo de aquella Diócesis, escrito por el canónigo González de Posada en aquella fecha, quien alude a la existencia de un capitel corintio de mármol en la iglesia del Hospital, que se encuentra usado como brocal de un pozo, o a la existencia de tres acueductos romanos que llevaban

agua a la ciudad, uno de muchas varas¹ de longitud en el camino viejo camino de San Jordi y Sant Josep a Eivissa –hoy Avda. de España- que pasaba junto a la desaparecida casa de ses Figueres, iba luego por la huerta de Cas Clot y por el llano de sa Tarongeta, llegaba al pie de la muralla en donde señala que se conservaban los restos de antiguos edificios. Los otros dos, sin otros datos, se dirigen a la ciudad desde Santa Gertrudis y desde Santa Eulàlia respectivamente. Menciona también la existencia de las estatuas romanas y lápidas que se encontraban flanqueando es Portal de ses Taules y junto a la puerta que se abre a sa Plaça de Vila y al hallazgo en 1789 de un plinto de columna de vara¹ y media de diámetro en el aljibe del palacio episcopal, que por sus dimensiones debió pertenecer a un importante edificio. El mismo González de Posada menciona el hallazgo en 1786 de una sepultura en el Puig des Molins con nichos y que aunque se encontraba hundido y abierto en otro tiempo, se hallaron *orzas con cenizas, y ampollas lacrimales, y monedas romanas del alto Imperio*. Menciona también que una lápida que supuso procedía de esta sepultura, había rodado hasta la falda de la colina. Este mismo autor interpreta las aberturas de la necrópolis -cien en su época- como sepulturas, en contra de la opinión generalizada que las consideraba como habitaciones de fenicios.

A todas estas referencias, hay que añadir los hallazgos casuales que venían sucediéndose, sobre todo en los trabajos agrícolas en donde aparecían distintos objetos como la terracota hallada en un hipogeo de pequeñas dimensiones, en la finca de cas Coroner en la Marina de ses Monges en 1896, publicada por Román y Calvet (1906, lám. I y XXVI), la aparición de diversos tesorillos como el hallado en Can Espatleta, situada en esta misma zona, compuesto por 191 monedas que se encontraban en una vasija (Román y Calvet, 1906: lám. XXI, 3-12 y 14, XXII- XXVI) o el descubierto en Xarraca en 1891, compuesto por más de cuatrocientas monedas de cobre púnico-ebusitanas que en su mayor parte fueron adquiridas por el joyero de Ibiza, D. Joaquín Bonnín, quien a su vez las remitió a un pariente de Barcelona apellidado Reus, aficionado a la numismática. Este tesorillo fue vendido por sus herederos a los Padres Escolapios de la Ronda de San Antonio de la ciudad Condal y fueron dadas a conocer por Román y Calvet (1906: láms. XLV-L), o bien de cerámicas y objetos diversos algunos recogidos en la antes citada obra y la aparición de restos humanos procedentes de la necrópolis del puig des Molins, de los que se hace eco en 1886 el erudito E. Fajarnés.

Todas estas circunstancias, a las que no fue ajena el proceso de recuperación y protección del patrimonio arqueológico que se venía desarrollando en la Península y los importantes hallazgos de materiales cartagineses que desde finales del siglo XIX se estaban produciendo en la gran necrópolis de Cartago, fue sin duda lo que impulsó a un grupo inquietos ciudadanos a constituir una entidad que tuviera como

finalidad la protección, conservación y el acrecentamiento todo este patrimonio arqueológico que por azar se venía hallando, promoviendo y financiando la realización de excavaciones en la isla, de forma que permitiera, con el resultado de sus hallazgos, iniciar la creación de un museo en donde se pudieran exponer y conservar cuantos objetos fueran hallados y las donaciones que se pudieran producir.

D. Arturo Pérez Cabrero y Tur, Secretario del Ayuntamiento de Ibiza, hombre inquieto y de vasta cultura, aficionado a la arqueología, fue el impulsor de este proyecto, que expuso a un grupo de amigos reunidos el 1 de septiembre de 1903 en el domicilio de D. Bartolomé de Roselló y Tur, los cuales acordaron iniciar los trámites de su constitución. A esta reunión asistieron, además de Pérez-Cabrero y el propietario de la casa, D. Jacinto Aqueza Loaiza, escritor y periodista, D. Juan Bauzá Espejo, notario; D. José Clapés Juan, historiador, escritor y militar; D. Alonso Comas Medina; D. Carlos Jasso Cardona; D. Francisco Medina Puig, comerciante; D. Antonio Prats Costa, médico; D. Cesar Puget Casuso, farmacéutico; D. Jaime Riera Ferrer, sobreestante de Obras públicas; D. Sebastián Roig Ramis, propietario de la Fonda La Marina y D. Juan Tur Bonet. En esta reunión se pusieron las bases de la futura asociación, que recibirá el nombre de Sociedad Arqueológica Ebusitana, encargando la redacción de los correspondientes estatutos.

Contagiados por el entusiasmo de A. Pérez Cabrero, decidieron iniciar inmediatamente las excavaciones que darán comienzo el día 3 del mismo mes en el Puig des Molins, en los terrenos de la finca de Can Francesquet, -conocida posteriormente con el nombre de Can Partit- propiedad por aquel entonces de D. José Planells Ferragut, familiar de Pérez-Cabrero, quien dió toda clase de facilidades. En estos primeros trabajos participarán además de A. Pérez-Cabrero, los socios Jaime Riera y Sebastián Roig, ayudados por un obrero, Juan Marí Torres. Los primeros trabajos de excavación se practicaron en un hipogeo próximo a la casa y, nada más comenzar, hallaron dos terracotas y diversos objetos. El inicio, por consiguiente, no pudo ser más prometedor y en días sucesivos los trabajos continuaron con igual resultado positivo. Todos estos materiales, pasaron a formar parte de este incipiente museo. Por desgracia, los datos que proporcionan estos pioneros, interesados sobre todo en la búsqueda de objetos para ir formando el museo, son muy pocos, por lo que únicamente nos ha sido posible identificar una de las terracotas halladas el primer día de los trabajos y que corresponde al ejemplar que ilustra estas notas y que corresponde al núm. 151 del inventario del actual Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (MAEF).

El interés y expectación que debió suscitar la creación de la asociación y la formación de un museo debió ser muy grande en aquellas fechas, por cuanto ya en la Sesión de día 5 de septiembre de 1903, el Ayuntamiento de Ibiza, presidido por el alcalde de la ciudad D. Mariano Llobet Tur y siendo concejales

▲ Terracota hallada el 3 de septiembre de 1903 (MAEF 151).

los Sres. D. Bartolomé de Rosselló y Tur, D. Juan Torres Marí, D. Ricardo Gotarredona y Hernández y D. José Escandell Ribas, a propuesta del concejal Sr. Torres Marí, acuerda ceder los locales del antiguo Ayuntamiento para que en ellos se instalara dignamente el futuro Museo de Arqueología, lo cual fue aprobado por unanimidad.

Estos inmuebles que habían sido Casa Consistorial hasta 1838 y anteriormente sede de la antigua Universidad y Capilla del Salvador, son los mismos en donde, convenientemente ampliados con las casamatas del Baluarte de Santa Tecla, se encuentra hoy ubicado el Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera.

La Sociedad, una vez redactados sus estatutos, quedará legalmente constituida el 19 de Octubre de 1903, contando con 35 socios, quienes pagarán una cuota de entrada de 5 pts y de 2 pts mensuales a los efectos de poder financiar el importe diario de 3,5 pts. al que ascenderían los jornales de los dos obreros que realizarían los trabajos de excavación.

La asociación precisaba como Director una persona de prestigio y de buena posición, aunque fuera a título nominal. Por ello, se ofreció el cargo a D. Juan Calvet y Juan, persona acomodada y aficionada a la numismática, quien declinó el honor a causa de su edad. Se pensó entonces en la persona de D. Juan Román y Calvet, sobrino del anterior, interesado en los estudios de arqueología, de gran posición social y que residía por entonces en Barcelona. El Sr. Román y Calvet aceptó el cargo con la condición de que D. Arturo Pérez- Cabrero dirigiera los trabajos de arqueología, siendo nombrado Director de la entidad el 25 de enero de 1904.

La sede de Sociedad Arqueológica se instaló en el nº 10 de la Plaza de la Constitución. En este local, mientras se acometían las imprescindibles reformas en los edificios cedidos para museo por el Ayuntamiento, se guardaron provisionalmente los materiales hallados en las primeras excavaciones. También, a partir de 1904, la Sociedad comenzó a formar una biblioteca con los volúmenes que solicitó D. Luis Tur y Palau al Ministerio de Instrucción

Pública y Bellas Artes, a los que se unieron los libros donados por D. Cipriano Garijo, D. Juan Román y Calvet, D. Antonio Vives y Escudero, D. José Fernández Orbeta y el propio Ayuntamiento de Ibiza, que se encontraba abierta al público interesado. Por lo que sabemos, esta biblioteca estuvo funcionando cuando menos hasta 1911.

Por las referencias que tenemos, los trabajos de investigación arqueológica de estos primeros tiempos los financió y llevó a cabo la Sociedad Arqueológica, siempre bajo la dirección de D. Arturo Pérez Cabrero, excavando en los lugares siguientes:

Ciutat d' Eivissa: Necrópolis del Puig des Molins 1903-1905

Sant Josep de sa Talaia: Necrópolis de Sa Barda (1903)

Can Frare Vert (1903)

Cap des Salt (1903)

Canal des Verro (1903)

Puig de N'Alis (1903)

Sant Antoni de Portmany: Can Pis (1903)

Santa Eulària des Riu: Puig d'en Valls (1904)

Formentera: Can Gabino (1903)

Todos los materiales hallados en estas excavaciones, al igual que las donaciones realizadas por distintas personas, a partir de 1904 fueron trasladados a los locales de la Plaza de la Catedral.

A partir de 1905, aquel inicial impulso de la Sociedad, se fue debilitando en gran parte por problemas de índole económico, ya que el costo de las excavaciones resultaba muy gravoso a los miembros de la entidad, hasta el punto de tener que suspender los trabajos por no poder hacer frente a los gastos.

La adquisición que realizó D. Juan Román y Calvet, con fecha 27 de mayo de 1905, por un importe de 16.000 pts, de la finca de Can Francesquet en calidad de administrador legal de los bienes de su esposa Dña. Vicenta Ferrer y Wallis y en la de albacea testamentario de Dña Josefa, hermana de ésta que la había instituido como heredera universal, y el ofrecimiento hecho por Román y Calvet a la Sociedad de financiar de su peculio personal las excavaciones, parecía que iba a solventar los problemas. Sin embargo, este mismo hecho y la decisión tomada por Román y Calvet quien dispuso que a partir de aquella fecha, los materiales exhumados de la finca de Can Francesquet, ingresaran en el Museo sólo en calidad de depósito a la espera de que el Museo reuniera condiciones de perpetuidad para cederlos definitivamente, provocó algunas tensiones entre el Director y los miembros de la Sociedad.

Por otro lado, y a la vista de la importancia de las excavaciones realizadas, Román y Calvet, proyectó escribir una obra en la que se recogieran los distintos e importantes hallazgos que se habían producido en las Pitiusas, así como el resultado de las excavaciones efectuadas hasta la fecha. Para ello solicitó que los objetos más interesantes fueran trasladados a su domicilio para facilitar su labor. La obra con fecha de 1906, será publicada el año siguiente con el

título *Los nombres e importancia arqueológica de las isla Pythiusas*, que fue la primera publicación sobre la arqueología de Ibiza y Formentera. Esta obra es el primer ensayo de reconstrucción de la antigua historia de las Pitiusas a través del análisis de las fuentes clásicas y los testimonios epigráficos, numismáticos y arqueológicos.

Todos estos hechos enturbiaron las relaciones entre la Sociedad Arqueológica y su Presidente, a pesar de la intervención de A. Pérez Cabrero con quien le unía una buena amistad. El mismo Pérez Cabrero, a la vista de no poder realizar las excavaciones con los medios de la Sociedad, será quien dirija las excavaciones que financiaba Román y Calvet, tanto en nuevos como en antiguos yacimientos. Así a partir de 1905, al margen de la ciudad de Eivissa en donde se excavará en las propiedades de Can Francesquet y de Es Porxet que forman parte de la necrópolis del Puig des Molins, y en el yacimiento de Ses Figueretes (1906), se intervendrá en la necrópolis romana de la villa de Sant Antoni (1906) y en Can Pis (1906); en Santa Eulària se volverá a trabajar en el Puig d'en Valls (1906) y se excavará la necrópolis de Ses Torres (1906) que en la publicación de Román aparece como Talamanca. Por último, en marzo de 1907 Pérez-Cabrero explorará la cueva de Santa Agnès en Sant Antoni de Portmany, momento que quedará inmortalizado en una de las primeras fotografías que tenemos de esta capilla subterránea que será publicada más tarde su obra *Ibiza Arqueológica* (1911 a), y en donde se recuperará un importante conjunto de materiales que se depositarán en el Museo de la Sociedad.

Posteriormente, y ya con financiación de D. Juan Román y Calvet, se excavará el santuario de es Cuieram en el verano de 1907, de cuya primera jor-

nada nos ha dejado una pintoresca descripción D. Carlos Román Ferrer en su publicación *Antigüedades Ebusitanas* (1913), quien en compañía de su padre Román y Calvet, el catedrático de Numismática D. Antonio Vives y Escudero y el propio D. Arturo Pérez-Cabrero, participaron en la visita y primera excavación del santuario. Por último, Pérez-Cabrero entre el mes de diciembre de 1907 y los primeros meses de 1908 realizará las excavaciones en la Illa Plana, poniendo al descubierto los pozos de ofrendas del santuario, restos de construcciones que podrían estar ligadas al mismo y una cisterna romana que fue erróneamente considerada como un templo. El excavador en *Ibiza Arqueológica* (1911 a) da cumplida información de los trabajos realizados y del descubrimiento de las figuras en este yacimiento, que dará a conocer Carlos Román, junto con los materiales de es Cuieram en su publicación de 1913.

Pérez Cabrero, a la vista de la tensa situación que se había creado entre el Presidente de la Sociedad y su Junta Directiva, intentó buscar una solución. Así en el verano de 1906 aprovechando la estancia de Román y Calvet en Ibiza, se reunieron A. Pérez Cabrero y J. Aquenza a fin de hallar arreglo al problema. En aquella entrevista, dada a conocer por Pérez Cabrero, (1911 b), Román y Calvet expuso que únicamente se atrevería a ceder en propiedad los objetos que tenía depositados en el museo y a hacer entrega de los que tenía en su poder, si éste por medio de donación expresa, pasaba a ser propiedad del Estado, quedando en el futuro bajo su tutela.

Hay que señalar que la Sociedad Arqueológica se encontraba en aquellos momentos desbordada por el gran volumen de objetos que se conservaban en el Museo y por los propios gastos de la entidad a los que no podía hacer frente con los medios de que disponía.

Por otro lado, si el Museo se cedía del Estado, además de contar con un personal a su servicio, dispondría de medios para hacer frente a los gastos de su funcionamiento.

A pesar de las reticencias de algunos socios, D. Juan Román y Calvet obtuvo el visto bueno para iniciar los contactos con el Gobierno, que comenzaron a su regreso a Barcelona. A este respecto la Junta Directiva de la Sociedad Arqueológica, en sesión de 11 de diciembre de 1906, acordó apoderar a Román y Calvet para ceder el Museo al Estado, con la condición única de que no salieran nunca de Ibiza los objetos que lo constituían.

Con fecha 8 de abril de 1907, D. Juan Román y Calvet, en concepto de Director y apoderado de la Sociedad Arqueológica Ebusitana ofreció al Estado el Museo formado por la misma, sin otra prescripción que la

Δ D. Juan Román y Calvet (1849-1910)

acordada en la sesión del 11 de diciembre de 1906. En el mismo escrito de ofrecimiento, Román y Calvet, obrando en nombre propio, propone instituir la Fundación Protectora del Museo Arqueológico bajo la dirección de una Junta de Patronato.

El escrito de ofrecimiento de las colecciones reunidas por la Sociedad Arqueológica desde su constitución y conservadas en el Museo, que creemos interesante reproducir, dice lo siguiente:

Excmo. Señor:

Juan Román y Calvet, obrando en el concepto de Director y apoderado de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, á V.E. atentamente expongo:

Que hace próximamente cuatro años viene inspirándose la misma Sociedad en el propósito que dio origen á su creación, de reunir clasificar y promover el estudio de los numerosos objetos antiguos de reconocido mérito é importancia suma para la formación de la Historia de la Islas Pythias, existentes en la localidad, que, á no dudarlo, ejercerán señalada influencia en el progresivo desarrollo de las ciencias históricas, y se hallaban antes esparcidos y en buena parte ocultos, descubriéndose algunos frecuentemente en varios lugares de las Islas Pithusas, pero con especialidad en la Necrópolis de Ereso, antigua capital de aquellos territorios, que fueron los primeros que al comienzo de su expansión colonial ocuparon los Cartagineses, dada la proximidad á la Península Ibérica, á fin de preparar su conquista, con más de un siglo de antelación á la fecha en que se enseñorearon en Cádiz de la primera posesión del territorio ibérico, habiendo sido también Ereso la última ciudad de España que perdieron los Cartagineses, puesto que habiendo éstos terminado allí su dominación acabada la segunda guerra púnica en el año 205 antes de J.C., sin que nunca más volviera á sentirse en la Península Ibérica la influencia cartaginesa, ni en el orden político ni en el progreso y desenvolvimiento del Arte, resulta, por el contrario, que las Pythias, por haber mantenido enteramente su independencia, admitiéndose á Ebuso como ciudad confederada de Roma, y á causa de hallarse principalmente habitada por Cartagineses, continuaron éstos progresando en el intervalo de la segunda á la tercera guerra púnica, y aun después de haber sido destruida Cartago, pudiendo servir entonces de asilo á los habitantes de aquella antigua metrópoli que se vieron sin hogar, por manera que muchos años más tarde, y poco antes del comienzo de la Era vulgar, al ser visitado el mismo Archipiélago por Diodoro Sículo, pudo éste admirarse de que aun entonces estaba su capital, Ereso, ocupada principalmente por Fenicios ó Cartagineses.

En virtud de lo cual es de indubitable importancia el estudio de las producciones artísticas insulares de todas clases, especialmente las de cerámica, que se han logrado reunir en el Museo de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, en gran parte correspon-

dientes á un período enteramente desconocido para la historia del arte fenicio, porque su estudio sólo se extiende en España al año 205 antes de J.C. mientras que en Ibiza continuó aquél desarrollándose á la sombra de la autonomía en que vivió el archipiélago pythiuso durante los 286 años subsiguientes, en que pudo mantener su consideración de ciudad confederada de Roma, siguiendo entonces evolucionando y desarrollándose hasta un alto grado el arte fenicio, sin la ingerencia de extrañas influencias que lo sojuzgaran, dentro de las naturales condiciones en que venía de antiguo desenvolviéndose.

Habiendo dirigido la Sociedad Arqueológica Ebusitana reiteradas excitaciones á los habitantes de las Islas Pythias exponiendo los propósitos que perseguía, obtuvo de sus paisanos el más decisivo concurso, y con las noticias y objetos antiguos que éstos aportaron y la perseverante labor que aquélla se impuso, especialmente en los tres últimos años, en que no se han interrumpido las excavaciones, pudieron descubrir cinco antiguos é importantes núcleos de población; y siendo lo más lisonjero que cabía imaginar el resultado de los trabajos que han venido organizándose, hoy se da el caso de hallarse casi enteramente repleto el local cedido por el Ayuntamiento de Ibiza para la instalación del improvisado y notable museo.

En tal situación, habiéndose inspirado siempre, según antes se dijo, la Sociedad Arqueológica Ebusitana, en el vehemente deseo de contribuir al estudio y la formación de la historia antigua de las Islas Pythias, ya logrado reunir tan copioso contingente de valiosos objetos antiguos, por su propio esfuerzo, y sin solicitar ajenos auxilios, ve hoy colmadas sus aspiraciones, creyendo poder acreditar el amor á su patria y á la cultura general entregando al Gobierno de España dicho museo, para que se haga cargo del mismo y pueda ponerlo á la disposición de los hombres de ciencia, sin aspirar otra recompensa los individuos de dicha Sociedad que la grata satisfacción producida por el bien que con ello realizan. No estableció propiamente condición alguna la Sociedad Arqueológica Ebusitana, en la reunión celebrada el día 11 de diciembre último, ofreciendo al Estado el naciente é importante museo que ha conseguido reunir, al establecer la restricción de que nunca puedan ser trasladados á otro punto fuera de las Islas Pythias los numerosos objetos que lo integran, puesto que cabe confiar del Gobierno de la nación, ya que reiteradamente viene acreditando su amor á la cultura general, dadas las condiciones de relevante saber que resplandecen en cada uno de sus miembros (pudiendo congratularse de que el Jefe del Gobierno sea ilustre hijo de la misma provincia), y conocida la opinión general de los hombres competentes que juzgan sin discrepancia que cuando los objetos hallados en cualquier territorio bastan por sí solos para constituir un museo, allí han de permanecer, siendo absurdo trasladarlos á otro punto porque así no podrían servir eficazmente al estudio de la historia

de aquella localidad; y mediante tales consideraciones me prometo que, por propio impulso, y con más ahínco que la misma Sociedad Arqueológica Ebusitana, al dignarse el Gobierno aceptar el ofrecimiento que se le hace, adoptará solemnemente el acuerdo de que bajo ningún concepto pueda nunca ser exportado del mismo museo para llevarlo fuera de la localidad, en todo ó en parte, objeto alguno de los que se hallen reunidos, y quedará garantida dicha resolución en términos que obliguen á mantenerla á los sucesivos Gobiernos de la nación, pues así lo impone el deber en que me hallo de no traspasar el mandato que aquella Sociedad me ha conferido.

FUNDACIÓN PROTECTORA DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO DE IBIZA

También estimo oportuno, obrando en nombre propio, someter á la consideración del Gobierno las cláusulas de la siguiente fundación que paso á establecer, íntimamente relacionada con el mismo Museo:

1ª. Dentro del término de seis meses quedará constituida la FUNDACIÓN PROTECTORA DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO DE IBIZA, bajo la dirección de una Junta de Patronato, que compondrán los nueve vocales que designen los individuos y entidades siguientes: el Ministerio de Instrucción Pública, la Real Academia de la Historia, la Diputación Provincial de Baleares, la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, ó bien la Junta municipal de Museos de dicha capital, el Ayuntamiento de Ibiza, y mis tres parientes más próximos que pudieren tener derecho á la herencia intestada, prefiriéndose en igual caso los varones á las hembras, y entre ellos los mayores de edad. Además de los fondos que podrá recibir en concepto de donativos y subvenciones la nueva entidad, de cuantas personas quieran cooperar á los fines de la expresada Fundación, dispondrá ésta de los que durante mi vida me reservo designar, y los que se obtengan con la venta de ejemplares de una obra que me hallo imprimiendo y versa sobre la historia antigua de Ibiza y Formentera, como también por cualquier premio, recompensa ó auxilio metálico que pudiere recibir con motivo de la publicación de dicha obra. Hasta que ocurra mi fallecimiento, la fundación expresada regirá interinamente, al objeto de modificarla ó adoptar los acuerdos conducentes á su mejoramiento, á cuyo efecto me propongo establecer las reformas que aconseje la experiencia, previa la aprobación del Ministerio de Instrucción Pública; y, en el caso de no introducir modificación alguna, se regirá exclusivamente dicha Fundación con arreglo á las prescripciones que dejo indicadas y las que paso á establecer.

2ª. La Junta de Patronato procurará, por los medios que tenga á su alcance, adquirir y depositar en el mismo Museo cuantos objetos de algún valor arqueológico se han encontrado y puedan encontrarse en las Islas Pythiusas, y á la vez, cuando los recursos de la Fundación lo consientan, invertirá, de acuerdo con el Gobierno ó sus representantes, las

cantidades necesarias para la mejor instalación de los objetos existentes en dicho Museo, como también para la ampliación del edificio y mejora ó compra de un nuevo local.

3ª. Tendrá á su cargo la Junta de Patronato ordenar y dirigir las excavaciones que se practiquen en la Necrópolis de Ereso, enclavada dentro de la finca conocida como Can Fracesquet, pues son de mi pertenencia cuantos objetos de valor arqueológico se descubran en dicho predio; y del propio modo deberá procurar la misma Junta que nunca se interrumpen las excavaciones por su cuenta y á cargo de los fondos de que disponga la Fundación, así en dicho punto como en otros de Ibiza y Formentera, utilizando constantemente dos operarios que tengan acreditada su aptitud y celo como garantía del mejor éxito de los trabajos que se practiquen, procurando conservar siempre los mismos jornaleros, á no ser que alguna razón fundada aconseje otra cosa.

4ª. Los individuos que compongan la Junta de Patronato deberán estar atentos para utilizar las noticias que les sea dado adquirir respecto á los lugares de las Islas Pythiusas donde se ofrezca algún indicio de que puedan existir objetos de valor arqueológico, y en su virtud procurarán comprobar los datos que posean y reconocer el terreno, ordenando, siempre que convenga, las excavaciones conducentes á descubrir la importancia de los yacimientos que en aquel lugar se hayan hallado, y en su virtud acordar la prosecución ó el desestimiento temporal ó definitivo de los trabajos iniciados.

5ª. Para la mejor inteligencia, y al objeto de facilitar el estudio de los descubrimientos arqueológicos que se realicen en las Islas Pythiusas, se procurará extender nota circunstanciada de los hallazgos, manteniendo agrupados los objetos ó relacionándolos de manera que en todo momento puedan reunirse, á fin de estudiarlos en conjunto y venir en conocimiento de los objetos desconocidos siempre que se pueda, por la noticia que se tenga respecto de otros que ya se hallen debidamente clasificados.

Y á tal fin se llevará, con la debida exactitud y los detalles que convengan, un Libro Diario de excavaciones.

6ª. Respecto á los objetos que se descubran en las Islas Pythiusas y correspondan á otras personas que fortuitamente los hubiesen hallado ó bien en virtud de trabajos realizados con tal intento, la Junta de Patronato procurará su adquisición por los medios de que disponga, y, en caso de no ser factible conseguirlo, deberá instar discretamente, si hubiera alguna esperanza de conseguirlo, que los objetos no salgan de las Islas Pythiusas, atendido que allí mejor que en lugar apartado pueden prestar utilidad á las ciencias históricas, por lo cual deberá inculcarse á los naturales del país la conveniencia de que no se desprendan de objetos que deban ser objeto de lucro mercantil en daño de la cultura general, ó, de no ser esto posible, cuando la importancia del caso lo requiera, se procurará, á beneficio del nuevo

adquirente de fuera del país, y también para atenuar el perjuicio que se ocasionase con la exportación de tal objeto, inscribirlo en un registro especial, ofreciendo á los ulteriores adquirentes anotar los traspasos de propiedad, con lo cual podrá acreditarse que es auténtico el objeto de referencia, y cabrá reconocerlo y estudiarlo en cualquier punto donde se halle.

7ª. Será amovible y por tiempo indeterminado el cargo de Vocal de la Junta de Patronato, y se constituirá ésta con el número de individuos que designen las personas y entidades con derecho para ello, á los cuarenta días después de la fecha de la comunicación oficial de la vacante de alguno de los Vocales, ó de la elección general que deba verificarse de la Junta de Patronato. Llegado el día señalado en la convocatoria, y constituida la nueva Junta con el número de vocales que hubieren comparecido, nombrará Presidente, entrando en funciones acto seguido, pudiendo entonces elegirse interinamente, en caso de necesidad, por los mismos Vocales que se hubieren posesionado, los individuos que faltaren para completar el número de nueve, reservando siempre el derecho que compete á las personas y entidades llamadas á designar los vocales de la Junta.

8ª. En todo caso el Gobierno del Estado ó el Ministerio de Instrucción pública, por sí ó por medio de Delegado, tendrá la alta inspección en el funcionamiento y modo de constituirse la Junta de Patronato, para exigir el cabal cumplimiento de las bases de su fundación.

9ª. La Junta de Patronato procurará que los objetos descubiertos por la misma ó adquiridos por distintos títulos o conceptos vayan ingresando sin dilación en el Museo Arqueológico, en calidad de depósito, y queda al exclusivo arbitrio de la misma Junta determinar la ocasión y forma en que el ingreso deba tenerse como definitivo.

Del mismo modo la expresada Junta de Patronato determinará la ocasión y circunstancias en que deban haberse por ingresados definitivamente todos ó parte de los objetos de mi propiedad que tengo actualmente depositados en el propio Museo.

Y, por último, á la misma Junta de Patronato incumbirá hacerse cargo de los objetos de mi pertenencia que todavía no he ingresado en el Museo y por mí le serán entregados, quedando á su arbitrio depositarlos ó hacer la entrega definitiva.

También podrá aceptar dicha Junta análogos encargos que reciba de los varios propietarios de objetos que conserven en sus casas ó tengan depositados en el Museo.

10ª. Cuidarán los individuos de la Junta de Patronato de reconocer los hipogeos de la Necrópolis de Ereso ó los que luego se descubran pertenecientes á la Necrópolis de Ibiza latinizada, en la finca conocida por Can Francesquet, y serán reservadas en número de cincuenta, para que las exploren y aprovechen con destino á nuestro Museo los hombres del siglo veintiuno, á los cuales quiero legarlos, para que los utilicen mejor que podemos

hacerlo los hombres de nuestro tiempo, que por la ley del progreso no debemos calcular que dispongamos ahora de las facilidades y medios que seguramente tendrán á su alcance los sabios del siglo que viene, á quienes no debemos en justicia, privar enteramente del goce, enseñanza y utilidad que se reportan al descubrir tan preciados y repletos hipogeos como los que existen en la Necrópolis de Ereso.

11ª. Al entrar en funciones la Junta de Patronato, deberá atemperarse á las indicaciones que le haga, en mi propósito de cumplir los fines de dicha Fundación, para introducir las modificaciones que aconseje la experiencia y aprobese el Ministerio de Instrucción pública; y en todo caso, ocurrido mi fallecimiento, serán firmes inmediatamente cuantos acuerdos adopte la expresada Junta, á tenor de las cláusulas que preceden.

Madrid, 8 de abril de 1907.

Excmo. Sr. Ministro de Instrucción pública.

Por Real Decreto de fecha 9 de septiembre de 1907 se acepta la donación del Museo y se aprueba la constitución de la Fundación protectora del Museo Arqueológico de Ibiza, bajo la dirección de la Junta de Patronato, cuyo texto es el siguiente:

Señor: La Sociedad Arqueológica Ebusitana, de la que es Director y fundador D. Juan Román y Calvet, ha ofrecido al Estado las colecciones de importantísimos objetos descubiertos en varios lugares de las Islas Pythiusas, y particularmente en la necrópolis de Ereso antigua capital de aquellos territorios, los primeros que ocuparon los cartagineses en su expansión colonial.

Dedicada esta Sociedad al estudio de las antigüedades de las mencionadas islas, explorando las grutas y parajes donde pudiera hallarlas por haber sido asiento de colonias púnicas, haciendo excavaciones en los hipogeos de la necrópolis de Ereso y excitando el celo y la afición de los isleños hacia este género de descubrimientos, ha logrado, tras largos afanes y dispendios, reunir en el Museo de Ibiza preciosas colecciones de objetos de un mérito inestimable, entre los que abundan las monedas, los vasos de barro y vidrio, bustos y estatuas de barro cocido, muchas de ellas policromadas, armas, utensilios, joyas de metal, amuletos é inscripciones romanas, pudiendo asegurarse que por la variedad y cantidad de los objetos y por el buen estado de su conservación, es este uno de los principales descubrimientos arqueológicos hechos en España, tan rica en antigüedades.

El Estado, que tiene la misión de velar por estos restos de las civilizaciones pasadas para ofrecerlos al estudio de los doctos y para elevación de la cultura nacional, no puede rechazar el generoso ofrecimiento de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, y obligado se halla á encargarse de este Museo, poniéndolo bajo la custodia y dirección del cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, para que

sus colecciones, debidamente clasificadas, sirvan de complemento al estudio de las existentes en otros Museos y puedan apreciarse las variantes de las civilizaciones primitivas, como medio de llegar á un conocimiento más perfecto de la Historia patria en aquellas remotas edades.

Poco costoso ha de ser al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes sostener este nuevo establecimiento. Tenemos en la Biblioteca de Palma de Mallorca un empleado facultativo en expectación de ser destinado al Museo de Ibiza y con las 5.000 pesetas consignadas en el presupuesto vigente hay bastante para dotar de personal administrativo y subalterno y de material al referido Museo, destinando también de dicha partida una cantidad para auxiliar las excavaciones en la necrópolis de Ereso.

Este nuevo establecimiento se regirá por los Reglamentos del Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, y será en todo igual á sus similares de otras provincias. Pero á fin de enriquecerle con nuevos objetos, propone el benemérito D. Juan de Román y Calvet, Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, instituir una Fundación protectora del Museo de Ibiza, con una Junta de Patronato encargada de dirigir las excavaciones en los terrenos ya explorados, de buscar nuevos yacimientos arqueológicos y de procurar el acrecentamiento de las colecciones existentes, llevando además un registro de los objetos encontrados por otras personas y que no puedan ser adquiridas para el Museo.

Esta Junta que funcionará bajo la alta inspección y con un representante del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, no puede perturbar la organización del Museo, que, como establecimiento del Estado, se regirá por los reglamentos y disposiciones dictados ó que en lo sucesivo se dictaren para el régimen y gobierno de los demás Museos Arqueológicos, sin otra limitación que la de no poder trasladarse de Ibiza para ninguna otra región los objetos que constituyen aquellas colecciones, según expreso mandato de la Sociedad donante.

Teniendo en consideración la importancia del Museo Arqueológico de Ibiza y los grandes servicios que á su desarrollo y fomento puede prestar el patronato de su Fundación, el Ministro que subscribe, de acuerdo con lo informado por la Junta facultativa de Archivos, Bibliotecas y Museos, tiene el honor de someter á la aprobación de V.M. el adjunto proyecto de decreto.- Madrid, 5 de septiembre de 1907.- Señor: A L. R. P. de V.M.- Faustino Rodríguez San Pedro.

REAL DECRETO

Conformándome con lo propuesto por el Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes,

Vengo a decretar lo siguiente:

Artículo 1º. Se acepta la donación del Museo Arqueológico de Ibiza hecha al Estado por D. Juan de Román y Calvet, como fundador y Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, á la que se darán

las gracias en mi nombre por su generoso y patriótico desprendimiento.

Art. 2º. El Museo Arqueológico de Ibiza quedará en lo sucesivo bajo la dependencia del Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes, y custodiado y regido por el cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, como uno de los establecimientos á su cargo.

Art. 3º. Se instituye una Fundación protectora del Museo Arqueológico de Ibiza, bajo la dirección de la Junta de Patronato, compuesta de un representante del Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes, otro de la Real Academia de la Historia, otro del Ayuntamiento de Ibiza, otro elegido por el de Formentera y demás foráneos, otro por la Comisión provincial de Monumentos de las Islas Baleares y tres representantes de D. Juan de Román y Calvet, Director de la Sociedad Arqueológica Ebusitana.

Art. 4º. El Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes dictará las disposiciones convenientes para la ejecución de este decreto.

Dado en San Sebastián á nueve de septiembre de mil novecientos siete.- Alfonso.- El Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes.- Faustino Rodríguez San Pedro.

Posteriormente, con fecha 27 de septiembre de 1907, se publica la Real Orden en el se establece el reglamento de constitución y funcionamiento de la Junta de Patronato del Museo.

El reglamento aprobado, casi sin cambios, establece las funciones de la Junta de Patronato y la dotación de personal del Museo recién constituido bajo tutela del Estado, que por su interés creemos también importante reproducir, ya que éste acuerdo significó la base del actual Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera:

Ilmo. Sr. En cumplimiento de lo prevenido en el Real decreto de 9 del actual.

S. M. el Rey (Q. D. G.) se ha servido disponer lo siguiente:

1º. La Junta de Patronato de la Fundación protectora del Museo de Ibiza se constituirá en aquella ciudad en el plazo de seis meses, contados desde la publicación de la Gaceta de Madrid del Real decreto de su creación, con los vocales elegidos por las entidades á quienes corresponde estar en representadas en ella.

Es esta primera sesión se elegirá, por mayoría de votos, su Presidente y Secretario.

2º. Si en la indicada fecha no hubiera elegido Vocal alguno de aquellas entidades, ó en cualquier tiempo ocurriera una vacante, la Junta podrá, si lo considera necesario, nombrar vocales interinos hasta completar el número de ocho, de que debe constar; pero aquellos cesarán cuando se presenten los propietarios.

3º. El cargo de Vocal de esta Junta es amovible y por tiempo indeterminado.

4º. Al Ministro de Instrucción pública y Bellas Artes corresponderá la alta inspección sobre el modo de constituirse y funcionar esta Junta.

5º. Serán funciones de la misma:

a) Ordenar y dirigir las excavaciones en la necrópolis de Ereso, cuidando de que no se interrumpan, para lo cual empleará permanentemente dos jornaleros, pagados con los fondos de la Fundación.

b) Ordenar asimismo otras excavaciones que considere necesarias para descubrir nuevos yacimientos arqueológicos en las islas Baleares.

c) Redactar un libro diario de excavaciones, extendiendo en él nota detallada de los hallazgos.

d) Procurar la adquisición por compra ó donativo de los objetos hallados por otras personas ajenas á la Fundación, y de no ser posible, gestionar para que no salgan de las islas, inscribiéndoles en un registro especial, en el que se harán constar las sucesivas traslaciones de dominio.

e) Proponer al Conservador del Museo y de la necrópolis que será nombrado por el Ministro de Instrucción pública y Bellas Artes.

6º. De los hipogeos de la necrópolis de Ereso y de los que se descubran en la Ibiza latinizada se reservarán 60 para que puedan ser explorados por los arqueólogos venideros.

7º. La Junta de Patronato irá entregando al Museo de Ibiza, los objetos que descubra ó adquiera pudiendo entregarlos en depósito y quedando á su arbitrio determinar la ocasión y forma en que el ingreso haya de hacerse con otro carácter definitivo

8º. Las colecciones del Museo Arqueológico de Ibiza no podrán ser trasladadas en todo ni en parte á ninguna otra región.

Esto no excluye la presentación de sus objetos por tiempo limitado en certámenes y exposiciones nacionales ó extranjeras.

Sólo en circunstancias muy excepcionales, por un caso de fuerza mayor y por acuerdo unánime de todos los individuos de la Junta de Patronato y del Gobierno podrá acordarse la traslación de este Museo ó de parte de sus colecciones.

9º. Para el servicio facultativo del Museo Arqueológico de Ibiza se destinará un empleado del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos que será el Jefe del establecimiento, habiendo de pasar ahora á este destino el oficial de cuarto grado D. Rafael Vidal y García, adscrito á la Biblioteca de Palma de Mallorca, cuya plantilla quedará reducida a un solo empleado en vez de los dos que, en previsión de este caso se le asignaron en la Real orden del 12 de mayo último sobre distribución de personal.

10º. Se crea una plaza de Conservador del Museo Arqueológico de Ibiza y de la necrópolis de Ereso, dotada con un sueldo ó gratificación anual de 2.000 pesetas, y otra de Ordenanza del referido Museo, con el sueldo anual de 1.000 pesetas.

Se consignará la cantidad de 1.000 pesetas para gastos de material de oficina y escritorio al Museo y otras 1.000 como subvención a la Junta de

Patronato para auxiliar las excavaciones.

Todas estas partidas se incluirán en el presupuesto próximo.

De las 5.000 pesetas consignadas en el capítulo 16, artículo único, concepto "para todos los gastos que ocasione el sostenimiento del Museo Arqueológico de Ibiza" del presupuesto vigente de este Ministerio se destinarán 1.000 pesetas para libros de consulta y las 4.000 restantes para los gastos de instalación del Museo, tales como vitrinas, mesas, armarios, pedestales, jornales y demás.

Lo que de Real orden digo á V. S. para su conocimiento y demás efectos. Dios guarde a V. S. muchos años. Madrid 27 de septiembre de 1907.- R. San Pedro.

Sr. Subsecretario de este Ministerio.

Sin embargo la forma de realizar la donación al Estado, la creación por parte de Román y Calvet de una Fundación Protectora del Museo, el escaso protagonismo de la Sociedad en la Junta de Patronato del Museo y la forma en que todo ello fue llevado adelante, no fue bien vista por todos los socios que se reunieron en asamblea general el 1 de octubre de 1907, a instancias de D. Enrique Fajarnés. Éste mostró su disconformidad con el proceder de la Junta Directiva que, bajo su punto de vista, había actuado de forma no reglamentaria, y contra el Presidente por haberse extralimitado en sus funciones. A su opinión se adherieron los socios Prats, de Roselló y Bauzá. Por su parte, Pérez-Cabrero defendió la legalidad de actuación de la Junta Directiva y el correcto proceder del Sr. Román y Calvet, quien en su opinión cumplió escrupulosamente los acuerdos adoptados con fecha 11 de diciembre de 1906. En la votación que siguió sobre si había sido correcta la actuación de la Junta y el proceder del Sr. Román y Calvet, todos los presentes votaron a favor excepto los Sres. Fajarnés, de Roselló y Prats, que votaron en contra. Aprobada la gestión de la Junta Directiva, se acordó por unanimidad solicitar la debida representación de la Sociedad en la futura Junta de Patronato del Museo Arqueológico, por no aparecer este extremo determinado en el R.D. de 9 de septiembre de 1907.

Cumpliendo con los extremos de la Real orden, de forma casi inmediata, para su funcionamiento se incorpora como Director (o Jefe del establecimiento como se denominaba entonces) D. Rafael Vidal García, oficial cuarto del Cuerpo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, que se encontraba prestando sus servicios en la Biblioteca Pública de Palma de Mallorca, quien tomó posesión de su cargo el 8 de octubre de 1907.

Tras su llega a Ibiza su primera medida fue redactar junto con D. A. Pérez-Cabrero, Vicepresidente de la Sociedad Arqueológica, el inventario de los materiales que la entidad donaba al Estado y que iban a pasar a ser propiedad del Estado. De igual manera se redactaron otros dos inventarios uno correspon-

diente a los objetos propiedad del mismo Pérez-Cabrero en depósito en el Museo, y el otro de los materiales, igualmente en depósito, del Presidente de la Sociedad D. Juan Román y Calvet. Durante el período en que se redactaban los correspondientes inventarios, las llaves correspondientes a las dos cerraduras de la puerta del inmueble, quedaron una en poder del Sr. Vidal García y la otra en manos del Sr. Pérez Cabrero.

Por la documentación que tenemos el inventario de materiales de la Asociación que pasaban a ser titulares del Estado estaba constituida por 661 objetos; los de Pérez Cabrero en depósito eran 101 y los depositados por el Sr. Román y Calvet ascendían a 547.

De igual manera, y siguiendo los dictámenes de la mencionada Real Orden, con fecha 8 de diciembre de 1907 y bajo la presidencia de D. Ricardo Gotarredona y Hernández, Alcalde de la ciudad de Ibiza, se reúnen en la Sala Consistorial para constituir la Junta de Patronato de la Fundación Protectora del Museo Arqueológico de Ibiza, según lo dictaminado en el punto 1º de la Real orden de 27 de septiembre de 1907, los Sres. siguientes:

D. Rafael Vidal y García, Vocal electo designado por el Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes.

D. Arturo Pérez-Cabrero y Tur, Vocal electo designado por la Real Academia de la Historia.

D. Mariano Llobet y Tur, Vocal electo designado por el Muy Ilustre Ayuntamiento de la ciudad.

D. Eusebio Calvet y Ramón, Vocal electo designado por D. Juan Román y Calvet, Patrono de la Fundación.

D. Jacinto Aquerza y Loaiza, Vocal electo designado por D. Juan Román y Calvet, Patrono de la Fundación.

D. Isidoro Macabich y Llobet, Vocal electo designado por D. Juan Román y Calvet, Patrono de la Fundación.

D. Juan Palau y Torres, Canónigo de la Iglesia Catedral, Vocal electo designado por los Ayuntamientos de Formentera, y demás foráneos

D. Enrique Fajarnés, Vocal electo designado por la Comisión de los Monumentos de Baleares, que no se incorpora por estar ausente, destinado en Madrid.

Tras la votación entre los miembros electos, la dirección de la Junta queda constituida de la siguiente forma:

Presidente: D. Arturo Pérez Cabrero y Tur

Secretario: D. Jacinto Aquerza y Loaiza

Vicepresidente: D. Mariano Llobet y Tur

Tesorero: D. Rafael Vidal y García

El Museo así constituido, iniciará ahora, bajo la tutela del Estado y de la Junta de Patronato, su singladura.

BIBLIOGRAFÍA

ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR (1890):

Las Baleares. Las antiguas Pithiusas.

Tomo II. Palma de Mallorca.

CAMPANER, Alvaro (1868):

Una moneda inédita de Ebusus. Recopilación de todo lo notable escrito sobre las fenicias que hoy se atribuyen a esta isla. *Memorial Numismático Español*, tomo II, pp. 57-88. láms. II-III. Barcelona.

CAMPANER, Alvaro (1876):

Estudio sobre las monedas de Insula Augusta y Ebusus, en DELGADO, a.: *Nuevo Método de clasificación de las medallas autónomas de España*. Tomo II, pp. 437-453., 2 láms. Sevilla.

CAMPANER, Alvaro (1879):

Numismática Balear. Palma de Mallorca.

FAJARNÉS, Enrique (1895-1896):

Hallazgos de monedas romanas en la isla de Ibiza.

Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana, VI, pp. 201-201.

Palma de Mallorca.

FAJARNÉS, Enrique (1886 a):

Cuatro palabras sobre unas osamentas halladas en la Capelleta (Ibiza). *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*. Palma de Mallorca.

FAJARNÉS, Enrique (1886 b):

Algunos hallazgos curiosos en el Puig des Molins. *Museo Balear (época 2ª)*. Tomo II, nº 11, pp. 419-420. Palma de Mallorca.

FAJARNÉS, Enrique (1889-1890):

Moticia de algunas monedas romanas halladas en la isla de Ibiza. *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, III, pp. 113-114. Palma de Mallorca.

GONZÁLEZ DE POSADA Carlos (1907):

Adiciones a la Relación de Ibiza del Ilmo. Sr. Don Manuel de Abad, primer Obispo de aquella Diócesis. Publicado por Fidel Fita con el título "Ibiza Arqueológica e Histórica en 1791", en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo LI, pp. 307-318. Madrid.

HEISS, Alois (1870):

Description general des monnaies antiques de l'Espagne. Paris.

HÜBNER, E. (1888):

Monumentos epigráficos de las islas Baleares. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XIII, pp. 465-477. Madrid.

HÜBNER, E. (1869-1892):

Inscriptiones Hispaniae Latinae. Berlin.

JUDAS, A. (1860):

Sur quelques médailles puniques d'iles de la Méditerranée. Petites Iles. Ebusus. *Revue Arqueologique*, XXX, pp. 647-660. Paris.

MALLORCA, Padre Cayetano de (1751):

Resumpta Historica, Corographica y Coronologica de la isla de Ibiza. Palma de Mallorca.

PÉREZ-CABRERO, Arturo (1911 a):

Ibiza arqueológica. Barcelona.

PÉREZ-CABRERO, Arturo (1911 b):

Historia del Museo Arqueológico de Ibiza. Un Museo en Peligro. Barcelona.

ROMÁN Y CALVET, Juan (1906):

Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas. Barcelona.

ROMÁN FERRER, Carlos (1913):

Antigüedades Ebusitanas. Barcelona.

SAULCY, M. de A. (1843):

Recherches sur la numismatique punique. *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, XV. Paris.

Faules de la Histografia Ebusitana:

Sobre una falsa inscripció i un suposat temple dedicat al déu Mercuri a Eivissa

Benjamí Costa

RESUMEN: La falsa creencia de que en Ibiza existió en época romana un templo dedicado al dios Mercurio ha estado relativamente extendida en la bibliografía local. El origen de este tópico historiográfico parte de dos lápidas desaparecidas hace casi cuatro siglos. La primera, dedicada al emperador Marco Aurelio Caro, era indudablemente auténtica. Pero la segunda, en la que se menciona el templo y ha promovido cierta polémica entre los estudiosos, seguramente era una falsificación que pudo haber sido realizada en el siglo XVI, a imagen de la anterior y malinterpretando su contenido. Ambas estuvieron colocadas sobre columnas en la entrada de la plaza de la Catedral, de donde fueron retiradas para ser destruidas en 1614, por tratarse de textos paganos.

SUMMARY: The wrong belief that in Roman times a temple dedicated to god Mercury existed in Ibiza has been widely used in local bibliography. This topic started from two old commemorative stones, which disappeared nearly four centuries ago. The first one, with an honorific inscription dedicated to Emperor Marcus Aurelius Carus, was undoubtedly authentic; but the second one, with an inscription that mentioned the temple, was probably a fake and has provoked some discussions among the experts. Perhaps, it was made in the 16th century, copying the appearance of the first stone and writing a defective text leading to the misunderstanding of its inscription. Both stones were set upon columns at the entrance of the Cathedral Square, but they were taken away and destroyed in 1614 because of their pagan nature.

Tots els pobles, en el procés de construcció de la seva memòria col·lectiva, creen faules historiogràfiques. Aquestes sovint neixen d'una interpretació errònia o d'una mala lectura, intencionada o no, d'una font o d'un document. També, de vegades, pot tractar-se de petites manipulacions per acostar-se a allò que l'autor creia que podia ser la realitat. Aquestes actituds s'han de contextualitzar en els segles passats, quan la història era encara més un gènere literari conreat per lletraferits i dilettants que una ciència desenvolupada per investigadors rigorosos; una narració en la que no era il·lícit interpolar-hi suposicions que ajudessin a completar la coherència del discurs. Freqüentment, al darrere d'aquestes alteracions hi trobem una motivació patriòtica, més o menys manifesta, per tal d'ennobrir el passat d'un determinat territori, poble o ciutat, vinculant-lo a divinitats, fets o personatges històrics.

En el cas de la historiografia ebusitana, alguns exemples d'això els podem trobar en el manuscrit anònim titulat *Crònica de la isla de Ibiza*, que avui sabem que era una obra escrita cap al 1620 per fra Vicent Nicolau, religiós eivissenc que va arribar a ser prior del convent dels pares dominics d'Eivissa.

Malauradament, sembla ser que aquesta obra va desaparèixer, segons diu Antoni Costa Ramon, en un incendi que tingué lloc a l'arxiu municipal d'Eivissa l'any 1823. No obstant això, en coneixem una part del seu contingut perquè l'Ajuntament el va prestar al frare caputxí Gaietà de Mallorca per a que el fes servir de referència en la redacció de la seva *Resumpta Historica, Corographica y Coronologica (sic)*, publicada el 1751 com a pròleg de les Reials Ordenacions de l'illa i la ciutat, vigents des de l'aplicació del decret de Nova Planta. Així, en un dels passatges trobem que, segurament copiant la crònica d'Antoni Beuter, publicada l'any 1604, s'afirma que la fundació d'Eivissa pels cartaginesos havia estat obra del "*Capitan Naharbal 170 años despues de la fundacion de la gran Cartago, y 1810 despues del Universal Diluvio*". La imaginativa composició feta barrejant elements extrets de les fonts clàssiques amb alguna noció dels textos bíblics és prou evident.

Però, tot i saber-se que es tracta de versions incertes, quan no manifestament falsejades, aquestes sovint són reiterades una vegada rere l'altra. En uns casos per simple credulitat, en altres perquè

anaven bé per recolzar les opinions mantingudes, i altres vegades considerant que la finalitat d'enlluir el passat en justificava els mitjans. I així, a força de repetir-se, copiades d'un autor a altre, acaben convertides en tòpics que, passat el temps, sovint s'ignora on i quan varen sorgir.

Un altre bon exemple d'això a casa nostra podria ser la creença, algun temps força estesa tot i ser completament inversemblant, que Anníbal, el gran cabdill cartaginès que va estar a punt de vèncer a Roma en la segona Guerra Púnica, va néixer a l'illot de sa Conillera. És prou sabut que aquesta increïble suposició, que tant irritava per absurda a mossèn Isidor Macabich, neix d'una equivocada interpretació d'un text de Plini on, parlant de Mallorca, Cabrera i dels illots adjacents, s'esmenta una illeta anomenada com *parva Hannibalis*, que alguns copistes llegiren com *patria Hannibalis*.

Deixant de banda la qüestió que Anníbal era un nom púnic molt corrent, com fins ara ho eren Pep, Toni o Joan, l'illot així anomenat no té res a veure ni amb l'Anníbal fill d'Amílcar Barca, ni amb el seu lloc de naixement, ni amb la Conillera eivissenca. Això no obstant, jo mateix vaig escoltar, fa uns dotze o tretze anys, com un mestre eivissenc encara l'explicava als seus alumnes. I, havent-li preguntat per què exposava a escola un fet sense cap historicitat com si fos real, em va explicar que, tot i que el naixement d'una personalitat tan rellevant a un lloc tan poc adient no deixava de sorprendre'l -com discretament va acabar reconeixent-, ho feia perquè a ell així li ho havien explicat quan era estudiant. I com que, de fet, ningú mai no n'hi havia demostrat la falsedat, l'home raonava, a fi de bé, que per què s'havia de renunciar al legítim orgull de què la nostra terra pogués haver estat la pàtria de tan important personatge i silenciar una pàgina brillant de la nostra història?

La descoberta d'importants restes arqueològiques en el subsòl del maltractat Castell d'Eivissa, promo-

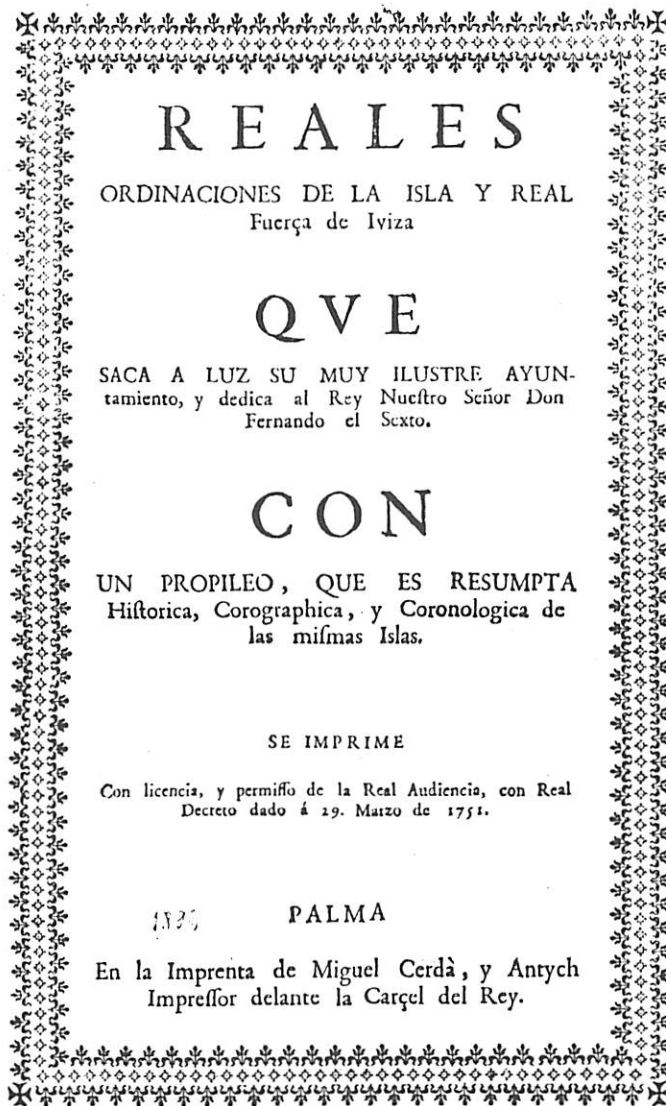
guda per les actuals obres de "restauració" ara aturades, que ha estat difosa pels mitjans locals de comunicació, em porta a la memòria un altre d'aquests tòpics: el de la suposada existència d'un temple dedicat al déu Mercuri a Eivissa, que hom situa a la part alta de la vila. Si fem una revisió de les obres escrites en els darrers tres segles sobre l'Antiguitat ebusitana, trobarem que són diverses les que hi fan referència o, si més no, en recullen la notícia. L'origen d'aquesta creença en el presumpte temple, tot i no estar exempta de polèmica, és ben antic, doncs. I és això, justament, el que aquí tractaré d'esbrinar, la ges-

tació d'un afer que ha fet córrer molta tinta, però que, malgrat això, avui encara projecta ombres a la investigació

Els primers antecedents d'aquest cas els trobem en el manuscrit anònim del pare Vicent Nicolau abans esmentat, on hi havia diverses notícies d'interès en relació a aquest tema, que són transmeses per mitjà de la *Resumpta* de Gaietà de Mallorca.

La primera notícia diu, citant textualment del manuscrit anònim, que hi havia hagut dues làpides antigues col·locades dalt columnes a l'entrada de la plaça de la Catedral: "... en uno de los antepechos del caminal de la Torreta por el qual se entraba á la Iglesia, la qual piedra estaba levantada sobre una Coluna, teniendo otra de la misma hechura á la otra parte del caminal como en contra posición". La primera làpida, de caràcter honorífic, dedicada per l'ordo ebusità a l'empe-

rador Marc Aureli Car, ja era coneguda des de més d'un segle abans, com més endavant s'explicarà. La segona d'aquestes inscripcions parlava d'un temple dedicat a Mercuri que va ser restaurat per l'emperador Marc Aureli, sent justament a la *Resumpta* on trobem l'única notícia de la seva existència. Però, degut al seu caràcter pagà, ambdues foren retirades i destruïdes per ordre del bisbe Estelric, durant la seva estada a Eivissa com a visitador reial: "... todo lo cual assoló, y destruyó á istancia del Consejo D. Juan

△ Portada de les Reials Ordenacions d'Eivissa amb la *Resumpta* del pare Gaietà de Mallorca

Estelrich Obispo de Aragon siendo Visitador por su Mgd. en dicha Isla en el año 1614... y entonces fué quando mandó quitar de dicho lugar una cosa tan antigua como eran aquellas piedras que allí estaban enarboladas".

La segona notícia, tal com està reproduïda a la *Resumpta* citant literalment el manuscrit de fra Vicent Nicolau, fa referència a la descoberta cap al 1575 de restes de construccions antigues en el puig de Santa Llúcia: "*Quando se abrieron las sanjas para hechar los cimientos de la nueva Fortaleza, en toda la parte que se llama Sta. Lucia, y en la del mar se hallaron vestigios de antigua Arquitectura, sepulcros, y otros monumentos; aun en su tiempo dize que se hallaban muchas cisternas, y alxibes en los dichos lugares, cavados en peña viva de mucha antigüedad, y de artificio propio de aquellos tiempos, (...) Fueron también halladas (dize mas) ruinas de un Templo del Dios Mercurio edificado por los Cartagineses, cuyas memorias ha confundido el tiempo".* L'existència a aquest indret de restes de cases i cisternes d'època púnica tardana i inicis de la romana va ser arqueològicament comprovada, fa uns anys, a ran de les obres de restauració i remodelatge del baluard de Santa Llúcia i l'accés al polvorí. En aquest sentit, la notícia tramesa sembla completament exacta. Per això és versemblant que en aquella ocasió també es possessin al descobert les restes d'un gran edifici, que donaren lloc a creure que es tractava d'un gran temple. Ara bé, que Vicent Nicolau i amb ell Gaietà de Mallorca concloguessin que es tractava, precisament, d'un temple dedicat a Mercuri, atès que no hi ha notícia que aparegués cap inscripció o qualsevol altra evidència que així ho demostrés, només prova que implícitament, i sense cap fonament, vincularen aquestes ruïnes amb el contingut d'una de les inscripcions anteriors.

Posteriorment, l'any 1782, amb motiu de la instauració de la diòcesi d'Eivissa i Formentera, l'edifici de la vella pabordia va ser objecte de reformes i ampliacions per tal d'adaptar-lo com a residència del bisbe. És aleshores quan també se li canvia el nom de pabordia pel més presumptuós -i no massa adient a l'edifici existent- de "palau episcopal". Mossèn Marí Cardona considera probable que fos en aquell moment quan també s'afegís a l'edifici la planta superior, així com l'escalinata que hi puja i el mur que tancava el recinte pel costat de la plaça de la Catedral (substituint fa uns anys per un reixat), on s'obria el portal que donava entrada al conjunt de l'edifici. Sembla que aquestes obres es perllongaren durant una sèrie d'anys, perquè hi ha constància de que la cisterna va fer-se l'any 1789. Ho sabem, justament, perquè el canonge González de Posada, en les seves addicions a la "*Relación de Iviza*" feta pel bisbe Abad y Lasierra, redactades l'any 1791, va reflectir la troballa aquell any d'un plint de vara i mitja de diàmetre, quelcom més de 1,20 m, que va aparèixer en realitzar-ne l'excavació: "*... en el año de 1789 se halló un plinto de vara y media de diámetro en las*

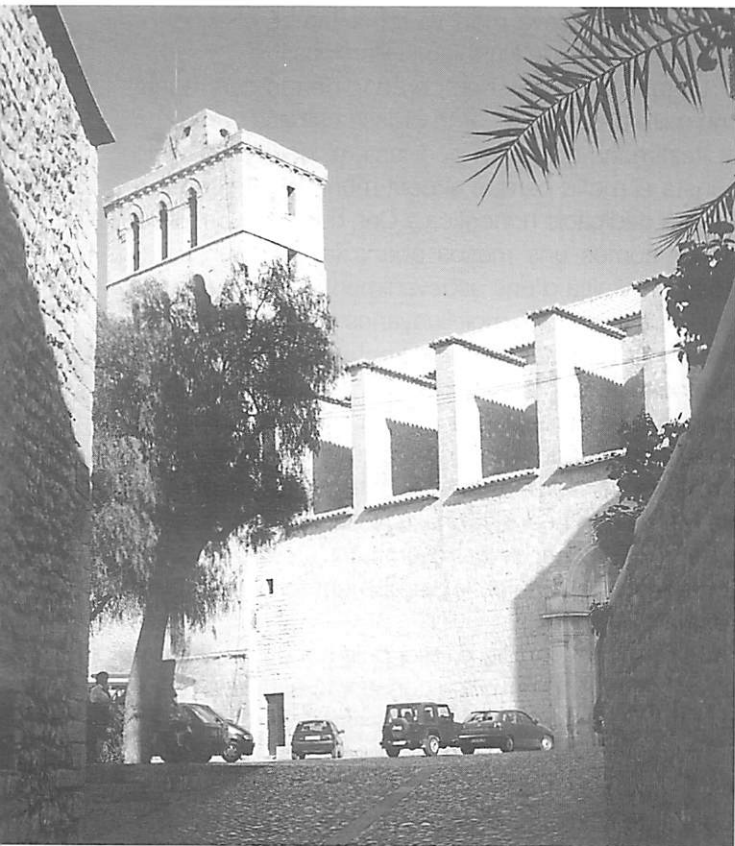
excavaciones de uno de los algibes del palacio episcopal". En els seus comentaris també feia referència, prèviament, a un gran capitell corinti de marbre que estava per brocal del pou de l'església de l'Hospital: "*En la iglesia del Hospital general de la ciudad está por brocal de un pozo un insigne capitel de orden corintio de mármol".* De tot això, el cronista, que ben segur ja havia sentit campanes –perquè en el seu escrit palesa conèixer tant la *Resumpta* com el manuscrit anònim en què aquesta es basava–, deduïa que: "*... y estas piezas en proporción arquitectónica suponen columnas de 30 a 35 pies geométricos, que con trozos de otras que hay dispersas por la ciudad, dan indicios de verdad a lo que escriben algunos sobre la existencia de un magnífico templo de Mercurio en tiempo de los Griegos en el mismo parage en que está ahora La Catedral".*

No tenim noves dades d'aquest afer durant el segle XIX. Ja en els inicis del XX, Joan Roman i Calbet, en la seva obra *Los Nombres é Importancia Arqueológica de las Islas Pythiusas*, publicada l'any 1906, va recollir la hipòtesi de Vicent Nicolau, tramesa –i també compartida– per Gaietà de Mallorca, adobant-la amb grans dosis d'erudició. Basant-se en els epígrafs presumptament dedicats a Marc Aureli, tant com en la seva considerable capacitat d'elucubració, Roman interpretava que originalment es tractaria d'un temple púnic dedicat a Eshmun: "*... existen las dos notables inscripciones lapidarias transcritas por el P. Cayetano de Mallorca, en la Resumpta histórica de Ibiza, relativas al templo dedicado á Esmún, que se emplazó, al igual del de Cartago, en la Acrópolis de Ereso, habiendo sido costeado con fondos del erario público de aquella colonia. Y cuando más tarde, durante la dominación romana, hubo necesidad de ser reedificado, la obra se hizo á expensas del emperador Marco Aurelio, por lo cual el Municipio Flavio Ebusitano, como testimonio de gratitud, mandó grabar y dispuso la colocación de una lápida en el lugar donde hoy se denomina la Plaza de la Catedral...".* El seu fonament per a senyalar Eshmun com la divinitat a la que originàriament estava dedicada el temple era, sobretot, que aquest déu s'identificava amb el vuitè cabir de la teogonia fenícia, el qual, amb la romanització, va ser assimilat amb Mercuri. Així, Roman tancava el seu raonament tot afirmant que, en època romana, el temple d'Eshmun hauria estat dedicat a Mercuri i reconstruït per l'emperador Marc Aureli, segons ho provaria una de les inscripcions, i el municipi ebusità, en agraïment, li hauria dedicat l'altra làpida amb una inscripció honorífica. El canonge Fidel Fita, en la seva ressenya de l'obra de Roman i Calbet publicada en el butlletí de la Real Academia de la Historia, arremetia contra el pare Gaietà de Mallorca, atès que la *Resumpta* era la font de referència utilitzada per Joan Roman per a justificar la seva hipòtesi sobre el temple dedicat a Eshmun i després a Mercuri, mitjançant les dues làpides ressenyades, tal i com acabem de dir. Partint del fet que la inscripció que esmenta el temple era un fals

epigràfic, el pare Fita conclouia que: "*Que la colonia cartaginesa fabricase un templo á Esmún en lo alto de la acrópolis, donde ahora se levanta la excatedral de Ibiza, posible es y hasta verosímil, mas no lo prueba la inscripción apócrifa cuyo fondo, si fuese genuino, se reduciría a indicar la construcción de un templo á Mercurio en tiempo y á costa de la República púnica o romana*".

En canvi, Carles Roman Ferrer, fill de Joan Roman, en la seva coneguda obra "*Antigüedades Ebusitanas*", publicada l'any 1913, repetia escaridament els arguments del seu pare, donant el fet com a conegut i sense necessitat d'ulterior demostració: "*Una de las obras más dignas de mención del Municipio Flavio Ebusitano, fue la reconstrucción en la acrópolis de Ibiza, precisamente en el lugar donde hoy está emplazada la catedral, de un templo dedicado a Mercurio. Hízose la reedificación en tiempo del emperador Marco Aurelio y a sus expensas, según constaba en dos lápidas que cita el P. Cayetano de Mallorca en su Resumpta histórica*".

Mentre que Isidor Macabich, tot i acceptar el veredict de Hübner i del pare Fidel Fita sobre el caràcter apòcrif de la làpida que esmenta el temple, així com de fer-se ressò de les dures crítiques de Fidel Fita a Joan Roman, considerava com a molt possible l'existència d'un temple a Dalt Vila. El principal argument de l'irascible canonge era el manteniment del caràcter sacre d'aquest espai més elevat de la ciutat, que era lògic creure que es remuntava a l'Antiguitat. És a dir, que a Eivissa, com la resta de ciutats antigues, hi hauria un temple, púnic o romà, que es trobaria a sota o a prop de l'actual catedral.

△ A l'inici del camí que travessava la plaça per donar accés a Santa Maria, és on, segons la Resumpta, es col·locaren les dues làpides

Lògicament, Macabich, per a sustentar empíricament l'existència del temple, no es basava en les troballes del puig de Santa Llúcia adduïdes per Vicent Nicolau i Gaietà de Mallorca, sinó en les descobertes al subsòl de cal Bisbe, com ja ho havia fet González de Posada. D'aquesta manera, l'indret s'hauria mantingut, des de l'Antiguitat fins als nostres dies, com a emplaçament del principal temple de la ciutat. L'erudit arxiver es permetia, fins i tot, una certa teorització al respecte, enunciant "*Lo que pudiera llamarse ley de continuidad local, apreciable tantas veces en estos plácidos remansos del 'mundanal ruido': la análoga utilización de un lugar a través de los tiempos, por analogía de circunstancias o simple presión histórica*".

Veiem, doncs, com des d'almenys el 1620, quan el pare Vicent Nicolau escriu la seva crònica anònima, la possible existència d'aquest temple ha esdevingut un dels tòpics de la historiografia local, repetint-se amb petits matisos en diverses obres escrites en els darrers tres-cents anys. Un exemple eloqüent de la seva reiteració, fins i tot en una publicació recent, el trobem en el conegut treball de Félix Julbe sobre l'evolució urbana d'Eivissa, quan, seguint implícitament a Macabich, diu que "*...en el mismo sitio donde debió de situarse el templo púnico a Tanit o Bes, levantaron su templo a Mercurio continuando con la tradición de lugar sagrado, que parece haber tenido siempre, el actual emplazamiento de la catedral cristiana*".

Analitzem-ne, però, la validesa dels arguments en que s'ha fonamentat.

La primera inscripció, dedicada a l'emperador Marc Aureli Car, és una de les més conegudes, i des de més antic, d'entre tots els epígrafs que s'han documentat a Eivissa, per la qual cosa la seva autenticitat mai no ha estat qüestionada. Apareix ja en la recopilació d'inscripcions romanes feta a la darrereria del segle XV per l'humanista veronès Giovanni Giocondo, qui diu que estava situada davant d'una església, la qual podem sospitar amb tota versemblança que era l'església parroquial de Santa Maria, després esdevinguda catedral. Des d'aleshores la inscripció ha estat recollida en la major part de repertoris d'epigrafia on apareixen les inscripcions ebusitanes, si bé en alguns casos amb seriosos errors o incorreccions. Així, apareix publicada en els repertoris dels italians J. Strada i A. Occo, com també en els "*Adversaria*" del notable epigrafista i numismàtic —a més d'arquebisbe de Tarragona— Antoni Agustí, tots de final segle XVI. En el XVII la trobem editada en la "*Primera parte de la Crónica General de toda España*", del religiós Antoni Beuter, publicada a València el 1604; i a la "*Historia general del reyno balearico*" de Joan Dameto, apareguda a Palma l'any 1650. En el segle següent apareix, a més de a la Resumpta, en el repertori d'inscripcions publicat per Gruter a Amsterdam el 1707; en la "*Censura de Historias fabulosas*", publicada per Nicolás Antonio el 1742; a "*De antiquaribus Balearicis exercitatio*" de Christian Wernsdorf, publicada el 1760; a la "*Historia*

crítica de España" de F. Masdeu, apareguda el 1789; i a la "Crónica General de España" d'Ambrosio de Morales, editada el 1791. Ja en el segle XIX, entre d'altres, és editada en la col·lecció d'inscripcions publicada per Orelli el 1828; a la conegudíssima descripció de les Balears, "Die Balearen in Wort und Bild Geschildert", que va fer l'Arxiduc Lluís Salvador d'Habsburg, publicada a Leipzig el 1869; al volum sobre les illes Balears de Josep M^a. Quadrado, de 1888; però, sobretot, al segon volum del monumental "Corpus Inscriptionum Latinarum" d'Emile Hübner, aparegut també el 1869. En el segle XX l'han publicat, entre d'altres, Joan Roman (1906), Artur Pérez Cabrero (1911), Cristòfol Veny (1965) i Jaume Juan (1988).

Però, malgrat no qüestionar-se la seva existència real, la inscripció d'aquesta làpida ha estat força problemàtica per als epigrafistes. Justament, una lectura incorrecta d'una part del text va donar lloc a un tòpic historiogràfic, com els que s'esmentaven al començament, però que en aquest cas era tan inversemblant que va tenir poca vigència.

Giocondo, segurament pel mal estat de conservació de la inscripció ja en el seu temps, va llegir PROCOS EECOSI O LECOSI, envers de PROCOS II-COS-ORDO, cosa que l'arquebisbe Antoni Agustín va interpretar com *proconsuli Liconiensis ordo*, fent que Christian Wernsdorf, Joan Ramis i altres autors parlessin d'una ciutat anomenada Liconium o Licònia a Eivissa que, òbviament, mai no havia existit. D'altra part, tampoc no entrarem a analitzar altres diverses variants de lectura que apareixen en les diferents edicions i que afecten, sobretot, a l'ordre dels títols de l'emperador i a la fórmula final, que en diverses publicacions apareix transcrita con D N MER i que, com ja veurem més endavant, segurament és la causa de que a l'altra inscripció es parlés d'un temple dedicat a Mercuri. Malauradament, la desaparició física de la làpida impedeix actualment aclarir-ne tots els dubtes.

La transcripció i traducció del text, a partir de l'edició de Jaume Juan Castelló, són les següents:

IMP-CAES-M / AVR-CARO-PIO /
 FELICI-INVICTO/ AVG-PONT-MAX- /
 TRIB-POT-II-P-P- / COS-PROCOS-ORDO /
 EBVSIT-D-N-M-E.

"A l'emperador Cèsar Marc Aureli Car, piadós, feliç, invicte, august, pontífex màxim, amb la segona potestat tribunicia, pare de la pàtria, cònsol, procònsol. El senat ebusità, devot del seu numen i la seva majestat".

D'aquest text se'n desprèn que l'ordre dels decursions, és a dir l'assemblea dels ciutadans principals

que governava el municipi ebusità, va dedicar a l'emperador Car una làpida amb inscripció honorífica, a la darrerria de l'any 282 dC; concretament, entre el 10 de desembre del 282 i l'1 de gener del 283 dC, segons pot establir-se per les magistratures de l'emperador que figuren a l'epígraf.

Marc Aureli Car era un militar que havia nascut a Narbona vers l'any 230 dC. Sent cap de la guàrdia a Panònia va ser aclamat emperador per les seves tropes, que després assassinaren l'emperador precedent, Probus, quan aquest va intentar combatre'l. Car, no obstant això, va tenir un curt regnat que no va passar de l'any, morí a Ctésifon al 283 dC. Les

versions sobre la seva prematura mort varien segons els autors, ja que la més estesa afirma que fou víctima d'un llamp que va caure sobre el seu campament; altres diuen que va morir de la pesta; però no manca qui assegura

que va ser assassinat pel prefecte del pretori, que aspirava al poder. Va distingir-se per ser el primer emperador romà en tota la història de l'Imperi que, una vegada proclamat, no va demanar l'aprovació del Senat, per bé que aleshores aquesta ja només era una formalitat completament buida de contingut. Poc després de pujar al poder, va associar-hi els seus dos fills, Carí i Numerià, com a cèsars. Del seu breu govern destaquen les victòries militars a Panònia contra els sàrmates, i a Pèrsia, per les que després de la seva mort va rebre també els cognomina honorífics de Parthicus i Persicus.

La relació d'aquest emperador, de tan curt regnat i no gaire pes històric, amb Eivissa es basa només en el testimoni epigràfic que estam comentant. No consta el motiu perquè el petit municipi d'Ebusus va fer una dedicació honorífica a Car, que havia assolit el poder només uns mesos abans (a la darrerria d'agost), per mitjà d'uns esdeveniments que havien tingut lloc a contrades molt llunyanes de l'illa. En aquestes circumstàncies, podria tractar-se només de la demostració d'adhesió de la institució de govern eivissenca a l'emperador governant. Però per què a aquest emperador i no a d'altres de més rellevància?. Això, ara com ara, és una qüestió sense resposta i, de fet, voler-n'hi donar una ens obligaria a entrar en el terreny de l'especulació gratuïta, atesa la falta de fonament de qualsevol argumentació que hom podria bastir.

Però si, malgrat tot, la inscripció honorífica dedicada a Car, tot i no haver-se conservat, està ben documentada per diferents fonts, l'existència de la segona inscripció, com ja s'ha dit, només ens és coneguda per la Resumpta. La seva transcripció, segons Gaietà de Mallorca, és la següent:

*In Ebuso insula Hispaniae. que uulgo
 dicitur Eussa ante quandam ecclesiam.
 Imp. Caes. M. Aur. Caro Pio felici
 inuicti Aug. Pont. Max. Trib. Pot.
 P. P. Procōs. Ięcosi ordo Ebusij don.*

△Transcripció feta per Giovanni Giocondo de la inscripció dedicada a Car. Manuscrit de la Biblioteca Capitolare de Verona núm. 270, fol 177 (fragment)

AEDEM REPUBLIC. FECIT. QVAM
 APELAVIT. MERCVRIV.
 RENOVAVIT MARCVS AVRELIVS

Les anomalies d'aquesta segona inscripció són molt evidents i ja feren que des de la darrerria del segle passat els estudiosos s'adonessin que el contingut del seu text, on s'esmentava un temple de Mercuri aixecat per la república ebusitana –entesa com el col·lectiu de ciutadans que formaven part del municipi ebusità– i renovat per l'emperador Marc Aureli, semblava tenir certes concomitàncies amb el de l'altra inscripció.

Aquestes anomalies són les següents:

- La grafia que apareix com REPUBLIC per a ser correcta hauria d'haver-se escrit com RESPUBLICA.
- L'al·lusió a un temple de Mercuri sembla ser conseqüència d'una mala interpretació de la fórmula D·N·M·E· –de(votus)·n(umini)·m(aiestatique)·e(ius)– que apareix en la primera inscripció, i que, com ja s'ha vist, en varies de les edicions, com la de la mateixa Resumpta, és transcrita erròniament com D·N·MER, traduït com "dedicat a la divinitat de Mercuri" o, més senzillament, "al nostre senyor Mercuri"
- L'aparició en el text d'un emperador Marc Aureli sembla ser un embolic de l'autor d'aquesta segona inscripció, que va confondre Marc Aureli Antoni amb Marc Aureli Car, atès que ambdós emperadors compartien els mateixos primer i segon noms (praenomen i nomen), però oblidant-se que el primer apareix sempre amb el seu tercer nom (cognomen), Antoninus, i potser entenent el mot CARO que apareix a l'altre epígraf, no com un cognomen, sinó com un adjectiu. Però, com subratlla Jaume Juan, aquesta confusió només pot ser d'un autor modern, atès que és impensable que un lapicida llatí confongués ambdós emperadors. Tanmateix, Joan Roman tampoc no va adonar-se de que aquesta dedicació realment estava feta a Marc Aureli Car i no a Marc Aureli Antoni, tal i com el pare Fita en va fer retret.

Per tot això, el gran epigrafista Emile Hübner la va considerar com una versió apòcrifa de la inscripció dedicada a Car. El canonge Fidel Fita és, en aquest sentit, particularment eloqüent, sentenciant que: "Si existió, debe estimarse obra de un falsario vil, ó de un comentador de la primera ...". També els investigadors actuals, com el pare Cristòfol Veny, la creuen una composició amanyada i molt poc conforme amb l'estil epigràfic de les fórmules de dedicació dels edificis sagrats. I un epigrafista tan autoritzat com Jaume Juan Castelló, ni tan sols creu que existís realment. Aquest darrer autor, després d'analitzar les circumstàncies de com va ser donada a conèixer la inscripció, arriba a la conclusió que es tractaria d'una interpretació errònia de l'anterior, prenent com a base les múltiples versions incorrectes que en els segles anteriors s'havien publicat d'ella, les quals, en ser

copiades d'uns editors als altres tot augmentant-ne els errors, portaren a pensar que es tractava de dues làpides diferents.

Però, en la meua opinió, a no ser que volguem creure que o bé el pare Vicent Nicolau, o bé Gaietà de Mallorca, era un falsari, cal admetre que la seva existència va ser real, atès que en la *Resumpta* s'afirma explícitament que el primer d'ells les havia vist personalment. Per tant, tot i admetre que en el cas de la segona inscripció, tal i com ens ha arribat, estem davant d'un fals epigràfic, crec que, a diferència de molts altres que no existiren més que en el paper en què foren escrits aquest, sí que va tenir una realitat material. El que ja no tenim és cap element de judici per a determinar el moment precís en que va realitzar-se aquesta falsificació, ni qui va ser l'autor ni, tampoc, la data en que les dues làpides varen ser bastides damunt sengles columnes per a ornar l'entrada de la plaça.

No obstant això, si basant-nos en la *Resumpta* acceptem l'existència real de les dues làpides, aleshores, des del meu punt de vista, podrien plantejar-se tres possibles explicacions per a la segona inscripció: La primera, és que la làpida fos autèntica, però que la inscripció, potser per no estar ben conservada, hagués estat refeta o manipulada per un lapicida maldestre.

La segona possibilitat és que es tractés d'una inscripció autèntica, però que, degut a la seva mala conservació, o a la imperícia del copista, fos mal transcrita, com va ser el cas de la primera inscripció, dedicada a Marc Aureli Car, que apareix publicada amb seriosos defectes de transcripció en diverses edicions.

La tercera possibilitat és que, efectivament, fos una làpida falsa. Les falsificacions epigràfiques són freqüents en la història, des d'almenys l'Edat Mitjana fins al nostre segle. El professor Mayer, que ha estudiat aprofundidament aquest fenomen en nombrosos treballs, ens il·lustra complidament sobre les motivacions i les tècniques dels falsificadors. Les més freqüents són la composició d'un fals a partir d'un text verídic que és manipulat, i també les còpies parcials o defectuoses, que en ser copiades d'un autor a l'altre, acostumen a augmentar-ne els errors.

Com ja hem dit abans, no tenim elements conclouents per a determinar la validesa de cap de les tres possibilitats. No obstant això, la darrera hipòtesi plantejada, com a la majoria d'altres investigadors, em sembla la més probable.

Sabem per Giocondo que la primera làpida estava ja en el seu temps situada a prop d'una església, que hem suposat que havia de ser la de Santa Maria, però res se'n diu de estigués bastida dalt cap columna. Per això, si l'argument anterior fos veritablement correcte, és versemblant creure que la làpida falsa podria haver estat feta expressament per a fer parella amb l'autèntica, quan es va decidir utilitzar-la en l'ornamentació de l'entrada del camí que travessava la plaça de la Catedral. De l'antiga es copiaria la semblança formal, tal com queda expressat a la

Resumpta en l'afirmació "teniendo otra de la misma hechura en la otra parte del caminal". Quant al text, aquest podria haver-se compost, també, interpretant-ne erròniament la inscripció de l'anterior; o bé, com diu Juan, potser basant-se en les versions incorrectes que d'aquesta existien a la bibliografia de l'època.

En tal cas, també podria proposar-se algun moment del segle XVI, en el que sabem que la plaça va sofrir importants transformacions, com a data en què la fabricació de la segona làpida per a l'ornament de l'accés de la plaça hauria pogut tenir lloc. Un moment oportú podria haver estat a mitjan d'aquest segle, amb motiu de la desaparició de la Llotja, justament per a convertir l'espai que ocupava en la que ara continua sent la placeta del Mirador, on sabem que l'any 1559 va tenir lloc un ball de celebració de la pau entre França i Espanya. Una altra possible ocasió seria cap al 1585, quan estaven culminant les obres de la nova fortificació abaluartada, ja que aleshores també altres làpides i estàtues romanes, col·locades en fornícules, varen ser utilitzades per ornamentar tant la porta principal de la fortalesa com el portal que mirava cap a la plaça de Vila. També, un tercer moment oportú podria haver tingut lloc uns anys més tard, després del 1601, en el que va realitzar-se la benedicció del nou cementiri, situat a *la eixida de la portelleta que es va a la morada*, i la consegüent profanació del fossar vell, davant la casa de la Universitat, per a convertir l'espai en plaça pública i donar lloc a la que ara és la plaça de la Catedral. Tot i que aquesta data és pròxima a la del moment en que el bisbe Estelric va manar retirar ambdues làpides, sembla la més adient per a que aquestes s'havessin col·locat com a ornament de l'inici del camí, justament perquè, com que ja havia deixat de ser cementiri, sembla oportú que la plaça, al voltant de la qual es reunien les seus dels poders de l'illa, fos arranjada i ornamentada. A més, aquesta data permetria explicar per què no cridaren l'atenció de cap altre bisbe, atès que l'última visita pastoral s'havia produït l'any 1594 i va ser realitzada per l'arquebisbe Terés. Si aquesta proposta fos correcta, les dues làpides bastides dalt columnes només haurien estat col·locades al seu emplaçament tretze o catorze anys, cosa que també explicaria per què cap altre autor de l'època va conèixer l'existència de la polèmica segona inscripció.

Ens manquen, en qualsevol cas, arguments probatoris per poder confirmar alguna d'aquestes dates, o qualsevol altra. Qui degué promoure la falsificació és quelcom que, segurament, tampoc mai no es sabrà. Òbviament, havia de ser una persona de cert nivell cultural, que en aquell temps no eren gaires, però no tenim cap argument per a identificar-la amb algú en concret. Els motius de fer-la, potser aprofitant l'avinentesa de l'ornamentació de l'accés a la plaça, podria haver estat, com s'ha explicat al començament, contribuir a ennoblir el passat de la ciutat donant carta de realitat a la suposada existència d'un temple dedicat a Mercuri. Aquesta creença en l'antic temple sembla que estava força estesa entre els lle-

trats de l'època a partir de la interpretació errònia de la làpida dedicada a Car, de la que podem suposar que, tenint en compte els seriosos errors de transcripció ja des del segle XV, la seva mala conservació devia dificultar-ne la correcta lectura. El fet que aquesta làpida possiblement es trobés col·locada a prop de l'església de Santa Maria, devia reforçar la idea que el presumpte temple es trobava al mateix emplaçament que l'actual Catedral.

El motiu de retirar les dues làpides de l'entrada a la plaça, segons es dona a entendre a la *Resumpta*, sembla obeir a la seva proximitat al temple, considerada excessiva pel bisbe Estelric atès el seu caràcter pagà, no tenim notícia que al totpoderós visitador reial molestessin les que ornaven el portal de ses Taules des del 1585, on de fet varen romandre fins la seva substitució per reproduccions exactes, l'any 1980. L'única cosa certa, de la que en tenim plena seguretat, és que l'any 1614 ambdues làpides foren retirades i destruïdes. El fet que el manament es produís, segons la *Resumpta*, arran d'una petició del consell de la ciutat no sembla ser més que una pura formalitat. Si, com es desprèn del que diu el pare Gaietà de Mallorca, en algun moment les dues làpides varen ser col·locades intencionalment dalt columnes en aquell indret emblemàtic, cal demanar-se qui, si no era la mateixa universitat, hauria pogut prendre tal decisió, o al menys haver-ne donat l'aprovació?. Per això, avui hem de lamentar que tan interessants documents, víctimes de la coneguda severitat del bisbe Estelric, no hagin pogut arribar als nostres dies, la qual cosa ens priva de poder estudiar-los directament, aclarint molts d'aspectes que ara, forçosament, resten com a qüestions irresoltes.

En definitiva, però, veiem que l'existència d'un temple romà dedicat a Mercuri a Ebusus, o del seu precedent púnic dedicat a Eshmun, només es recolza en el text d'una inscripció de la que, malgrat totes les incerteses, hi ha prou fonament per creure que és una falsificació d'època. Està, per tant, completament mancada de proves i és, només, una falla de la historiografia eivissenca, basat en un fals epigràfic i adobat amb les erudicions dels estudiosos que des del segle XVII se n'ocuparen. De l'existència de culte a Eshmun a l'Eivissa púnica n'hi ha indicis prou consistents i d'això, potser, ja en parlarem en una altra ocasió. Però la suposada existència d'un temple antic a Dalt Vila, dedicat a aquesta o a altra divinitat, bé que possible, no pot basar-se, per tant, en les inscripcions que s'han comentat. La versemblança de la seva existència, ara com ara, només pot recolzar-se donant per bones –tal i com ho feia mossèn Isidor Macabich– les afirmacions del canonge González de Posada sobre troballes d'elements arquitectònics que, suposadament, es relacionarien amb un gran temple. I això, als ulls de l'actual investigació, no constitueixen proves prou feaents.

Les recents excavacions arqueològiques dutes a terme al subsòl de la Catedral, a finals dels anys vui-

tanta i inicis dels noranta, han demostrat la impossibilitat que a sota de l'actual edifici hagués existit un temple antic. Quant als resultats de les intervencions dutes a terme dins el perímetre del Castell, fins ara tampoc han oferit, que se sàpiga, cap indicatiu de la possible existència d'un edifici de culte antic. Potser

algun dia, la continuació de la investigació arqueològica ens podrà mostrar de manera prou concloent si té quelcom de real el temple que, des de fa segles, molts dels estudiosos de la l'Antiguitat eivissenca han cregut que s'encimbellava dalt el puig de Vila. ●

BIBLIOGRAFIA

CIRER, F. (1998):

El convent dels pares dominics d'Eivissa. Introducció, estudi i transcripció d'un manuscrit de 1765. Premi Vuit d'Agost, 1. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.

FITA, F. (1907):

Antigüedades Ebusitanas. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tomo LI, Cuaderno V, pp.321-384. Madrid.

GAJETÀ DE MALLORCA (1751):

Resumpta Historica, Geografica, y Coronologica de la Isla de Iviza, y su Real Fuerça. Imprenta de Miguel Cerdà y Antych. Palma.

JUAN, J. (1988):

Epigrafía romana de Ebusus. Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza 20. Eivissa.

JULBE, F. (1980):

Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza. (De la ciudad púnica a 1912). Delegación en Ibiza y Formentera del Colegio de Arquitectos de Baleares, núm. 1 / 2. Ed. La Gaya Ciencia S.A. Barcelona.

MACABICH, I. (1957):

Historia de Ibiza I. Antigüedad. Imprenta Alfa. Palma de Mallorca.

MACABICH, I. (1966):

Historia de Ibiza vol. I. Ed. Daedalus Palma de Mallorca.

MARÍ CARDONA, J. (1985):

Illes Pitiüses V. Santa Maria d'Eivissa. Segles XIV-XVIII. Episcopologi. El temple. L'arxiu. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.

MAYER, M. (1998):

L'art de la falsificació. Falsae Inscriptiones a l'epigrafia romana de Catalunya. Discurs llegit a la sessió inaugural del curs 1998-1999. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

PÉREZ-CABRERO, A. (1911):

Ibiza arqueológica. Barcelona.

ROMAN I CALBET, J. (1906):

Los nombres é Importancia Arqueológica de las Islas Pythiusas. Barcelona.

ROMAN FERRER, C. (1913):

Antigüedades Ebusitanas. Barcelona.

VENY, C. (1965):

Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe. Biblioteca de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, 15. C.S.I.C. Delegación de Roma. Madrid.

El Islam en las Pitiüses, un tiempo con principio y final:

Yabisa y Faramantira en la Histografía

Antoni Ferrer Abárzuza.

RESUMEN: El present article neix arran de l'observació de la minsa quantitat d'obres dedicades a l'estudi d'Eivissa i Formentera islàmiques (902-1235) i de la constatació que aquesta mancança no és deguda només a que les cultures que depenen de l'arqueologia per a la consecució de coneixements sobre elles han quedat a l'ombra de l'estudi de l'època púnica. D'altra banda, la instal·lació del feudalisme de rel catalana a partir de 1235 i la inexistència de trencaments fins a l'actualitat, fan que s'hagi pres, de manera acrítica, la conquesta com el fet fundacional de la cultura actual d'Eivissa i Formentera. Això comporta una sèrie de contradiccions ètiques greus i va en detriment de la consideració de l'època en què les Pitiüses foren majoritàriament de religió musulmana.

RÉSUMÉ: Cet article naît lors de l'observation de la mince quantité d'ouvrages destinées à l'étude d'Eivissa et Formentera islamiques (902-1235) et de la constatation que ce manque n'est dû au seul fait que les cultures qui dependent de l'archeologie pour l'obtention des connaissances sur elles sont restées à l'ombre de l'étude de l'époque punique. D'ailleurs, l'installation du féodalime de racine catalane à partir de 1235 et la non-existence de ruptures jusqu'au aujourd'hui ont fait qu'on ait pris, de manière acritique, la conquête comme l'événement de fondation de la culture actuelle d'Eivissa et Formentera. Ça entraîne tout un suite de contradictions éthiques graves et il va en détrimet de la considération de l'époque pendant laquelle les Pitiuses furent surtout de réligion musulmane.

Dejando muy pocos moros solamente para esclavos que cultivasen los campos, la villa se comenzó a poblar de cristianos, y establecida allí la religión del Crucificado y edificada iglesia sujetóse la cura de almas á la catedral de Tarragona...

Las palabras que he escogido como epígrafe son un fragmento de José María Quadrado y Pablo Piferrer, forman parte de la descripción que de la conquista de 1235 hacen en su obra *Islas Baleares*, publicada en 1888 dentro de la colección "España sus monumentos y artes, su naturaleza e historia". Creo que en concreto esas líneas de su extenso volumen exponen bien el final de Yabisa y de Faramantira y el inicio de una etapa histórica que tiene su naci-

miento, justamente, en y a causa de ese final del Islam en Yabisa.

Desgajando frases de ese párrafo de Piferrer y Quadrado he construido los títulos de los apartados del presente artículo. A cada una de las frases le he añadido una apostilla a manera de explicación y así creo que a grandes rasgos los títulos así elaborados introduce bien al contenido de cada una de las tres partes de este trabajo, conclusión aparte. Es un sistema ciertamente un tanto artificioso, pero dado que el tema que he elegido es hacer un somero análisis de la manera como se ha tratado en la historiografía local la época islámica de Eivissa y Formentera y que habré de citar a diferentes autores, no está de más construir la estructura del artículo a partir de una cita. Y no es una cita cualquiera, sino una tomada de una

de las obras históricas más importantes de las Baleares, con profunda influencia en la historiografía posterior.

DEJANDO MUY POCOS MOROS: CUESTIÓN DE DENOMINACIONES

Debo empezar con el tema de las denominaciones, de las palabras a emplear para referirnos a la época que nos ocupa. Ya me he referido a ella como época islámica o andalusí, pero tanto en los trabajos de divulgación como en los especializados podremos encontrarla designada como «árabe», «musulmana», «paleo-musulmana», «islámica» y «andalusí».

Creo que es necesario aclarar esa multiplicidad de nombres para etiquetar un mismo período. Un período durante el cual las Pitiüsas se encontraban dentro de los territorios que conformaban (desde la India al Magreb) el Islam. Tierras en las que, efectivamente dominaban los fieles a ese dogma religioso, como en Europa lo hacían los seguidores del Cristianismo.

Hablar de «musulmanes» es como decir «cristianos», nos movemos en una categoría vaga de términos de gran magnitud y por ello poco concretos. Igualmente pasa cuando se habla del Islam y del Cristianismo, nos encontramos en la misma categoría de términos.

En ambos casos aludimos a la religión para hacer saber al lector de qué personas o sociedades estamos hablando. Sin embargo, frecuentemente se mezclan las categorías y se habla, por ejemplo de

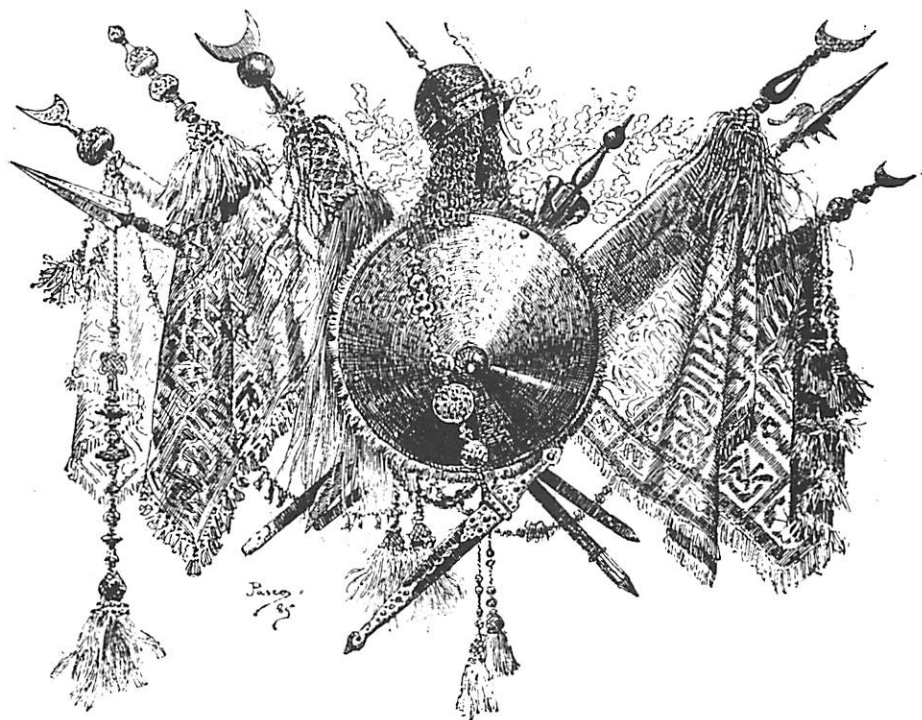
Corona de Aragón y de musulmanes. Al mencionar la Corona de Aragón nos ubicamos en una categoría política que alude a un cierto territorio y a unas personas que viven en ese territorio sujetas a unas ciertas leyes y costumbres e incluso lenguas; no es justo, pues, que se mantenga para designar a la otra parte la categoría de «musulmán» para, en realidad, referirnos a los que vivían en Eivissa (o en Valencia o en Granada, tanto da) si contamos con un término que nos traslada, tan bien como Corona de Aragón, al ámbito de lo político: al-Andalus o, según la época, la taifa de Baleares (o siendo puristas de las Islas Orientales de al-Andalus) o de Daniyya o la vigente en el período en que estemos hablando.

Es, por tanto, creo, más preferible referirse a la comúnmente llamada época musulmana o islámica como época o período andalusí puesto que las Baleares siempre estuvieron ligadas a esa unidad geopolítica que era al-Andalus.

LA VILLA SE COMENZÓ A POBLAR DE CRISTIANOS: FINAL Y PRINCIPIO

No conozco, en la historia de las Pitiüses, dos períodos uno con un fin y el otro con un principio tan exactamente establecidos. El andalusí y el feudal.

Es cierto que cada una de las fases en que se ha dividido de forma académica la historia humana y que fueron teorizadas por los positivistas del siglo XIX, se establecieron con fechas de inicio y final bien definidas, (por ejemplo entre el 475 dC y el 1492, la

△ Alegoría de la época andalusí (firmada Pascó 1885) con la que P. Piferrer y J. M. Quadrado encabezan el capítulo I de su obra *Islas Baleares* (1888); dentro de sus apartados se encuentran dos titulados: «Árabes» y «Último período de la dominación sarracena»

Edad Media; entre ese año y 1789, la Edad Moderna; a partir de ahí la Edad Contemporánea, etc.). Pero cabe entender esas fechas como convencionalismos de los historiadores y que las personas que vivieron en esos años, no percibieron el cambio de un día para otro, ni siquiera, quizás, de una generación a otra.

No podemos decir lo mismo para el período andalusí o islámico, tanto si hablamos de Eivissa y de Formentera como si lo hacemos de otros muchos lugares y territorios (en realidad de todo al-Andalus). La época andalusí tiene diversos finales, según los sitios, pero estos finales están siempre establecidos en fechas bien precisas. Los años en que fueron arrebatados al Islam durante el período llamado durante mucho tiempo de la «reconquista» y que concluye cuando el último estado de al-Andalus, el nazarí de Granada, es eliminado por las tropas de los Reyes Católicos.

Los ibicencos que vivían en Yabisa en el año 1235 se dieron perfecta cuenta de que vivían el crepúsculo de una época. Probablemente, de hecho, sabían que el atardecer había comenzado con la llegada de las noticias de la pérdida de Mallorca cinco años antes.

Los andalusíes de Yabisa y Faramantira eran, más o menos, los nietos de los nietos de los nietos de los primeros árabes y bereberes que se instalaron en Yabisa y Faramantira en 902 procedentes de al-Andalus. Es como si ahora habláramos de nuestros antepasados que vivieron durante la segunda mitad del siglo XVII, hacia 1670.

En 1235 se acabó con la época andalusí en las Pitiüses de manera radical. Fue un hachazo con el cual se inició otro período: el feudalismo. Un feudalismo que no tiene solución de continuidad con el tiempo contemporáneo, no hay hitos de la magnitud de la conquista de 1235 que marquen rupturas claras. Al menos no tan claras como esa del siglo XIII.

El feudalismo y las estructuras a que dio lugar fueron fundiéndose paulatinamente, metamorfoseándose en unos aspectos, desapareciendo en algunos y manteniéndose durante más tiempo en otros, en el seno de la sociedad pitiusa. Esa continuidad, justamente, hace que la cultura que se inicia a partir y a causa de la conquista de 1235 sea la que los ibicencos actuales podemos considerar, digamos, como nuestro «referente de filiación histórica y étnica». Por ello, la parte de la historia de Eivissa y de Formentera que comienza ese año es la principal fuente de hechos históricos a reivindicar o simplemente el lugar donde hay que buscar la explicación a las conmemoraciones y fiestas que se celebran en las islas: «Festes de la Terra», por ejemplo.

Es decir, se entiende, y las instituciones lo fomentan así, que el año 1235 fue el inicio de la línea directa hacia nuestro presente. Demuestra esa afirmación, por ejemplo, el hecho que la máxima institución insular tenga establecido un premio anual de investigación llamado Vuit d'agost, que fue, en 1235, el día de la conquista. Ello significa que el presente se identifica o se debe de alguna manera con y a los conquis-

tadores de 1235 y que por tanto éstos son tenidos, de una manera muy acrítica, como los fundadores de una época, de la época actual.

Son éstos, evidentemente, conceptos peligrosos sin la pertinente visión clara y crítica (y añadiría que desapasionada) de la Historia, ya que puede ser que los enemigos de entonces, setecientos años después, se sigan viendo, si no como enemigos, sí con un cierto aire de desdén y menosprecio. En todo caso siempre serán los derrotados.

No es nada nuevo. Todos los regímenes han echado y echan mano de la historia para justificarse o para legitimar sus pretensiones o aspiraciones. Hay ejemplos claros, y tristes, en los recientes conflictos de los Balcanes. También los hay en Eivissa, pero mucho menos dramáticos y hasta cómicos. Por ejemplo, en la anual ofrenda que se hace oficialmente a la copia de la estatua yacente de Guillem de Montgrí (el original está en la catedral de Girona), arzobispo electo de Tarragona que fue artífice de la toma de Yabisa en 1235, desfilan ante ella incluso partidos republicanos, no sin remordimientos, en un acto que nos recuerda que efectivamente el fin justifica los medios.

ESTABLECIDA ALLÍ LA RELIGIÓN DEL CRUCIFICADO: CONQUISTA, RECONQUISTA... LA INVASIÓN

Por otro lado, y siguiendo razones que ya aducían los cristianos en la Edad Media para justificar la conquista de territorios a al-Andalus, a menudo se considera que el hecho de que la Península y las Islas fueran ocupadas por el Islam no fue más que un accidente, un paréntesis causado por la salida de su cauce de los musulmanes norteafricanos. Un cauce al que tarde o temprano habían de regresar.

Veamos el fragmento introductorio del documento que contiene el pacto que sellaron Guillem de Montgrí, Pere de Portugal y Nunó Sans previamente a la conquista de Eivissa el 7 de diciembre de 1234 (Marí Cardona: 1976: 25)

«En el nombre de la santa e indivisible Trinidad. Para alabanza y gloria de nuestro señor Jesucristo y de la gloriosa Virgen María madre suya, deseosos de castigar la injuria a la Cruz, para someter el ultraje a Cristo y para liberar la tierra de manos de los sarracenos que tienen injustamente ocupada para que, expulsados los impíos de ésta, sea introducido un pueblo como auxilio (...) dispuestos potente y virilmente a ir contra los moros que retienen las islas de Eivissa y de Formentera convenimos...»

Los diferentes reinos cristianos que sobre todo a partir del siglo XII iban invadiendo territorios de los estados en que se había dividido lo que durante el siglo X fue el califato de Córdoba, se han tenido, por parte de la historiografía, como claros herederos del reino visigodo. Es por ello, y por esa mencionada consideración de paréntesis que tenía al-Andalus

dentro de la historia de la península Ibérica y de las Islas, que se ha generalizado la idea de que esas tierras tomadas al Islam no eran conquistas, sino reconquistas. Así lo dice, por poner un ejemplo que nos es cercano, Macabich (1967: I: 171):

«[Jaume I] ...en septiembre de 1231, no lograda todavía la total reducción de los moros mallorquines, ni anexionada la segunda isla balear, hizo donación de Ibiza y Formentera a sus deudos el Infante de Portugal, don Pedro, y Nuño Sans, Conde del Rosellón, para que dentro del espacio de dos años las rescataran del poder la morisma...» el mismo Macabich acaba el capítulo con un sentencioso:

«La obra de redención balear estaba ya completa»

Es como si existiera en el aire o en los libros del destino la idea que esa obra de redención, que ese rescate, debía ser realizado irremisiblemente en algún momento. El mismo pensamiento, quizás inconsciente, tienen los que escriben, por ejemplo, que las Balears eran el espacio lógico de expansión de la Corona de Aragón, por mucho que asazonen la afirmación con justificantes de índole comercial, demográfico o de seguridad de las costas y barcos cristianos. ¿Era lógica la invasión de Polonia por parte de Alemania en 1939? ¿acaso la mayor actividad comercial y demográfica de los alemanes justificaba esta acción? ¿Y el colonialismo europeo en África? ¿era África el «espacio lógico de expansión europea»?

Otra cosa es, como hacen muchos autores, explicar todo el proceso dentro de la mecánica del cual se

convierte en lógica, o más bien en consecuencia previsible, la invasión de las islas orientales de al-Andalus por parte de la Corona de Aragón en el siglo XIII.

Dentro de la misma línea de Macabich, pero ya en su punto extremo escribe un casi desconocido Claessens de Longte en 1858, en el prólogo una obra (novela) que se tiene por la primera impresa en Eivissa y que apenas cuenta con otros méritos que ése (1858: 142): «En el momento mismo de la victoria, reemplaza también el Electo con las gloriosas banderas de España los indignos estandartes del profeta derribados sobre las mezquitas y sobre los muros de Ibiza donde, con algun brillo insolente, o más bien, con una mancha resplandeciente, esos estandartes se ostentaban para el llanto, los oprobios de España y de la humanidad civilizada»

El asunto viene de lejos como hemos visto y desde el siglo XIII hasta autores casi contemporáneos se hacen las mismas afirmaciones. En el siglo XVIII Vargas Ponce en su obra *Descripción de las islas Pithiusas y Baleares*, que es uno de los textos más antiguos que tratan de la historia de Eivissa, dedica estas palabras a Yabisa después de describir el ataque pisano-catalán de 1114: «Pasados estos relámpagos de poder, o grandes esfuerzos de Estados pequeños, volvió la Isla y sus inmediatas, aunque abatidas y ajado su esplendor, a su antigua esclavitud, de que intentaron en vano sacarla los Reyes de Aragón Don Alfonso el II y su hijo Don Pedro. Estaba reservado el lauro a las triunfantes armas de Don Jayme el Conquistador»

Otro episodio curioso y digno de atención es todo lo relacionado con la toma en sí de la madina Yabisa, la ciudad de Yabisa. Piferrer y Quadrado afirman, siguiendo la crónica de Marsilio, que después de iniciado el sitio y cuando ya se había rendido el primer recinto de fortificación, los sitiados pidieron negociar y se rindieron. Añaden estos autores una nota al pie que da cuenta de la noticia que incluye el Padre Cayetano de Mallorca en su obra, tomada del perdido manuscrito del siglo XVII que contenía una historia de Ibiza, de que los cristianos entraron por una portezuela gracias a la traición del hermano de jeque ofendido porque su hermano le había quitado a una de sus preferidas. Son dignas de leer las palabras de Piferrer y Quadrado en esta nota y de paso nos informan del crédito que daban a esta noticia:

«De una historia manuscrita compuesta por el año 1620, que cita el P. Cayetano repetidas veces, apoyándose más de lo justo en su autoridad, aunque nota sus descuidos, saca el diligente capuchino la noticia o más bien leyenda...» (Quadrado: 1888: 1315) Es curioso como esta leyenda ha progresado hasta suplantar casi por completo la versión que, de la entrega de la plaza mediante pacto, dan las fuentes. El morbo de la traición por ataque de cuernos del hermano del jeque (la guarnición de la madina no la

Δ Detalle del retablo de San José de la Catedral de Eivissa, realizado en 1764, que representa el martirio de San Cristóbal. El verdugo aparece vestido a lo musulmán, cuando en realidad san Cristóbal es un personaje del siglo III dC., por tanto muy anterior al Islam y al tipo de vestiduras representado.

“mandaba” un jeque) ha pesado más y ahora es esa la versión de la conquista que corre por ahí.

Ciertamente que esto de la traición está documentado desde el siglo XV y noticias un poco relacionadas (el Esvaïdor) desde el XIII. Pero son muchas las ciudades españolas que conservan leyendas similares y que suelen esconder pactos entre sitiadores y sitiados, posteriormente considerados poco honrosos y velados por cuentos de traiciones entre «moros». Lo cierto es que el *Memoriale divisionis* nos revela un dato muy interesante y que podemos relacionar con lo anterior: «Y los mojones fueron puestos por el almojarife (almoxeruch sic de latín) de aquella isla aconsejado por algunos sarracenos, en presencia de Ramon de Belloro, Ramon de Sant Martí...»

Esta cita nos informa primero de la presencia en Eivissa de un almojarife, que eran unos funcionarios a las órdenes de los valís y que se encargaban del cobro de los impuestos; probablemente el almojarife era el funcionario de más alto rango que había destinado en Yabisa. En segundo lugar la fuente nos muestra un grupo de yabisís asesorando al almojarife y en tercero que todos eran utilizados por los conquistadores en el proceso de repartimiento de sus nuevas adquisiciones. Esta «colaboración» parece dar más razón a las crónicas que a la leyenda de la traición y por tanto refuerza la idea de un pacto entre los sitiadores y los sitiados.

EDIFICADA IGLESIA. RENEGANDO DEL PASADO MUSULMÁN

Como ya he dicho, la cultura, la religión y la lengua de los que repoblaron Eivissa y Formentera a partir de 1235 se han mantenido hasta la época contemporánea, con el bien entendido de que los acontecimientos y la manera de vivir de la gente durante los años que van desde la conquista hasta la actualidad han modificado en mucho ese bagaje cultural con que llegaron los primeros repobladores del siglo XIII. Es bien cierto, pues, que a rasgos generales los ibicencos y los formenterenses son los descendientes «directos» de los cristianos catalanes que se asentaron en las Pitiusas a raíz de la conquista de 1235. O al menos todo lo «descendiente directo» que se puede ser después de siete siglos de relaciones humanas.

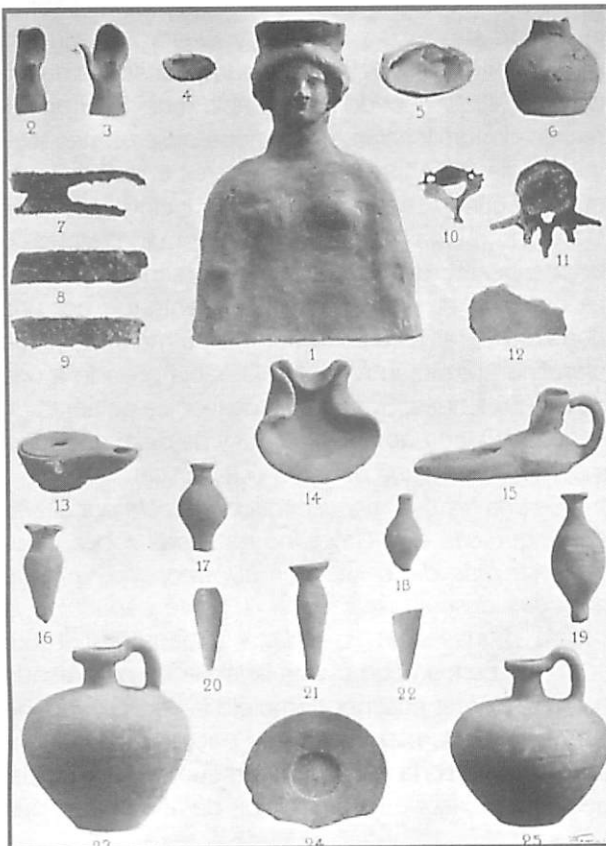
Lo que sí se ha mantenido es, y es justamente lo que importa, la consciencia, cuando menos en los círculos intelectuales de las islas, de pertenecer a la arraigambre cultural de los que llegaron con la conquista que acabó con el Islam en las islas. Esta circunstancia se refleja en los pocos y tímidos escritos que el "renacimiento" de la cultura catalana (la Renaixença) dejó en Eivissa a finales del siglo XIX y principios del XX. Veamos algún ejemplo de texto de esa época en que se refleja esa reavivada conciencia de pertenecer, juntos pero no revueltos, a Cataluña: [...]

són d'una invicta regió
són d'un poble hospitalari:
celebren lo centenari
del rei Jaume d'Aragó.
Vénen d'empori, el més ric,
de comerç, indústria i arts,
admirat per totes parts
i de nosaltres amic.
Volen veure aques bocí
de la terra catalana
que arrancà la tramuntana
i enmig de la mar va florir.

"Als excursionistes catalans" (1908) de Felip Curtoys i Valls (1839-1926)

Esa época, la «Renaixença» catalana, coincide con la relativa consecución de las aspiraciones coloniales españolas en el norte de África. Aspiraciones que originaron diferentes campañas del ejército español en el Rif. La resistencia que ofrecieron los marroquíes fue intensa y las bajas de ambos bandos cuantiosas.

Esta guerra influyó, sin duda, en la opinión ya poco halagüeña que el público en general, y en particular los historiadores, tenían de la cultura islámica y, por extensión, de al-Andalus. Las circunstancias políticas del momento pueden, pues, justificar en gran medida el menosprecio que rezuman los juicios de valor que diversos autores hicieron sobre la época andalusí de Eivissa. Así Carlos Román en su *Antigüedades ebusitanas* (1913) se lamenta con estas palabras del saqueo de buena parte de las tumbas de la necró-

Δ Lámina III de la obra de Juan Román y Calvet Los nombres e importancia arqueológica de las Pythiusas (1906). Esta lámina representa diferentes objetos de un hipogeo del Puig des Molins considerados todos ellos como púnicos (p. 171). El núm. 15 es una lucerna andalusí.

polis púnica del Puig des Molins y lo atribuye a los «árabes» (1913: 93):

«Claro está que habiendo sufrido Ibiza una larguísima dominación de los árabes y no viendo el pueblo en la historia ebusitana más tiranos que los árabes, de cuyas fechorías —como si las hubiera presenciado— hablaba con vivos acentos la gente vieja, a los árabes debía atribuirse, —y de hecho se atribuía—, el enterramiento de tesoros, la construcción de las que se suponían cuevas habitaciones y, en una palabra, el absoluto y único dominio, el monopolio, por decirlo así, del cerro de los Molinos»

No le falta razón al pionero arqueólogo ibicenco en decir que la mayoría de los vestigios de la Antigüedad se atribuyen a los «moros» en la cultura popular de las Pitiüses, pero en el siguiente fragmento Román se destaca con estas valoraciones (1913:108):

«Las lucernas árabes, a las que no concedemos ningún valor arqueológico puestas en parangón con sus compañeras, se distinguen de éstas, entre otras varias razones, por la dimensión verdaderamente exagerada de su pico»

Hay que decir que algunos de esos candiles o lucernas y otras piezas y fragmentos de cerámica islámica fueron reproducidos por Juan Román Calvet, padre de Carlos Román, en su libro *Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas* (1906) donde se clasifican como de época antigua. Carlos Román, una vez sabida la pertenencia de esas piezas al mundo islámico, deja de considerarlas dignas de ser reproducidas en un libro y las menosprecia.

Dado que su padre, en cambio, sí las había incluido puede pensarse que este menosprecio no lo origina la falta de «valor arqueológico» de las piezas (el mismo «valor arqueológico» que había llevado a Juan Román a incorporarlas a su estudio), sino el hecho de que las lucernas fueran «árabes».

Pocos años después de los juicios de valor de C. Román en *Antigüedades ebusitanas* (1913), otro arqueólogo, Antonio Vives Escudero en su *Estudio de arqueología cartaginesa. La necrópoli de Ibiza* (1917), demuestra (en su, por otro lado, magnífica obra, como las de los Román padre e hijo); demuestra, decía, tener los mismos prejuicios antes puestos en evidencia para el caso de C. Román:

«Objetos de arte árabe. Dentro de los hipogeos de la necrópoli ebusitana se encuentran algunos objetos de cerámica árabe, especialmente candiles, algunos vasos y platos. Dada la miserable vida que los árabes llevaban en las Baleares, y seguramente más en Ibiza, es de creer que tales hipogeos se habilitaran para viviendas, y que con este motivo se descubrieran algunos objetos de oro, provocando la general devastación que tantos lamentamos. Tales objetos no tienen un interés extraordinario ni es fácil asignarles fecha segura, algunos pueden remontarse al siglo XII, pero otros alcanzarán época más moderna...»

CONCLUSIÓN O LO QUE QUERÍA DECIR

Espigando más entre la bibliografía ibicenca o que trata de Eivissa, sin duda encontraríamos algunos otros ejemplos de juicios de valor poco favorables al pasado islámico de las Pitiüses. Al margen de su mayor o menor oportunidad o corrección ética, generalmente estos pareceres sobre la época andalusí responden a unas causas ajenas, claro está, al período en sí y muy relacionadas con las circunstancias; la cultura y la educación de los diferentes autores. Decir esto es ya entrar de lleno en el complejo tema de la objetividad en la Historia; es un tema para el que no estoy en absoluto preparado para tratar, ni siquiera superficialmente. Pero por otro lado me interesa dar una pincelada de por qué el volumen de estudios sobre la época andalusí de Eivissa y Formentera es tan pobre comparado con el de otras épocas.

Seguramente la respuesta haya que buscarla en el mayor impacto (testimonios materiales, información escrita, atractivo estético de los restos conservados, peculiaridad, unicidad, etc.) que esas otras épocas y culturas han tenido en los estudiosos de cada época hasta llegar a los días en que vivimos. Me refiero especialmente, claro, a la época púnica.

Pero hay una circunstancia de la que el estudio de la época púnica carece y es la posibilidad de obtener conocimiento de calidad sobre el período andalusí a partir de la documentación. Documentación árabe (utilizo árabe porque hago referencia a la lengua en

Δ Detalle de la pintura, del siglo XVIII, que preside la capilla de Sant Ciriac (Dalt Vila) y que representa a este santo. En el segundo plano de san Ciriaco aparece la idealización de una batalla que alude a la conquista de 1235. Pueden identificarse los molinos del Puig des Molins i el baluarte del Portal Nou.

que está escrita) pero sobre todo latina y catalana, documentación originada por el feudalismo instalado en Eivissa i Formentera en 1235.

Es una documentación de va y ven porque, a la vez que nos sirve para obtener datos de la sociedad feudal de Eivissa y de su evolución en el tiempo, nos sirve para obtenerlos sobre la sociedad de Yabisa. Pero el hecho es que, rizando el rizo, la comprensión d'Eivissa pasa por la comprensión de la de Yabisa, porque lo que encontraron los catalanes arribados inmediatamente después del verano de 1235 fueron los restos materiales de aquella y con esos restos materiales hubieron de vérselas.

Sé que al decir restos materiales todos pensamos en objetos, en cerámicas, en utensilios, pero no es tanto eso como casas, caminos, murallas y sobre todo campos, huertos, árboles. Unos campos, unos huertos y unos árboles pensados por los yabisis y para su manera de vivir y que después de 1235 hubieron de ser adaptados a un nuevo sistema fiscal y agrícola.

La comprensión de la Eivissa feudal, la de 1235 en adelante, pasa necesariamente por la comprensión de la Yabisa de 1235 atrás. Ya no sirve decir que después de montar el fundíbulo y el trabuquete los musulmanes de Yabisa se rindieron y se inició la repoblación con cristianos. ●

BIBLIOGRAFÍA

- ARIÉ, R. (1986):
España musulmana (siglos VIII-XV) ed. Labor Barcelona.
- BARCELÓ, M. *et alii* (1988):
Arqueología medieval. En las afueras del «medievalismo»
Ed. Crítica. Barcelona.
- BARCELÓ, M. (coord) (1999):
Musulmans i Catalunya. Ed. Empúries. Barcelona.
- BARCELÓ, M (coord) (1997):
El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yabisa (290-633 H / 902-1235dC). Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa
- BARCELÓ PONS, B. *et alii* (1999):
«Bibliografía sobre i de les illes Pitiüses (Eivissa i Formentera)» *Territoris, 2*
Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències de la Terra.
- CLAESSENS DE LONGTE, E. A. (1858):
Dos hojas de historia o sean rasgos de la conquista última de Ibiza.
Imprenta de D. J. Cirer y Miramón. Ibiza.
- COSTA, B. - FERNÁNDEZ J. (1985):
Les Pitiüses a l'època musulmana. Eivissa
- COSTA, B. - FERNÁNDEZ J. (1995):
Eivissa i Formentera, de la Prehistòria a l'època Islàmica.
Guia per a la visita del Museu Arqueològic. Eivissa.
- ESCANDELL BONET, B. (1994 y 1995):
Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (I y II) Ed. El Tall (I)
Ed. Leonard Muntaner (II). Palma.
- MACABICH, I (1966)
Historia de Ibiza. Ed. Daedalus. Palma.
- MAÍLLO SALGADO, F. (1987):
Vocabulario básico de Historia del Islam. Akal Universitaria. Madrid.
- MARÍ CARDONA, J. (1976):
La conquista catalana de 1235. Institut d'Estudis Evissencs. Patronato
José María Quadrado. Eivissa.
- MARÍ CARDONA, J (1996):
El camí de Missa. Institut d'Estudis Baleàrics. Palma.
- ROMAN, C. (1913):
Antigüedades ebusitanas. Barcelona
- ROMAN CALVET, J. (1906):
Los nombres e importancia arqueológica de las Pythyusas. Barcelona
- TORRES BALBÁS, L. (1985):
Ciudades hispanomusulmanas. Ministerio de Asuntos Exteriores. Madrid.
- PRATS, E. (1991):
Història d'Eivissa. Diario de Ibiza, Valencia.
- RETAMERO, F. (1995):
Moneda i monedes àrabs a l'illa d'Eivissa.
Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera 34. Eivissa.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1968):
L'Islam a les Illes Balears. Ed. Daedalus. Palma.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. (1985):
Notas para un estudio de Ibiza musulmana.
Museo Arqueológico de Ibiza, 14. Ibiza.
- VIVES ESCUDERO, A. (1917)
Estudio de arqueología cartaginesa. La necrópoli de Ibiza. Madrid.

El naixement d'una societat: *les Pitiüses al segle XIII*

Ernest Prats García

RESUMEN: A lo largo del siglo XIII, justo después de la conquista catalana del año 1235, se empiezan a conformar las bases de lo que será la sociedad de las islas de Eivissa y Formentera, con unos amplios derechos para sus habitantes, para favorecer su repoblación, una donación de las rentas de las salinas, culminando con la creación de la Universitat, el año 1299.

SUMMARY: During the 13th century, just after the Catalan conquest in A.D. 1235, the basis of what would be the new society in the islands of Ibiza and Formentera started to set up, with wide rights for its inhabitants in order to favour its repopulation, the donation of salts' rents and culminating with the creation of the University in A.D. 1299.

Amb aquest article volem explicar, en línies generals, com es va conformar, dins la segona meitat del segle XIII, després de la conquesta catalana, el sistema institucional i de drets dels pobladors que estarà vigent a les nostres illes, amb modificacions i canvis, fins a l'aplicació del Decret de Nova Planta, l'any 1715.

Ens centrarem en tres aspectes bàsics per intentar entendre aquest fet: els drets dels pobladors, les Salines i la seva relació amb la comunitat i el naixement de la Universitat, el primer govern local de les illes Pitiüses.

Abans d'entrar a estudiar aquests tres fets, recordarem els esdeveniments previs, coneguts per tots, que tengueren com a resultat la conquesta de les illes d'Eivissa i Formentera, i el posterior repartiment.

DONACIÓ, CONQUESTA I REPARTIMENT

La conquesta d'Eivissa i Formentera ha estat estudiada per Joan Marí Cardona, i ens limitarem a fer un resum del que ell diu.

Jaume I proposà a les Corts celebrades a Barcelona el 1228, la conquesta de les illes Balears. El repartiment de les terres es faria en base als homes aportats a la conquesta. El mes de setembre de l'any següent sortí l'expedició de diversos ports catalans, i la caiguda de Mâdina Mayûrqa tengué lloc el 31 de desembre de 1229.

Si bé la primera intenció del monarca era conque-

rir el conjunt de les illes Balears, diferents circumstàncies ho impediren. A un altre dels seus viatges a l'illa de Mallorca aconseguí la infeudació de l'illa de Menorca, és a dir, aquesta seguiria com a territori musulmà, a canvi però d'un important tribut anual. La conquesta definitiva de Menorca per part de les tropes catalanes tindrà lloc el 1287.

Davant la impossibilitat del rei Jaume I de conquerir les Pitiüses, en va fer donació d'aquestes a Pere de Portugal i a Nunyo Sanç, comte del Rosselló. Els va imposar un termini de dos anys perquè aquesta es fes. Passaren els dos anys i la conquesta no es portà a terme.

En desembre de 1234 Jaume va fer una nova donació, aquesta vegada a favor de Guillem de Montgrí, Sagristà de Girona i Arquebisbe electe de Tarragona. El mes d'abril de 1235 Montgrí pacta amb Pere de Portugal i Nunyo Sanç la conquesta de les illes d'Eivissa, que, segons la tradició, tengué lloc el 8 d'agost de l'any 1235.

Poc temps després de la conquesta els tres consenyors, Guillem de Montgrí, Pere de Portugal i Nunyo Sanç procediren al repartiment de les terres conquerides. Si bé a algunes parts aquest es va fer en tres parts iguals, a les zones rurals de les illes d'Eivissa i Formentera el repartiment es va fer en base al homes aportats a la conquesta, i Guillem de Montgrí tengué el doble de terres que els altres dos. Amb el pas dels anys, i de la desaparició dels diferents personatges que havien participat en la conquesta de les nostres illes, es donaren canvis en el

yors eclesiàstics, i que posteriorment Jaume III de Mallorca acabà derogant les esmentades reformes restrictives el 1332.

Amb revisions restrictives o sense, estam davant d'un document molt avançat per la seva època, i que té com a finalitat darrera facilitar el repoblament d'unes terres, que, com ja hem comentat abans, eren frontera amb el món musulmà i on el perill d'un atac és habitual.

LES SALINES

La sal era un dels elements més preuats a l'edat mitjana, en especial pel que fa a la conservació dels aliments.

Per això no és d'estranyar que les Salines d'Eivissa i Formentera apareguin esmentades fins i tot als documents previs a la conquesta catalana, com a un dels béns a repartir una vegada s'hagi fet aquesta.

Tal com estava previst, i com a un element més del repartiment, els tres consenyors que participaren en la conquesta (Guillem de Montgrí, Nunyo Sanç i Pere de Portugal), es repartiren també les Salines. En no ser possible un repartiment físic dels estanys, perquè tots ells formen part d'una unitat, el que es repartirà serà la producció de sal.

Aquest repartiment es va fer en base als mateixos criteris aplicats a les zones rurals, és a dir, en relació directa als hòmens aportats. Això implica que Guillem de Montgrí tengué dues parts, una Pere de Portugal i una altra Nunyo Sanç.

Ben aviat hi hagué canvis en la distribució de la renda de la sal. Així el juliol de 1261 els consenyors (en aquell moment, Guillem de Montgrí i Jaume, infant de Mallorca) fan donació d'una part de les rendes de la sal a favor del poble de les illes d'Eivissa i Formentera.

Aquesta donació és doble: per un cantó, un besant i mig per cada modí de sal que s'extregui i per l'altra un millarès també per cada modí a favor del comú de la terra per la realització d'obres de defensa.

La donació del besant i mig als particulars seria, segons Bartomeu Escandell Bonet, un sistema d'incentivar l'extracció de la sal per part dels particulars. En canvi, el millarès a favor del comú, és a dir, del conjunt del poble de les illes d'Eivissa i Formentera per obres de defensa, permetria als consenyors complir amb una de les seves obligacions amb els seus súbdits: la defensa en cas d'atac des de l'exterior. Al document s'indica que per a la correcta administració del millarès a favor del comú es nomenarà a un dels prohoms, després d'escoltar als representants dels consenyors i a la resta de prohoms.

Més que de donació caldria parlar de venda, perquè l'infant Jaume rebrà un pagament de 500 besants d'argents, que seran 1500 en el cas de Guillem de Montgrí.

En l'esmentat document de donació també s'indica que per al repartiment dels estanys entre els particulars es nomenaran tres *arbitriadors*, un per part de Guillem de Montgrí, l'altra per part de l'infant Jaume i l'altra per part dels prohoms d'Eivissa.

Potser per afavorir encara més el repoblament de les nostres illes, el 1267 els dos consenyors feren una donació total de les rendes de la sal a favor del poble d'Eivissa i Formentera.

De tota manera, en les dues donacions, la de 1261 i 1267, queda molt clar que els consenyors es reserven la jurisdicció damunt els estanys que els permetrà, amb el pas del temps, anar posant impostos damunt la sal que es vengui.

De finals del segle XIII és un document que porta com a títol *Aço es lordonament de la sal de Eviça* i que recull com s'organitzava aquestos primers anys l'extracció de sal, abans de la creació de la Universitat d'Eivissa, que tindrà lloc el 1299.

Es nomenaran, com abans, tres arbitriadors, però ara ho seran a proposta dels tres consenyors, és a dir, l'arquebisbe de Tarragona, el paborde de la mateixa església i el rei de Mallorca. Si es compara amb el document del 1261 abans esmentat, es veu que desapareix el nomenament d'un arbitriador per part dels prohoms d'Eivissa.

A més d'aquestos càrrecs, es nomenen un guardià mentre duri el carregament de les naus, i tres escrivans de la sal, un per cadascun dels consenyors. S'ha de fer notar que el rei diu haver donat aquest càrrec als *prohoms*.

Com es pot veure per aquestos escassos documents, poc a poc la sal i el seu comerç es van organitzant per part del comú d'Eivissa i Formentera. Amb el naixement de la Universitat, que passarem a comentar a continuació, s'acabarà establint el sistema definitiu, que durarà més de quatre segles.

◀ Edifici de la Universitat d'Eivissa, avui seu del Museu Arqueològic.

EL NAIXEMENT DE LA UNIVERSITAT

Si bé l'illa de Mallorca disposa d'una organització municipal des de 1249, en el cas de les Pitiüses s'haurà d'esperar al 1299 perquè neixi aquesta institució.

Les informacions que tenim a documents anteriors a aquesta data no parlen d'Universitat més que en un sol cas (la donació de les Salines de 1261, on apareix una referència als prohoms de la Universitat d'Eivissa), però sembla fer referència més al comú, és a dir, al conjunt de la societat, que a una institució concreta. El 1286, amb l'arribada a Eivissa del rei Alfons III d'Aragó que ha conquerit les illes, qui fa el jurament de fidelitat a favor del nou monarca són els prohoms. Més clar encara és un document posterior, de 1289, on es diu que el batlle del rei convocà als prohoms de la terra a una reunió a l'església del castell d'Eivissa, on es parlà que un ciutadà havia ofès i bufetejat al que ocupava el càrrec d'escrivà de la sal per part del rei, i que això es podia considerar a tot el comú, pel càrrec que ocupava aquest.

Del document es pot deduir que encara no existeix la Universitat, i que les decisions les pren el consell de prohoms. De tota manera, ja hi ha una identificació entre certs càrrecs (en aquest cas l'escrivà de la sal del rei, que recordem que era un dels prohoms) i la mateixa comunitat.

Quan sí que es podrà parlar ja amb propietat d'Universitat d'Eivissa és des de 1299. El dia 18 de març d'aquest any Jaume II de Mallorca crea aquesta institució, fet que serà confirmat pels consenyors eclesiàstics el juny de 1300. El model d'Eivissa és semblant al que s'aplicarà també a Mallorca, un model més restrictiu que l'originari *Regiment de franquesa*, aplicat a aquella illa des del 1249.

Per a l'elecció de la Universitat es feia el següent: El dia 1r d'abril de cada any es reunien els representants dels tres consenyors, i amb l'ajut dels prohoms escollien tres *jurats* d'entre els mateixos prohoms. Aquestos tres faran jurament del seu càrrec davant els representants dels tres consenyors.

Els jurats podran escollir, d'entre els mateixos prohoms, a deu *consellers*, que juraran també el seu càrrec davant els representants dels consenyors.

Les atribucions d'aquesta naixent Universitat queden clares: procurar aquelles coses que vagin en honor i profit dels consenyors i per al bon govern dels homes de l'illa. Queda clar que la primera de les atribucions de la Universitat és vetllar pels drets dels consenyors i la segona la defensa dels drets del poble.

PER A TALL DE CONCLUSIÓ

Poc a poc, amb el pas dels segles, aquestos tres pilar bàsics de la societat pitiüsa, aniran variant i adaptant-se als temps.

A la *Carta de franquesa* s'aniran afegint, amb el pas dels segles, tots aquells reconeixements de nous drets que facin els monarques: formaran el que es coneix avui dia com a *Llibre de la Cadena*, o llibre copiator de privilegis reials.

El petit entramat que s'ha comentat que neix al voltant del món de la sal també anirà creixent, i les Salines seran la principal font d'ingressos de la Universitat, el que permetrà suavitzar el sistema impositiu i tenir una certa *pau social*.

I el darrer dels elements esmentats, la Universitat, creixerà fins a tenir un gran nombre de càrrecs, i el seu propi corpus legislatiu, les *Ordinacions*.

Però això ja són altres històries. ●

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT D'EIVISSA (1999):
Testimonis de la nostra història. Eivissa.

AJUNTAMENT D'EIVISSA (1994):
La Universitat i els seus càrrecs. Eivissa.

ESCANDELL BONET, B. (1994):
Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII), El Tall. Palma.

ESCANDELL BONET, B. (1995):
Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (Tomo II, siglos XIV-XVI), Leonard Muntaner. Palma. 1995

MACABICH, I. (1966):
Historia de Ibiza Volumen I, Daedalus. Palma. 1966

MARÍ CARDONA, J. (1976):
La conquista catalana de 1235,
Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa. 1976

PRATS GARCÍA, E. (1991-92):
Història d'Eivissa i Formentera,
Diario de Ibiza. València.

SANTAMARÍA, A. (1988):
El municipio en el reino de Mallorca,
Estudios Baleàrics. núm. 31 pp 5-38. Palma.

Novetats

Bibliogràfiques

•**PLANELLS FERRER, Antonio:**
Historia de Ibiza y Formentera.
Ed. Viena Cincel Ensayo, 190 pp
amb fotografies. Barcelona, 1999.

Aquesta obra constitueix una síntesi divulgativa de la història d'Eivissa i Formentera, estructurada en vint-i-tres capítols, des de la seva formació geològica fins a l'actualitat, que està orientada vers un públic que no en té un coneixement especialitzat. S'ha de notar, però, que des d'un punt de vista formal, el llibre presenta certes deficiències, especialment perceptibles en la documentació gràfica utilitzada en la seva il·lustració, en la correcció d'errates i que la bibliografia citada com a font de documentació i referència no és gens actual. Pel que fa al contingut, aquest pot resultar adient per a lectors que prenen un primer contacte amb la història de les illes Pitiüses, més que per a aquells interessants en aprofundir en el seu coneixement.

•**PRATS, Josep Antoni i MARÍ, Esperança:** *Geografia i Història de Formentera.* Ed. Mediterrània. 206 pp amb mapes i fotografies. Eivissa 1999.

Aquest llibre, que ve precedit d'un pròleg de Bernat Joan i Marí, està compost de dues parts completament diferenciades que, com ja anuncia el títol, corresponen a la geografia i a la història de Formentera. La primera és obra del geògraf Josep Antoni Prats i Serra, que

ofereix un complet compendi de la geografia formenterera, però fàcil de llegir i clarament estructurat en quatre parts, en què s'exposen tant els trets que conformen el medi físic (relleu, clima, hidrografia, edafologia, vegetació, etc), com les qüestions mediambientals (explotació dels recursos, degradació ecològica), acabant amb un extens capítol dedicat al medi humà, en el que s'analitza el procés de poblament de l'illa i la seva evolució, especialment a partir del repoblament de final segle XVII, les activitats econòmiques, els transports i comunicacions i l'estructura político-social, condicionada per la distribució de la població dalt del territori i articulada a partir de la divisió territorial (casa familiar, vénda, parròquia, illa).

La segona part, obra de Esperança Marí i Mayans, professora de Llengua Catalana, constitueix una síntesi divulgativa de la història de l'illa, dividida en disset capítols, des de la prehistòria fins a l'actualitat. En conjunt, és una obra recomanable com introducció al coneixement del medi físic i humà, i a l'esdevenir històric de l'illa, adient com eina per estudiants i docents, però també per a qualsevol lector interessat. Omple, doncs, part del buit d'obres d'aquesta mena que de llarg ha patit la bibliografia sobre Formentera.

•**POSADAS LÓPEZ, Eduardo J.:**
Breve historia y guía de las murallas de Ibiza. Impremta Ibosim S.L. Eivissa, 1999.

Aquesta obra ofereix un itinerari per conèixer l'emblemàtica "Real Fuerza de Ibiza", que el 1999 fou reconeguda per la UNESCO com a Patrimoni de la Humanitat. Com explica l'autor, és una síntesi que serveix per donar a conèixer al poble d'Eivissa i Formentera el sistema defensiu i explicar els seus indrets més interessants i peculiars. El passeig per Dalt Vila resulta una visió des d'endins cap enfora, és a dir, des de la ciutadella cap a la mar. En definitiva, una

obra on el text i la fotografia es donen la mà, amb un glossari que facilita la comprensió dels termes d'arquitectura defensiva militar que apareixen en el text.

•CIRER PONS, Jaume:
Tratado de las Reales Salinas de Yviza y Formentera.
Editorial Mediterrània-Eivissa.
96 pp. Eivissa, 1999.

L'obra recull la transcripció d'un manuscrit, conservat a la Biblioteca de Catalunya, d'entorn a l'any 1803, escrit per Jaume Cirer, que era administrador de les Salines d'Eivissa i Formentera. A llibre se'ns explica com funcionaven les salines quan estaven en mans de la Universitat, del seu funcionament amb arrendament d'aquestes a Joan Baptista Visconti i de la situació a principis del segle XIX. El seu autor es situa dins el corrent de la il·lustració, tal com ens ho demostra la dedicatòria del manuscrit a Miquel Gaietà Soler. La transcripció és obra de l'historiador eivissenc Antoni Ferrer Abárzuza, que a més ens ofereix un estudi introductori, on fa importants aportacions que ens ajuden a entendre el funcionament de les Salines a les edats Mitjana i Moderna, i les relacions d'aquestes amb la Universitat.

•MOLL, Margalida (dir.) i altres:
Història de les Illes Balears.
Edicions Documenta Balear.
Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.
350 pp. amb 400 il·lustracions a color. Palma, 2000.

Obra col·lectiva en la que la part corresponent a Mallorca ha estat elaborada per Cels Calviño, Pau Bibiloni, Miquel Bennàssar, Margalida Moll i Luis Vidaña; la de Menorca per Àngel Casanovas; i la d'Eivissa i Formentera per Ernest Prats. El llibre està plantejat com una eina didàctica adreçada als estudiants d'ensenyament secundari, i estructurat en disset temes, que comprenen des de la prehistòria fins a les darreres eleccions de 1999. Per a facilitar-ne ús, s'han col·locat símbols icònics de les dates cronològiques a la part superior de cada pàgina, i a cada tema s'inclou una abundant il·lustració gràfica, mapes, qüestionaris, quadres temàtics, i es proposen una sèrie d'activitats conceptuals, procedimentals i actitudinals, completades per un glossari on s'expliquen les paraules claus de cada tema. Estem, doncs, davant d'una obra molt didàctica, imprescindible com a eina de treball per als estudiants, però que és també d'indubtable interès per al públic no especialitzat que vulgui tenir una visió de conjunt de la història d'aquesta comunitat autònoma. Per això, amb l'aparició d'aquest llibre s'ha omplert, a la fi, un important buit a la bibliografia de les Illes Balears. Perquè no hi ha dubte que, històricament, Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera pateixen encara un gran desconeixement mutu. I això no tan sols passa entre els estudiants, sinó que succeeix el mateix entre bona part dels seus ciutadans. Però, el que és més greu, aquesta limitació afecta també a molts historiadors, que coneixen profundament el passat de la illa on treballen, però els manca una comprensió de la història del conjunt de l'arxipèlag.

•AAVV: *La Segunda Guerra Púnica en Iberia.*
XIII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa, 1998).
Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 44.
Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.
130 pp amb figures i làmines.
Eivissa, 2000.

Recull dels cinc textos corresponents a les conferències impartides durant les XIII Jornades d'Arqueologia Fenicio-Púnica, celebrades el novembre del 1998, dedicades a analitzar el desenvolupament del segon conflicte romano-cartaginès a terres hispàniques i les seves conseqüències. En el primer article, "Cartagena durante época bárquida: precedentes y estado de la cuestión", l'arqueòleg Miguel Martín Camino planteja la problemàtica de si la fundació de Catagena per Asdrúbal va produir-se ex novo o sobre un altre establiment que ja existia prèviament. Per això analitza tant la informació fornida per les fonts literàries com les darreres troballes arqueològiques que ofereixen alguna llum sobre aquesta qüestió, arribant a la conclusió que les evidències actuals semblen indicar que la fundació de la ciutat va respondre a la necessitat dels bàrquides de dotar d'un status legítim a un territori que ja es trobava sota l'esfera d'influència púnica. Seguidament s'exposen els resultats de les recents investigacions arqueològiques desenvolupades a la ciutat, que han fornit diverses evidències de la ciutat púnica i de les conseqüències de la conquesta romana.

En el segon article "La Segunda Guerra Púnica y su incidencia en los pueblos indígenas de la costa mediterránea peninsular", obra de la Dra. Consuelo Mata Parreño, professora del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València, s'analitza aquesta qüestió contrastant les dades de les fonts literàries amb les arqueològiques. Però si les primeres ofereixen un panorama amb importants fets d'armes, les

segones, en canvi, no forneixen evidències clares d'esdeveniments bèl·lics en el registre arqueològic. Això s'explica, en part, per les pròpies característiques dels fets d'armes, que no comportaren grans destruccions de béns immobles, i d'altra part, en el cas de Sagunt, per la reconstrucció de la ciutat i la continuïtat del seu habitatge després de la guerra, que haurien fet desaparèixer les restes anteriors.

En el següent treball, "Las ciudades fenicias occidentales durante la segunda guerra romano-cartaginesa", José Luís López Castro, professor de la Universitat d'Almeria, fa un balanç de la contribució a la causa de Cartago d'aqueixes ciutats partint d'una anàlisi de la situació prèvia de les relacions mútues abans del conflicte. Començat aquest, la contribució de les ciutats fenícies va concretar-se, sobretot, en el finançament de les despeses, documentat a través de les seves emissions monetàries, així com també amb l'aportació de vaixells i tripulacions a la flota cartaginesa. El treball es complementa amb l'anàlisi d'episodis coneguts per les fonts literàries, com són la resistència de Bària (Villaricos) i la rendició de Gàdir (Cadis).

En el quart text, "YB_M (Ibiza) en la Segunda Guerra Púnica", el conservador del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, Benjamí Costa, planteja una reflexió sobre el grau d'implicació d'Eivissa en la guerra, a partir de l'anàlisi de les dades literàries, de les arqueològiques i de les numismàtiques. Això el permet plantejar algunes observacions sobre l'economia púnico-ebusitana durant el període bàrquida i el segon conflicte romano-cartaginés, que el porten a defensar que, malgrat no ser escenari d'importants esdeveniments bèl·lics, l'illa va involucrar-se molt més profundament amb la causa cartaginesa del que tradicionalment s'ha admès.

El darrer article, "Economía y circulación monetaria en la Segunda Guerra Púnica", és obra de la Dra. Carmen Alfaro, cap del departa-

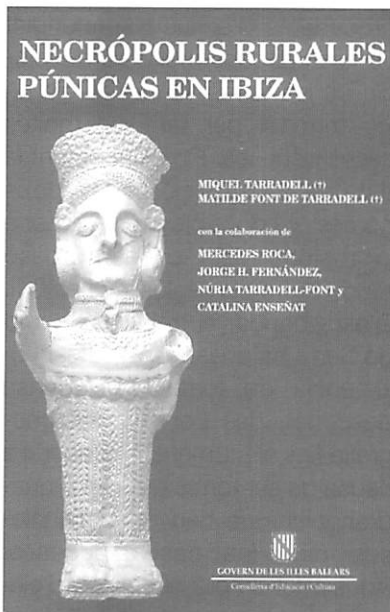
ment de numismàtica del Museo Arqueológico Nacional. L'autora planteja la transcendència del conflicte bèl·lic, que va requerir una enorme producció monetària per al seu finançament, i com això va provocar l'extensió de l'ús de la moneda a moltes de les comunitats hispàniques. S'analitza la producció de monedes d'ambdós bàndols, la seva circulació a través de les troballes arqueològiques i dels tresors monetals, finalitzant amb algunes consideracions sobre l'ús i la funció de les monedes, on l'autora conclou que no pot parlar-se de veritable economia monetària durant la Segona Guerra Púnica.

•TARRADELL, Miquel; FONT, Matilde i altres: *Necrópolis rurales púnicas en Ibiza*.

Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 45.

Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.

258 pp amb figures i làmines en blanc i negre. Eivissa, 2000.

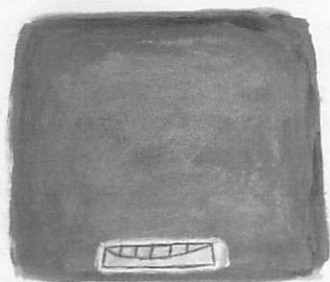

Aquesta obra va ser redactada fa uns vint-i-cinc anys, fruit d'una labor d'equip dirigida pels dos autors principals amb els seus alumnes i col·laboradors. Si hagués sortit a la llum aleshores, després de l'aparició de *Eivissa cartaginesa*, obra també de Miquel Tarradell i Matilde Font, no només n'hauria estat el perfecte complement, sinó que, a més, hagués constituït per si mateixa una aportació fonamental per al coneixement de la cultura púnico-ebusitana. De fet, aquest estudi conté els materials i els arguments que sustenten moltes de les conclusions presentades en la primera publicació. Dissortadament, la prematura mort de Matilde Font i altres circumstàncies desfavorables, feren que l'edició restés aturada quan ja s'estaven corregint les proves d'impresió. Però, malgrat que en aquests anys la investigació arqueològica eivissenca ha avançat notablement, i això inevitablement afecta alguns punts de vista mantinguts en el llibre, sobretot en els aspectes cronològics, el gruix del seu contingut continua sent plenament vàlid i, a més, segueix constituint una aportació de gran importància per a la investigació arqueològica eivissenca. Els autors ens forneixen de la primera visió de conjunt de tots aquells petits cementiris rurals de l'Eivissa púnica que varen ser excavats per Carles Roman entre 1917 i 1921, presentant-ne ordenadament la major part dels materials. L'obra es complementa amb un estudi dels tipus de sepultura i dels diferents materials dipositats a les tombes, cosa que permet arribar a unes conclusions on es plantegen per primera vegada qüestions sobre l'economia i la demografia d'aquests petits grups de camperols púnico-ebusitans que reberen sepultura en aquestes necròpolis del camp eivissenc. L'obra es clou amb un apèndix on l'egiptòleg Josep Padró estudia monogràficament els escarabeus trobats en aquestes necròpolis.

•**SERRA RODRÍGUEZ, Joan Josep:** *Fortificacions rurals a l'illa d'Eivissa. Les torres de refugi predials.* Premi Vuit d'Agost 1999. Editorial Mediterrània-Consell Insular d'Eivissa i Formentera. 403 pp, amb fotografies a color i blanc i negre, planimetries. Eivissa, 2000.

FORTIFICACIONS RURALS A L'ILLA D'EIVISSA
LES TORRES DE REFUGI PREDIALS

Joan Josep Serra Rodríguez

PREMI VUIT D'AGOST 1999

Aquesta obra és l'edició del treball que guanyà *ex aequo* el premi Vuit d'Agost de 1999. Consisteix en un inventari de les torres de defensa –que l'autor anomena torres de refugi predials– que formen part d'algunes cases pageses. L'inventari va acompanyat d'un estudi en què aquestes torres es classifiquen tipològicament i se'n descriuen els detalls constructius de manera exhaustiva i atenta. L'autor insisteix que la seua intenció no és fer un estudi històric d'aquestes torres sinó estudiar-les des d'un punt de vista constructiu i arquitectònic. En total, l'autor ha inventariat seixanta-nou torres, algunes d'elles ja desaparegudes i altres inèdites fins ara. Totes elles estan perfectament ubicades en un

mapa i llistades per municipis. De cada torre s'ha fet una fitxa que inclou una o més fotografies generals i de detall, les dades de denominació i localització de la torre, un apartat amb les referències històriques publicades, si la torre està o no inclosa a l'Inventari del Patrimoni Cultural Europeu i una descripció atenta i primmirada en la majoria dels casos acompanyada de planimetries; aquestes presenten la planta i una o dues seccions i per a alguns exemplars s'inclou la disposició de la totalitat de la casa i la posició que la torre ocupa dins d'ella. El treball inclou així mateix un útil glossari amb els termes arquitectònics i d'elements defensius usats a l'obra.

La feina de Serra Rodríguez té importants mèrits entre els quals destaca la tipologia que aquest autor ha fet de les torres a partir de les seues característiques constructives, ja que permet començar a afinar, ajuntant al treball de Serra les pertinents dades procedents d'arxius i aprofundint en l'estudi constructiu i arqueològic de les torres, la cronologia de les torres i per tant de moltes cases pageses. Fins al moment la data de construcció de les torres només era possible situar-la, per a la majoria dels casos, grosso modo entre els segles XV i el XVII. D'altra banda, el treball de camp de Serra ha posat de manifest l'existència de torres de defensa desconegudes per a la historiografia fins al moment, en general a causa de ser torres de planta quadrangular que han quedat incloses dins les cases pageses. Aquest fet amplia el catàleg d'elements patrimonials de l'illa d'Eivissa i reforça la idea, ja clara entre els especialistes, de la importància de pensar en fer obligatori l'estudi de les cases pageses quan s'hi escometen obres de reforma.

Sense dubte el treball de Serra, ben justament premiat pel Consell Insular, ha de ser una eina de treball útil per als gestors del patrimoni pitius i per als historiadors de les èpoques medieval i moderna.

•**MATEU PRATS, Maria Lena:** *El món devocional a Eivissa (retaules i imatges del col·leccionisme privat) (segles XVII-XIX).* Premi Vuit d'Agost 1999. Editorial Mediterrània-Consell Insular d'Eivissa i Formentera. 411 pp amb fotografies a color i blanc i negre. Eivissa, 2000.

Aquesta obra, precedida d'un pròleg d'Antonio Cea Gutiérrez, membre del Departament d'Antropologia del Consell Superior d'Investigacions Científiques (Madrid), és l'edició del treball que guanyà *ex aequo* el premi Vuit d'Agost de 1999.

A partir sobretot de la documentació conservada a l'Arxiu de Protocols d'Eivissa, Mateu Prats analitza la tipologia, la temàtica i el suport de les obres d'art i d'artesanía aplegades per propietaris de cases situades a diferents llocs de l'illa: a diverses parts representatives de Dalt Vila, la Marina i els diferents quartons. Igualment la documentació d'arxiu ha permès Mateu analitzar les advocacions més venerades a Eivissa, la manera com s'adquirien les peces i els suports preferits. Paral·lelament al treball d'arxiu, l'autora ha desenvolupat un notable treball de recerca de bibliografia i així mateix treball de camp localitzant peces religioses que completassin les dades aportades per la documentació. Tot plegat permet traçar una evolució de les advocacions més estimades pels eivissencs dels segles XVII, XVIII i XIX, la seua relació amb l'estat de l'Església pitiusa i així mateix servirà de base per relacionar els personatges de la mitologia cristiana que representen els diferents objectes recollits i descrits al treball i la mitologia popular d'arrel pagana. En tot cas, i l'autora en deixa constància expressa, aquest treball reforça una vegada més i de manera fefaent la utilitat de la de moment poc consultada documentació custodiada a l'Arxiu de Protocols d'Eivissa en la reconstrucció històrica dels segles que aquesta abraça (XVII-XX).

•**VUILLIER, Gaston:** *Les illes oblidades. Viatge a Eivissa.* Res Publica Edicions. Col·lecció crònica d'unes illes. 67 pp. Eivissa, 2000.

L'escriptor francès Gaston Vuillier publicà el 1893 l'obra *les îles oubliées*, on es recollen les seves impressions d'un viatge realitzat uns anys abans. L'obra s'inclou dins el gènere de la literatura de viatges, on potser la mostra més destacada dedicada a les Pitiüses la tenim en *Les antiques Pitiüses de l'Arxiduc Lluís Salvador*. De l'obra de Vuillier hi ha una primera versió catalana del 1973, publicada de la mà de l'Editorial Moll. El que ara se'ns presenta és una reedició de la part corresponent a l'illa d'Eivissa. Vuillier visità la nostra illa la tardor del 1889 i ens dóna, en línies generals, una visió d'una illa endarrerida, el que devia adaptar-se prou a la realitat del moment. Descriu la ciutat, amb una clara diferenciació entre els barris de Dalt Vila i la Maria, i el camp, del qual ens dóna una visió més aviat negativa, ressaltant la violència que, segons ell, hi imperava. El mateix Vuillier és l'autor dels dibuixos que il·lustren el text, que es complementa amb un interessant pròleg introductor i a càrrec de la historiadora Rosa Rodríguez Branchart, que ens situa l'obra dins el context del seu temps.

•**PARRON I GUASCH, Artur:** *La guerra civil a Eivissa i Formentera (1936-1939).* Quaderns d'Història Contemporània de les Balears, 21. Edicions Documenta Balear. 64 pp amb fotografies en blanc i negre. Palma, 2000.

Des del 18 juliol al 13 de setembre no són només les dades en què a les Pitiüses hi va haver l'enfrontament armat entre dretes i esquerres. L'autor, Artur Parron, no es limita a fer una enumeració de fets i dades aïllades en una síntesi de la dinàmica històrica illenca, ni perd la visió social i econòmica que aquestes esdevingueren dins del marc general de la Guerra Civil a Espanya. A la fi, doncs, un inves-

tigador de la història contemporània ha sabut professionalitzar l'anàlisi d'aquest espinós apartat del nostre passat recent, amb un estil directe i seriós. Per això, aquest llibre, molt ben documentat, resulta una eina enriquidora per a qualsevol persona que vulgui conèixer el procés de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera i comprendre'l.

•**DAVIES, M. i DERVILLE, Ph.:** *Eivissa. Cent anys de llum i ombra.* Ediciones El Faro. 269 pp amb 265 fotografies en blanc i negre. Eivissa, 2000.

Amb aquest títol suggeridor, els autors ens presenten un recull de fotografies a partir de la selecció d'algunes obres significatives dels principals fotògrafs locals, nacionals i estrangers que plasmaron imatges de l'illa durant aquest segle. La selecció d'autors és molt ampla i gairebé sistemàtica; tanmateix és encertada la selecció de les imatges, algunes d'excel·lent qualitat. No es tracta, però, d'una història de la fotografia a Eivissa, sinó més aviat d'una mostra molt significativa de la presència d'Eivissa en la fotografia del segle XX. L'obra, molt ben editada, comença amb un pròleg de Martin Davies i reproduceix, a continuació, l'article de Raoul Hausmann "Eivissa una illa a la Mediterrània", publicat l'any 1936, on aquest intel·lectual i artista va plasmar la seva experiència com a fotògraf a Eivissa durant la seva estada a l'illa als anys trenta. Moltes de les fotografies vénen acompanyades amb fragments literaris d'autors molt diversos (Rusiñol, Blasco Ibáñez, Pla, Camus, Lewis, Benjamin i molts d'altres), que serveixen de complement a les imatges.

El llibre, doncs, reuneix els trets habituals d'una edició de qualitat ben il·lustrada amb abundant imatge. Àdhuc, per atreure tant al públic eivissenc com a residents i visitants espanyols i estrangers, tots els textos es presenten en tres llengües, català, castellà i

anglès. Això no obstant, no és el clàssic llibre amb molta il·lustració i poc contingut, doncs l'ordenació cronològica de les fotografies fa que esdevingui un testimoni de com al llarg del segle ha anat canviant l'illa, els seus paisatges, la ciutat, la gent, la vida quotidiana. Mostra d'això és que comença amb algunes "estampes típiques" de pagesos i pageses posant per a un fotògraf anònim de principi de segle, i es clou amb imatges dels *hippies* preses a mitjans anys setanta per Oriol Maspons. Assoleix, per tant, el caràcter de crònica il·lustrativa del passat recent de l'illa i esdevé, així, una contribució apreciable per a la conservació de la nostra memòria col·lectiva.

•**AAVV:** *Formentera: història i realitat.* Universitat de les Illes Balears. 217 pp amb figures i làmines. Palma, 2000.

Aplec dels deu textos de les ponències presentades en el curs que, amb el mateix títol, va ser impartit a Formentera en el marc dels Cursos de Reciclatge i de Formació Lingüística i Cultural, dins l'any acadèmic de 1995-96. El llibre s'obri amb un pròleg de Gabriel Janer Manila, glossant una illa fràgil, de llarga història i difícil present. Els tres primers treballs constitueixen una síntesi del llarg procés de poblament de Formentera, des dels primers habitants fins a l'assentament últim de pobladors permanents, ja en el segle XVIII. En el primer text, Benjamí Costa fa un resum de la història de l'illa des de la prehistòria fins a la conquesta catalana del 1235; en el segon, Santiago Colomar analitza el període de poblament no reeixit durant la baixa edat mitjana; mentre que mossèn Joan Marí Cardona fa un repàs dels segles XVI-XVIII, durant els quals Formentera, sense poblament estable, va esdevenir refugi de naus enemigues, fins que, després de la concessió reial de terres a Marc Ferrer l'any 1695, diverses famílies eivissenques s'hi estableixen durant el segle XVIII, repoblant-la definitivament.

Els cinc textos següents analitzen els principals aspectes d'aquest poblament en els segles XIX i primera meitat del XX. El flux migratori que portarà a molts formenterers cap a diversos destins d'Amèrica del Sud, fent que Formentera esdevingués "s'illa de ses dones", és exposat per Jaume Verdera; Salvador Roig presenta un aprofundit estudi de l'arquitectura popular que des d'Eivissa hi porten els nous pobladors, però que a Formentera desenvolupa trets propis molt característics; Isidor Marí analitza la llengua i les seves manifestacions en la parla popular de l'illa com a producte de la visió del món pròpia dels formenterers; Antoni Torres García rememora l'explotació de la sal, principal recurs de l'illa, la productivitat de la qual gairebé doblava la d'Eivissa; mentre que Isidor

Torres fa una síntesi de la Formentera tradicional, definida pel seu aïllament degut a les deficients comunicacions, per una economia de subsistència i, com a conseqüència dels factors anteriors, per una certa introversió autoctonista, derivada de l'escassa relació social del seu poblament amb l'exterior. Finalment, els dos darrers treballs estan dedicats a discutir la situació actual i les problemàtiques perspectives de futur. El malaguanyat Llorenç Vidal, tristament desaparegut fa poc temps, fa una exposició de l'evolució del turisme, la principal i gairebé única font de riquesa que posseeix actualment l'illa; mentre que Miquel Morey planteja els grans problemes ambientals i econòmics que s'han hagut d'afrontar per mor del desenvolupament derivat del turisme, i la lluita per mantenir un creixement sostenible en el futur. En definitiva, una obra diversa però que, tot i la seva pluralitat, constitueix un conjunt coherent, imprescindible per a tota persona interessada en una visió sintètica i fàcilment assequible del passat i del present de Formentera. ●

Ressenyes bibliogràfiques realitzades per Benjamí Costa, Jordi H. Fernández, Antoni Ferrer Abárzuza, Vicent Marí, Ana Mezquida i Ernest Prats.

Una Ullada a

Dins del que permet la seua periodicitat, Fites vol romandre atent a l'actualitat. És per això que, de la mateixa manera com es fa, per exemple, una secció que comenta un seguit de novetats editorials, s'ha cregut igualment interessant fer-ne una que permeti el lector tenir una ràpida visió del que Internet ofereix en matèria de museus, arqueologia, patrimoni, etc. En aquest primer lliurament hi trobareu tant planes de museus d'arreu dels Països Catalans, com portals que donen accés a un munt d'enllaços amb altres planes relacionades amb aquesta i d'altres matèries, tant de casa nostra com de la resta del món.

Entre els museus d'arqueologia, una de les planes modèliques pel que fa a combinar el rigor i la divulgació és la que ofereix **el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona**. Juntament amb la secció de notícies, publicacions i llibre de visites, té l'afegit que ha d'abastar juntament amb el museu la necròpolis paleocristiana, i és en aquest sentit que s'hi dedica un espai a la figura de Joan Serra i Vilaró i les excavacions que realitzà al Fòrum de la Colònia i a la Necròpolis Paleocristiana (1926-1933). Fent de les restes no un objecte sinó una eina per explicar una època, ofereix un breu cop d'ull a temes molt diversos: *El món de la mort, Joan Serra i Vilaró i la necròpolis paleocristiana, la problemàtica funerària tardoimperial a Tàrraco, El conjunt arqueològic de la necròpolis, Els enterraments, La població de Tàrraco, Les ofrenes funeràries, L'escultura funerària, i Els símbols cristians*. També tracta l'evolució i creixement dels seus fons lligats al desenvolupament de la ciutat i el seu port. El seu paral·lelisme amb el Puig des Molins és clar i suggerent en relació a la presentació d'un conjunt de museu i necròpolis a la xarxa. També fa enveja veure com hi ha llocs on han sabut fer compatible el creixement urbanístic amb el respecte al patrimoni, cosa que no podem dir de les Pitiüses.

El Museu Arqueològic de Catalunya segueix la mateixa línia però amb el repte que suposa haver d'abastar un àmbit geogràfic molt més gran i representat a la seua plana per Empúries, Girona, Ullastret, Olèrdola, Tarragona, Barcelona, i també un espai dedicat al Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya on es pot fer un cop d'ull als jaciments mitjançant un mapa clicable, legislació, etc. Ofereix mapes clicables de cada zona que ens ajuden a fer una visita virtual i a conèixer millor el jaciment de cara a anar-hi. Sempre recordant que parlem d'Internet i d'uns espais eminentment divulgatius (no de caire científic), podem dir que aquests dos museus d'àmbit català mantenen un alt nivell de qualitat pel que fa a la seua presència a la xarxa, a l'alçada, per exemple, d'altres planes nord-americanes de prestigi.

També n'hi ha que són fetes per particulars que estimen la seua terra i volen difondre i promocionar el seu patrimoni, com és en Ferran Lagarda i Mata, autor d'**Arqueologia de Menorca**. L'índex principal té: *Navetes d'Habitació, Sepulcres Megalítics, Navetes, Taules, Hipogeus, i Establiments de Costa*. Aquesta plana, "realitzada sense cap mena d'ajut o subvenció oficial", abasta totes les restes prehistòriques de l'illa, classificades per tipologia i comentades una a una. S'hi inclouen fotos, descripció, cronologia, etc. És un exemple de plana feta sense gran pressupost i amb un disseny auster i seriós que fa una ullada notablement completa al patrimoni prehistòric menorquí.

Però a banda de planes concretes, un dels avantatges de la xarxa a l'hora de cercar informació, que és el que ens interessa, són els anomenats "portals". Es tracta de planes dedicades a presentar un conjunt d'adreces de planes relacionades amb una temàtica concreta, cosa que estalvia feina de recerca i temps. Mentre que dins d'altres àmbits això sol ser una presa de pèl, els portals d'arqueologia, història, etc. mantenen en general una alta qualitat. Un bon exemple és **Cyberpursuits** i els seus llistats de planes relacionades amb l'arqueologia d'Àfrica, Austràlia i el Pacífic, Illes Britàniques, Egiptologia, Continent Europeu, Pròxim i Mitjà Orient, Orient Llunyà, Nord-Amèrica, Sud-Amèrica i Amèrica Central, àmbit subaquàtic, a banda de publicacions, museus, legislació, i enllaços amb altres portals. Per exemple, si fem una ullada a la secció de Pròxim Orient ens trobam un llistat de més de cinquanta enllaços amb planes relacionades

t
e
n
r
e
t
n
l

amb el tema, de les que n'hem agafat una petita mostra:

- Archeology in Jordan: The Jabal Hamrat Fidan Project Archaeological Center, Tel Aviv-Jaffa, Israel
- Çatalhöyük
- Aegean PreHistory: The First Palaces in the Aegean
- Ancient Near East Resources Cambridge
- Ancient Palestine Gallery, University Museum University of Pennsylvania
- Archaeology and the Near East
- Beirut Archaeology
- Çatalhöyük: Excavations of a Neolithic Anatolian Tell
- Combined Caesarea Expeditions
- Excavations at Caesarea

Hom pot veure clarament que les universitats, especialment les nordamericanes però també les israelianes, són a anys llum del que tenim a casa nostra pel que fa a pressupost d'investigació, organització d'expedicions arqueològiques, presentació d'informes a la xarxa, etc. L'actualitat de les tasques d'investigació arqueològica, la seua magnitud i els seus resultats s'han de seguir des de portals d'aquesta mena. I és això el que hauria de fer reflexionar les revistes d'arqueologia d'arreu del món en el sentit de triar el mitjà més immediat per publicar resultats i notícies, molt més barat, accessible, etc. Que la recerca a biblioteques s'haurà de combinar cada volta més amb la recerca a Internet és evident, tot i que encara resta molt camí per fer.

La xarxa és plena de sorpreses, i una és la plana de la **London and Middlesex Archaeological Society**, feta conjuntament amb el **Museum Of London**. Podem dir que això és de fet el portal per als enllaços britànics de museus i d'arqueologia. Des d'aquí podem accedir a les planes del Museum of London Archaeology Service, Council for British Archaeology, British Association for Local History, British Archaeological Association, Society for the Promotion of Roman Studies, Society for Medieval Archaeology, Society for Post-Medieval Archaeology, la revista *The London Archaeologist*, City of London Archaeological Society, University of London Extra-Mural Archaeological Society, Surrey Archaeological Society, entre d'altres. També és interessant veure que es publiquen totes les petites (o no tant petites) excavacions, sovint d'urgència, que es realitzen a la zona de Londres. Internet encara no pot (o no vol) competir amb les revistes especialitzades d'arqueologia i és per això que, aprofitant les característiques del mitjà, juga la carta de la rapidesa, la notícia a l'instant, de la novetat que suposa poder assabentar-se de les descobertes a una excavació feta a l'altra punta del món de manera practicament immediata. Una altra petita sorpresa, i alhora una altra mostra de la extraordinària vitalitat del món universitari als Estats Units, és la plana de la revista anyal *Journal of Field Archaeology*, editada per la Universitat de Boston. Part dels articles de cada número són disponibles a la xarxa en forma de breu resum. Aquest és un punt

idoni per fer una ullada a temes relacionats amb la prehistòria de la zona nord-americana i centre-americana. Per exemple, entre els atricles del número d'hivern del 1999 hi trobam títols com ara

- Late Preclassic Ceramic Industries of Pacific Guatemala and El Salvador: The Pacific Coast as Core (Not Periphery)*
- Platform Architecture and Activity Patterns in an Early Mesoamerican Village in Chiapas (Mexico)*
- The Organization of Labor at a Protohistoric Settlement in Oklahoma.*

Dins el món de les revistes també hi ha la nord-americana **Archaeology**, que ofereix una molt bona plana a Internet, amb seccions especials i atractives a un nivell més informal com ara el forum de debat sobre el rigor històric de la reconstrucció digital de Roma al film de Ridley Scott *Gladiator*. Però el millor és la secció d'enllaços. Dividida per zones geogràfiques mundials, ens dóna accés a portals de la matèria.

Un bon exemple és l'**Archaeological Resource Guide for Europe**. Aquesta plana és una base de dades que permet fer la recerca per països, per temàtica i per època. I una de les eines que destaca per trobar informació és la famosa **Archnet**. A la seua plana principal veim que tenen l'índex de recerca traduït a diversos idiomes entre ells el català, que es va obrint camí als llocs més prestigiosos de la xarxa. Com ells mateixos diuen, ArchNet fa la funció de Biblioteca Virtual del World Wide Web per a l'arqueologia. El servidor permet l'accés a diferents recursos relacionats amb l'arqueologia i disponibles per Internet. La informació està classificada per regions geogràfiques i per temes. Però el millor és que aquest índex abasta planes de museus, editors, revistes, departaments i centres universitaris, i la recerca per temes està entre el millor que es pot trobar a la xarxa: Arqueologia històrica, Arqueometria, Botànica, Cartografia i GIS, Ceràmica, Ethnohistòria / Etnoarqueologia, Fauna, Geoarqueologia, Indústria lítica, Jaciments arqueològics, Material pedagògic, Mètode i teoria, Organismes oficials, i Software. I no acabarem sense dir que tant el Govern Balear com el Consell Insular haurien de començar a pensar seriosament en fer servir de manera ferma aquesta magnífica i creixent eina que és la xarxa en relació a conservar i difondre el nostre patrimoni tant històric com natural, o el que en queda.●

Ferran Nogués
jaduarte@intercom.es

-
- Museu Nacional Arqueològic Tarragona • <http://www.mnat.es>
 - Museu Arqueològic Catalunya • <http://www.mac.es>
 - Arqueologia de Menorca • <http://classicweb.com/vusr/magazine/menorca/>
 - Cyberpursuits • <http://www.cyberpursuits.com/archeo/he-arch.asp>
 - London and Middlesex Archaeological Society
<http://www.lamas.org.uk/links1.html>
 - Journal of field Archaeology • <http://jfa-www.bu.edu/>
 - Archaeology • <http://www.he.net/archaeol/index.html>
 - Archaeological Resource Guide for Europe • <http://odur.let.rug.nl/arge/>
 - Archnet • http://archnet.uconn.edu/international/archnet_cat.htm

Informació de

La Asociación d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera:

Nueve años de Historia

Ana Mezquida.

La Asociación d'Amics del Museu Arqueològic nace a iniciativa de un grupo de personas vinculadas al museo e interesadas en poder contar con una organización, que les permitiera colaborar con las actividades que el museo realizaba. La idea era crear un organismo de apoyo, que ejerciendo un papel de conexión entre el museo y la sociedad, reuniese a la gente ya cercana a esta institución y a partir de ahí, apoyarse y complementarse sus actividades. Así, el 15 de abril de 1991, se reunió la Comisión Gestora de la Asociación "Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera", formada por: Dña. Mª Carmen Arazo, D. Benjamí Costa y D. Jordi H. Fernández, para tratar de llevar adelante este proyecto, cuyos objetivos básicos podrían resumirse en los siguientes puntos: Fomentar el conocimiento del Museo Arqueológico, tanto entre los socios como entre el público general.

Colaborar con las actividades y funciones de carácter cultural de museo.

Potenciar el conocimiento y defensa de los fondos del museo, así como las actividades científicas y culturales propias del museo.

El día 29 de enero, por convocatoria de la Junta Gestora se reunieron un grupo de personas interesada en el tema, con el fin

de nombrar la primera Junta Directiva e iniciar las actividades de la asociación. Esta primera Junta Directiva estaba formada por:

- D. Juan Costa como Presidente.
- D. Jordi H. Fernández como Vicepresidente.
- Dña. Rosa Mª de Hoyos como Tesorera.
- Dña. Carmen Arazo como Secretaria.
- D. Benjamí Costa y D. Antonio Colinas como vocales.

La Asociación comienza así su andadura con una veintena de socios fundadores, la mayoría de ellos vinculados al mundo de la arqueología y la docencia. Desde sus inicios hasta ahora son muchas las actividades que ésta ha ido realizando, lo que ha permitido pasar de los primeros veinte socios fundadores a los doscientos que actualmente somos. Podemos decir que las gestiones y el trabajo realizado, durante estos 9 años de vida, para dar a conocer tanto la asociación como el museo, han dado sus frutos. Teniendo en cuenta que las cifras barajadas para asociaciones culturales como la nuestra, es de un por mil de la población, podemos afirmar que l'Associació d' Amics del Museu se ha hecho un hueco dentro de la sociedad ibicenca.

Una de las primeras actividades que se acometió fue la creación de la pequeña tienda de reproducciones, postales, camisetas y publicaciones que actualmente tiene el museo. Con las reproducciones se pretendía, además de obtener unos pequeños ingresos, dar a conocer parte del patrimonio que se conserva en el museo.

En un principio se comenzó con un número reducido de postales, en la actualidad son ya 80 piezas distintas las reproducidas, que van desde las terracotas, como la emblemática Tánit, hasta recipientes cerámicos como puedan ser jarras, urnas de orejetas etc. También se reproducen monedas como por ejemplo algunas piezas de la ceca de Ibiza, denarios de plata de la República con la cabeza de Roma, y sestercios de bronce de los emperadores romanos Maximino y Gordiano, así como joyas, amuletos, escarabeos, pendientes, etc. Igualmente el número de postales reproducidas ha aumentado hasta un total de 35.

Además el año pasado se puso a la venta un conjunto de cuatro cuadernos de diapositivas, con diez ejemplares cada uno, que recogen algunas de las piezas más significativas del museo. Las explicaciones en tres idiomas, catalán, castellano e inglés.

E
E
A
M
A
A
I

Los beneficios de la venta de todos estos productos se reinvierte en la elaboración de más reproducciones o en la edición de libros, como fue el caso de la Guía del Museo Arqueológico, financiada por la Asociación en 1995.

Otra de las actividades en las que se colaboró desde los comienzos fue en la edición de la colección que edita el museo, y que lleva por nombre Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. Se ha participado en la edición de ejemplares, como el trabajo de J. H. Fernández sobre las excavaciones de Carlos Román en la necrópolis del Puig des Molins entre los años 1921-1929, o la edición de los últimos números.

Además de gestionar la tienda del museo y de colaborar en la edición de las publicaciones del museo, son muchas las actividades que se han ido realizando, y que con el paso del tiempo han ido aumentando y diversificándose. En primer lugar podemos destacar la organización de viajes de carácter cultural. Desde su fundación los socios han tenido la oportunidad de viajar a lugares con un importante patrimonio arqueológico e histórico. Son viajes organizados y planificados desde la misma asociación, con el fin de conocer lo mejor posible el patrimonio de aquellos lugares que se va a visitar. Entre los países que nuestros socios han podido visitar está Túnez en 1992, Atenas y sus alrededores, viaje que se realizó en 1994, Sicilia en 1995, Marruecos en 1996, Europa central en 1998, y por último Egipto en 1999.

A parte de los viajes a otros países, los socios sugirieron en la última encuesta que se les realizó la idea de realizar viajes "cortos" a lugares o yacimientos concretos de nuestro país como puedan ser Mérida, Ampurias etc. Este mismo año, en el mes de mayo, ya se realizó uno de estos viajes culturales de menor duración. En esta ocasión se viajó a la isla de Menorca, donde la Associació d'Amics del Museu de Menorca ejerció de anfitriona acompañando a nuestros socios a los distintos lugares y yacimientos que se visitaron.

Además de los viajes culturales para conocer otros países o lugares de interés cultural, la asociación organizó en el año 1998 un viaje a Barcelona para visitar la exposición "Los Iberos: príncipes de occidente" en el Centro Cultural de la Fundación "La Caixa" así como el Museu d'Història de Catalunya. Esta actividad se realizó como complemento al Seminario de Arqueología de ese año, que trató sobre el mundo ibérico y que fue impartido por el Juan Blánquez, quien también acompañó a los socios en su viaje a Barcelona.

Siguiendo uno de sus principales objetivos, como es la colaboración en las activida-

des que el museo realiza, otra de las actuaciones de la Asociación desde sus comienzos ha sido la colaboración en la organización de las Jornadas de Arqueología Fenicio-púnica, así como en los distintos Seminarios de Arqueología que anualmente se realizan.

Pero además de participar en la realización de estos actos que organiza el museo, la Asociación, como entidad independiente que es, desde hace ya algunos años lleva organizando distintas conferencias y cursos, cumpliendo así con otros de sus objetivos iniciales. Entre las distintas conferencias que se han organizado podemos destacar, en 1993, la charla que Ricardo González Villaescusa impartió sobre la "Aproximación al catastro de Ibiza y Formentera" en época romana. En 1996 tuvo lugar la conferencia de Felix Retamero, "*Moneda i societat a l'Eivissa Mulsumana*", que se realizó con motivo de la presentación de su libro *Moneda i monedes àrabs a l'illa d'Eivissa*. En 1998 organizó, durante el segundo trimestre, una serie de conferencias sobre temas diversos, que fueron impartidas por Bartomeu Salvà, que habló de la cultura talayótica y sus relaciones con el Mediterráneo; Antoni Ferrer Abárzuza, que trató el tema de los payeses y las casas payesas en Ibiza y Formentera; y Gonzalo García Navas, que analizó la segunda Guerra Púnica.

Desde 1998 se optó por la organización de cursos, sin renunciar a la realización de conferencias puntuales, como se venía realizando hasta el momento. Estos cursos, con un carácter divulgativo, tenían la finalidad de tratar temas distintos a los que habitualmente se desarrollaban, tanto en las Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica, como en los Seminarios de Arqueología organizados por el museo. Así, en 1999, se organizó el primer curso sobre "La vida cotidiana en el Antiguo Egipto Faraónico", que fue impartido por la Dra. Mª José López Grande. El éxito fue tal que al año siguiente, en marzo de este año, se organizó otro complementario al anterior que llevaba por título "El mundo funerario en el Antiguo Egipto", y

Δ Grupo de socios de la AAMAEF ante las pirámides de Guizah, en el transcurso del viaje a Egipto en 1999.

que, igualmente, fue impartido por Mª José López Grande. Ambos cursos tuvieron una buena acogida por parte de nuestros socios y no socios, lo que ha llevado a la asociación a plantearse la idea de organizar estos cursos anualmente, tratando aquellos temas que puedan resultar atractivos para el público. Este mismo año, además, se organizó un seminario de tres días sobre "Vanuatu, el Mediterráneo del Pacífico" que corrió a cargo del profesor Kirk Huffman.

Las actividades de la Asociación, como hemos podido ver, con el paso del tiempo fueron ampliándose y diversificándose, lo que hizo necesario la búsqueda de un medio de difusión y comunicación entre los socios. Así surgió, en 1998, el Full Informatiu, como un medio de comunicación interno para los socios, donde se les informa regularmente de las distintas actividades que se van a realizar: cursos, conferencia, viajes... o se comentan las nuevas publicaciones que el museo va a editar, además de las noticias de actualidad relacionadas con el museo, o con temas de arqueología y cultura que afecten a la isla. Igualmente se creó como un vehículo de expresión para cualquier socio o simpatizante que desee manifestar su punto de vista sobre cuestiones o problemas que afecten tanto al museo como a la asociación, con el fin de, entre todos, buscar soluciones a los problemas que puedan surgir. Además en el boletín, los socios pueden expresar sus apetencias culturales, dando sugerencias para futuras actividades que se puedan organizar tanto de la Asociación como de ésta conjuntamente con el museo.

Actualmente el boletín tiene una salida trimestral y esta coordinado por Dña. Ana Mezquida y en el colaboraran habitualmente D. Jordí H. Fernández y D. Gonzalo García Navas.

Una de las funciones primordiales de los museos es, sin duda, la función didáctica. Para paliar las posibles deficiencias que el museo pudiera tener en este campo, se desarrolló, desde 1998, un proyecto de colaboración con los centros educativos, para dar a conocer el Patrimonio e Historia de las islas. En este sentido, y con el fin de apoyar la labor de acercamiento del museo a los más jóvenes, la Asociación organizó una nueva actividad orientada a los escolares. Dicho proyecto consistió en la organización de un concurso que llevaba por título "La recerca del teu passat".

Se establecieron varias categorías, según las edades, primaria, secundaria y bachillerato. Los alumnos de secundaria y bachillerato debían presentar un trabajo de investigación sobre un tema relacionado con la historia, en especial de Ibiza, o bien sobre alguna pieza o piezas que les hubiese llamado la atención, durante su visita al museo.

Para los más pequeños el trabajo consistió en la realización de un dibujo o collage. La repercusión fue parcial, pero teniendo en cuenta de que se trataba de la primera convocatoria y que los trabajos presentados tenían una calidad muy buena, la Junta Directiva

se ha animado a continuar con esta iniciativa para el próximo año.

Los premios consistieron en una cantidad de dinero para la compra materiales escolares en las librería Vara de Rey, quien colaboró económicamente en esta actividad.

Una de las últimas iniciativas que la asociación se planteó llevar a cabo, fue la creación de una revista de carácter cultural, que tratase de temas de arqueología, patrimonio, historia y museos, orientada a un público general. Afortunadamente este proyecto hoy ve la luz, con la publicación de este primer número.

Desde un comienzo uno de los principales aspectos fue la idea de crear algo dinámico, abierto al público donde todas las personas interesadas en trabajar por la cultura tuvieran cabida, independientemente de su condición social o económica, etc. Por lo que, una vez hecho balance de estos últimos años, donde el crecimiento de socios ha sido considerable, podemos sentirnos satisfechos por el trabajo realizado, sin olvidar que son muchas las cosas que todavía pueden realizarse y por lo que tenemos que seguir trabajando. ●

△ El Presidente de la AAMAEF haciendo entrega del premio a Marta Vilás, ganadora del concurso "La recerca del teu passat", en la categoría de enseñanza primaria.

RELACIÓ DE SOCIS

Nom	Núm. soci		Núm. soci		
Alba Romero, Elena	119	Gallego Soto, M ^a Carmen	149	Pilligua Urbina, Carlos José	21
Alegüe Rodríguez, Vivian	180	García Campoy, Asunción	55	Pinillos Garcés, Fernando	81
Alonso López, M ^a José	54	García González, José	182	Planells Bonet, Josep	50
Alonso Pérez, M ^a Gloria	121	García Navas, Gonzalo	109	Planells Molina, Nieves	209
Amengual Serra, Laura	133	Garjo Falcó, Belén	19	Planells Planells, Vicente	152
Amezaga Amerigo, Carmen	203	Garrido Torres, Carlos	37	Prats García, Ernest	173
Amigo Jiménez, Jesús	113	Gil Fabra, Ángeles	175	Quesada Sanz, Pablo	169
Arazo Peña, Carmen	3	Gómez Bellard, Carlos	46	Ramon Planells, José	71
Arce Juan M ^a , Teresa	196	Gracia Molinos, José Luis	174	Ruiz Marco, Ramón	106
Arnau Giner, Beatriz	24	Guasch i Mari, Margalida	107	Ramón Torres, Salvador	77
Balbastre García, M ^a Vicenta	141	Guidi, Licia	79	Recarey García, Felix	103
Barranco Aparicio, Lucía	93	Juan Ferrer, Juan José	126	Ribas Cabedo, Vicenç	83
Batanero Hernández, M. José	191	Juan Hornigo, Pedro	31	Ribas Roig, María	102
Benito Muñoz, Nuria	26	Kovacevich Maresma, Carlo	7	Riebow, Sigrid	147
Bisquerra Riera, Juan Luis	63	Leciñena Esteban, M ^a Ángeles	146	Riera Ferrer, Juan Francisco	49
Blánquez Pérez, Juan José	100	Le Goff Cristian, Jean	155	Riera Hernández, Elena	62
Bofill Mercadé, José Luis	8	Ligero Muñoz, Ana Belén	215	Riera Roig, M ^a Antonia	39
Bonet Ribas, Trinidad	115	López Bonachea, Ricardo P.	184	Riera Roig, Juan	47
Bonet Ribas, Neus	194	López López, Ricardo L.	66	Roa Nonide, M ^a Fernanda	96
Bonet Riusech, Vicente	41	Lorenzo Costa, Marina	34	Roig Riera, María	163
Buñ Guasch, Francisca	125	Llobet Madrid, M ^a Blanca	59	Roig Vich, José M ^a	60
Calbet Tur, Javier	128	Lloreda Mas, Angel Luis	204	Roig Viñas, Joaquín	101
Cardona Cardona, María	10	Lloreda Tuells, Laura	206	Roselló Montelongo, Antonio	196
Cardona Torres, Susana	179	Lloreda Tuells, Luis	205	Ruano Ruiz, Encarnación	67
Castaño Lobato, Juan A	187	Machancoses Llorens, Carlos	43	Sáinz Fuertes, Rafael	69
Castedo Batanero, Sara	192	Madrid Játiva, Rosario	58	Salvador Linares, Raúl	139
Castedo Domínguez, José E.	176	Manglano De Mas, Mabel	200	Sanz Sobrino, M ^a Ángeles	157
Cava de Llano y Carrío, Rosa M ^a	15	Mantilla Blanco, Ana	56	Schuster, Wolfgang	84
Cerdá Gimeno, José	156	Marí Costa, Vicent	172	Serra Mari, Marta	86
Cirulli Luzzi, M ^a Cristina	74	Marí Juan, Ana M ^a	118	Serrano Serrano, José	166
Cleries García, Vicente	211	Marí Mari, Josep	38	Silva Rubilde, Jaime Eduardo	170
Colinas Lobato, Antonio	6	Marí Mari, Jorge Vicente	42	Subirà i Blasi, Josep M ^a	61
Coil Buñ, Dolors	124	Marí Mari, Cristina	137	Tapias Velasco, Marta	140
Comas Alemany, Jaime F.	160	Marí Mari, Juan Víctor	165	Tomás Tio, José M ^a	201
Comas Castro, Jaime	161	Marí Martínez, Joan	64	Torres Boned, Eulalia	214
Contreras Albaráñez, M ^a Elena	135	Marí Mezquida, Antonio	164	Torres Font, Antoni	52
Cora Alonso, M ^a Dolores	33	Marí Ruiz Antonio, José	181	Torres Ribas, Antonio	72
Corell Carbonell, Mercedes	136	Marí Sigríst, Patricia	186	Torres Clapés, Joana M ^a	40
Costa Arnau, Ana M ^a	73	Martí Carpi, Consuelo	212	Torres Ramon, Lourdes	193
Costa Ferrer, Joan	4	Martín Jiménez, Antonio	177	Torres Riera, Lina	120
Costa Juan, Mariano	110	Martín Vega, Cristina	185	Torres Roig, M ^a Neus	75
Costa Palerm, Vicente	12	Mauri Hernández, Jaume	25	Torres Titos, Francisco	105
Costa Ribas, Benjamí	2	Mauri Hernández, Carmen	30	Torres Torres, María	114
Costa Roig, Vicenta	11	Medina Matas, Luisa E.	167	Torres Torres, Antonia	151
Cuerda Cusiné, Antonio	91	Mejias Garrote, Daniel	134	Tuells Juan, M ^a Ángeles	207
Chardón Pelegrí, M ^a Teresa	131	Méndez Tubahucho, Juan	189	Tuells Juan, M ^a Estrella	213
D'Agata, Nino	195	Mezquida Orti, Ana	23	Tur Bungard, Virginia	138
De Hoyos Marina, Rosa M ^a	5	Mezquida Orti, Carmen	111	Tur Ferrer, Cristina	92
Del Río Pinto, Nuria	178	Miguel Calzada, M ^a Nieves	183	Tur Mari, M ^a Luisa	116
Egea Pavón, Vicente	82	Miguélez Ramos, Cristina	22	Tur Molinero, Antonio	76
Egea Pavón, Beatriz	154	Montaner Xamena, María	202	Tur Ramis, Joan	104
Engelmann, Karsten	153	Monteagudo García, M ^a Luisa	190	Tur Ribas, Josep	122
Escandell Bonet, Josefina	44	Montero Álvarez, Catalina	132	Valverde García, José M ^a	129
Estrellas Nadal, Antonio	94	Morato Rodríguez, Juan	87	Vázquez Cora, José Manuel	32
Fabregas Blanch, M ^a Teresa	199	Morcilo Cubells, Ángela	112	Verdera Ribas, Catalin	53
Fernández De Hoyos, Antonio	197	Moreno Garrido, Alejandro	17	Vergara Monteso, Emilio	145
Fernández De Hoyos, Jordi H.	198	Muñoz Martín, Matilde	208	Vila Pérez, M ^a Carmen	70
Fernández Gómez, Jorge H.	1	Neira Cabezón, Rafael	127	Vila Pinyol, M ^a Montserrat	123
Fernández Gómez, José M.	29	Nussbaumer, Marianne	18	Vilàs Gil, Pere	78
Fernández Mauri, Marta	108	Pallejá Torrecilla, Javier	97	Viàs Mari, Carlos	45
Ferrando Ballester, Catalina	90	Pascual Arroyo, Esperanza	158	Viñas Bastida, Mariana	51
Ferrer Abárzuza, Antoni	99	Pascual Buñ, M ^a Teresa	171	Zaragoza Segura, Manuela	143
Ferrer Mari, José Antonio	9	Pascual Torres, Jaime	162	Zimmermann, Gabriele	85
Franch Escandell, Marilín	142	Pérez Gondal, Anouk	210		
Fuster Vaquer, Rosa	188	Pérez Muros, Karina	144		

ASSOCIACIÓ D'AMICS DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC
D'EIVISSA I FORMENTERA